Centre for Studies in Social Sciences, Calcutta

Documentation of rare Assamese books in collaboration with Assam Sahitya Sabha, Jorhat and the Ford Foundation: microfilmed and digitised in October 2006

Record No: 2006/165	Language of work: Assamese
Author (s) / Editor (s): ✓ Lakhinath Bezbaruah	
Title: বাঁহী	
Transliterated Title: Baahai	
Translated Title:	
Place of Publication: Calcutta (Kolkata)	Publisher: Editor
Year: 1920 (1842 Sak)	Edition:
Size: 25 cms – 351 pages	Genre: Magazine
Volumes: 10 (2, 1, 3, 4, 5, 7, 9, 10, 11, 12 Issue)	Condition of the original: Brittle
Remarks: Bound –	
Holding institute: Assam Sahitya Sabha, Jorhat	Microfilmed and digitised by: Centre for Studies in Social Sciences, Calcutta, 2006.

Microfilm Roll No:	From gate:	To gate:

৫৩৭২/আ:
১৫.৮.৯৯

বাঁহী।

দশম বছৰ। ১৮৪২ শক। ভাদ। ৫ম সংখ্যা॥

গীত।

কিনো উলাহে আজি নবীন বেশেৰে সাজি
পূজিব জননী বুলি আহে সেৱকদল।
প্ৰাণত নতুন আশা,
মুখত মধুৰ ভাষা,
আদৰে তুলি ধৰে হিয়াত নতুন বল॥
যতনে যতাই আনি,
অমিয় মাধুৰি সানি,
উলাহে চৰণে ঢালে ভকতি কুসুম দল॥
চেনেহ পৰশে কত,
ফুলে ফুল শত শত,
বিশ্ব বিয়াপি পৰে সাধনাৰ শতদল॥
(আজি) মধুৰ মধুৰ সুৰে,
মধুৰ আৰতি কৰে,
পৰাণ মধুৰ কৰে নামে শান্তি সুবিমল॥
উলাহ নিচান ধৰি,
ক্ষুদ্ৰ হৃদয় ভৰি,
মাগে কৰুণাকণা আজি সেৱকদল॥

শ্ৰীযতীন্দ্ৰ নাথ দুৱৰা।

পৰীক্ষিতক শৃঙ্গীৰ শাপ।

পৰীক্ষিত ৰজাই মৃগয়া কৰোঁতে পিয়াহত কাতৰ হৈ, শমীক নামৰ এজন ঋষিৰ আশ্ৰমলৈ আহি ঋষিক পানী খুজিলে। ঋষি ধ্যানত নিমগ্ন আছিল, সেইদেখি তেওঁ ৰজাৰ আগমন জানিব নোৱাৰি আতিথ্য নকৰিলে। ৰজাই নিজক অপমানিত বিবেচনা কৰি, খং কৰি, ধনুৰ আগেৰে, ওচৰতে পৰি থকা মৰা সাপ এটা ধ্যানস্থ ঋষিৰ ডিঙিত মেৰাই দি গুচি গল। শমীক ঋষিৰ শৃঙ্গী নামেৰে এটি তেজস্বী ল'ৰা আছিল। শৃঙ্গীয়ে অলপ দূৰতে আন লগৰীয়া ল'ৰাবিলাকেৰে সৈতে এই সময়ত ধেমালি কৰি আছিল। লগৰীয়া ল'ৰাৰ মুখে বাপেকৰ এই অপমানৰ কথা শুনি শৃঙ্গীয়ে তেতিয়াই পৰীক্ষিতক এই বুলি শাপ দিলে:—

দেখা দেখা অপৰমী ৰজাৰ গৰব।
প্ৰজা-ৰক্ষকৰ মহত্তালি এনে সব।
অৰে পলা ভূত্যৰ প্ৰভুক অপমান।
দুৱাৰ ৰখীয়া কুকুৰেৰে নাই ভিন॥
বায়স সমান অকৃতজ্ঞ ধূৰ্ত্ত শঠ।
উচ্ছিষ্ট ভোজন কৰি হিংসায় মত্ত॥
অধম ক্ষত্ৰিয় গৃহ-ৰক্ষক বিপ্ৰৰ।
ব্ৰাহ্মণৰ পাত্ৰে ভুঞ্জে স্পৰ্দ্ধিত কুকুৰ॥
কুলপতিৰ শাস্তা কৃষ্ণ নাহি পৃথিবীত।
সেই হেতু এনে গৰ্ব্ব বাঢ়িছে ৰজাত॥
সঙ্গীসব দেখা আজি মোৰ তেজৰাশি।
শাসিম ৰজাক ব্ৰহ্মবীৰ্য্যক প্ৰকাশি॥
কৌশিকী নদীৰ জলে কৰি আচমন।
অভিশাপ দিওঁ ৰাজ কুলাঙ্গাৰ জন॥
"কুলৰ মৰ্য্যাদা লঙ্ঘি নিলজ্জ উদ্ধত।
কৰি আছে অপমান যি মোৰ পিতৃক॥
বিষধৰ মহাসৰ্প তক্ষক প্ৰচণ্ড।
আজিৰ পৰা সপ্তম দিবস হলে অন্ত॥
মোৰ আজ্ঞাক্ৰমে দংশি মাৰিবে নিশ্চয়।
আমি সূৰ্য্য সাক্ষি কৰি শাপ দিলোঁ মই॥"

শ্ৰীলক্ষ্মীনাথ বেজবৰুৱা।

পোৱা কিতাপৰ বিষয়ে।

দোঁহাৱলী। কবীৰ আৰু তুলসীদাসৰ কিছুমান হিন্দী দোঁহাৰ মূল আৰু ভাঙনি। ডাক্তৰ শ্ৰীমহানন্দ বৰুৱা প্ৰণীত। বেচ।০ অনা। এই পুস্তিকাখনি পাই আমি ভাল পাইছোঁ। এই দুই জ্ঞানী ভক্ত পুৰুষ দুজনৰ এটাইবোৰ দোঁহা ভাঙনিৰে সৈতে মূল এই কিতাপত পোৱাহেঁতেন, আৰু যাইকৈ যিহৰ পঢ়িকে বিশেষকৈ কিছুমান দোঁহা ইচ্ছা কৰিয়েই বাদ দিছে বুলি গ্ৰন্থকৰ্ত্তাই তেওঁৰ পাতনিত কৈছে, সেইবোৰ বাদ নিদিয়াহেঁতেন আমি আৰু ভাল পালোহেঁতেন।

৫৩৭২/অ

ফুল-কলি। ৰচোঁতা শ্ৰীকালীপ্ৰসন্ন দাস। মূল্য ॥০ অনা। "শ্ৰীযুত হেমচন্দ্ৰ গোস্বামীয়ে পুথিখনৰ ঠায়ে ঠায়ে মাত্ৰা দোষ আঁতৰাই দিছে;" ভূবৰা মহোদয়ে চাই দিছে; ডেঃ, ইঃ, এম-এছ হি আৰু হেড্‌মাষ্টৰসকলে পুথিখন ছপাবলৈ উৎসাহ দি ছপোৱাইছে, আৰু শ্ৰীযুত শৰৎচন্দ্ৰ গোস্বামীয়ে "পুথিখনি তিনি চাৰি বাৰ চাইছে, ভুল-ভ্ৰান্তি শুধৰাইছে," আৰু কৈছে "এই পুথিখন লিখকৰ কোনো স্কুলীয়া শিক্ষা নাই, তেওঁ স্বভাৱ কবি, তেওঁৰ কবিতাত সুন্দৰ ভাব, গভীৰ-দেশ প্ৰীতি, আৰু ওখ ধৰ্ম্মভাব আছে,"— এতেকে আমিও "মহাজনো যেন গতঃ স পন্থাঃ" কৰি যাওঁ, কাৰণ আমাৰ মতামতত তেনেহলে আৰু ভুল থাকিবৰ সম্ভৱ নাই; আৰু থাকিলেও মহাজনসকলৰ সঙ্গতে এছাটি যদি গাত লাগে লাগক, তাক সাধু-সঙ্গৰ প্ৰসাদ বুলি ললেই হব। গ্ৰাহকৰ আগত দি মই বৰ আনন্দ পাইছোঁ।

মাজুলী শিক্ষক-সম্মিলনৰ প্ৰবন্ধাৱলী।

১৯১৯ জুনত হোৱা মাজুলী শিক্ষক সম্মিলনৰ অধিবেশনত পঢ়া ৰচনা সমূহৰ খনদিয়েক। আমি প্ৰবন্ধাৱলীৰ এই কিতাপখন পাই সন্তোষ পাইছোঁ। শিক্ষক-সম্মিলনীৰ মঙ্গল হওক।

ৰবিন্সন ক্ৰুচ। ইংৰাজী ৰবিন্সন ক্ৰুচৰ চমু ভাঙনি। ভাঙোতা শ্ৰীবেণুধৰ শৰ্ম্মা আৰু শ্ৰীগিৰীন্দ্ৰচন্দ্ৰ নাথ। কিতাপখনিৰ ছপা সুন্দৰ, ভাঙনিৰ ভাষাও সুন্দৰ। দুই-চাইটা ছবি দি কিতাপখনিক আৰু সুন্দৰ কৰা হৈছে। কিতাপখনিক আমি আদৰি ঘৰ সুমালোঁ।

শমীকে শৃঙ্গীক।

• শমীক ঋষিৰ পুতেক শৃঙ্গীয়ে পৰীক্ষিতৰ দ্বাৰাই বাপেকৰ অপমানৰ কথা শুনি পৰীক্ষিতক শাপ দি আশ্ৰমলৈ উভতি আহি, বাপেকৰ ডিঙিত মৰা সাপটো দেখি বৰ বেজাৰ পাই উচ্চৈঃস্বৰে কান্দিবলৈ ধৰিলে। শমীকে পুতেকৰ কান্দোন শুনি লাহে লাহে চকু মেলি, প্ৰথমতে নিজৰ ডিঙিত মৰা সাপটো দেখি মাটিত পেলাই দি পুতেকক সুধিলে "পুত্ৰ! তই কিয় কান্দিছ? কোনোৱে তোৰ কিবা অপকাৰ কৰিলে নে?" পুতেকে বাপেকক সকলো বৃত্তান্ত কওঁতে, বাপেকে পুতেকক প্ৰশংসা নকৰি বৰং বিষন্ন হৈ, এই কথা কৈছিল:—

(১)

অঙ্গিৰা বংশত জন্ম মহৰ্ষি শমীক।
শান্ত, দান্ত, ব্ৰহ্মময়, সবাতো অধিক॥
প্ৰাণ, মন, বুদ্ধি, ইন্দ্ৰিয়কো আকৰ্ষণ।
নিবৃত্তি সুষুপ্তি, স্বপ্ন আৰু জাগৰণ॥
শ্ৰেষ্ঠপদ কৈবল্যক কৰিছে আশ্ৰয়।
বিৰত ইন্দ্ৰিয়ক্ৰিয়া, দেখে ব্ৰহ্মময়॥
বিকীৰণ জটাভাৰ, মৃগচৰ্ম্ম গাত।
শমীৰৰ ব্ৰহ্মতেজ জলকে সাক্ষাত॥
শুনি পুতেকৰ সেই বিলাপ ক্ৰন্দন।
লাহে লাহে নেত্ৰদ্বয় কৰি উন্মীলন॥
ডিঙিত দেখিলে মৃতসৰ্প লম্বমান।
নিক্ষেপিলে দূৰে, মনে নাই অভিমান॥

কান্দিছে পুত্ৰক দেখি, সুধিলে সাদৰি।
কিয় কান্দ বোপা মোক ক শীঘ্ৰ কৰি॥
বালকে পিতৃক অনুপূৰ্ব্ব বিৱৰিলে।
নপ্ৰশংসি সন্তানক, বিষাদ কৰিলে॥
নিজ অপমানত তিলকে দুখ নাই।
পৰীক্ষিত শাপ শুনি অতি কষ্ট পায়॥

(২)

বুলিলে "হে পুত্ৰ শুন! অকাৰ্য্য কৰিলি।
অল্প দোষে ৰজাক প্ৰচণ্ড শাপ দিলি॥
মহাপাপে লিপ্ত তই হইছ তনয়।
পৰীক্ষিত ৰজা ই শাপৰ যোগ্য নয়॥
ক্ষুদ্ৰ দোষে গুৰু দণ্ড দিয়ে যিটো জন।
অধৰ্ম্মে চোবয় তাক নাই নিবাৰণ॥
পৰিপক্ক বুদ্ধি তোৰ অদ্যাপি নহল।
পঢ়ালোঁ, শিকালোঁ, সব ৰসাতলে গল॥
বিষ্ণুতুল্য ৰজা নৰদেৱ নাজাননে?
সামান্য মনুষ্য জ্ঞান কৈলি কি কাৰণে?
দোৰ্দ্দণ্ড প্ৰতাপে ৰজা প্ৰজাক পালিছে॥
নিৰ্ভয়ে সুখত প্ৰজা ৰাজ্যত ৰইছে॥
পিতৃয়ে পুত্ৰক যেনে পালে পৰীক্ষিত।
ৰাজাৰূপী নাৰায়ণ সাক্ষাত বিদিত॥
ৰজা নাথাকিলে চোৰ্য্য বাঢ়িব ৰাজ্যত।
ৰক্ষক বিহনে প্ৰজা হব বিনাশিত॥
আজি ধাৰ্ম্মিক পৰীক্ষিত ৰজা হল নষ্ট।
দস্যু চোৰে ৰাজ্যখন কৰিব বিনষ্ট॥
আমি এই অনিষ্টৰ হলো মূল হেতু।
পাপ স্পৰ্শি হলোঁ আমি অধৰ্ম্মৰ সেতু॥
পৰস্পৰ হত্যা হব, পৰুষ বচন।
স্ত্ৰী, পশু, অৰ্থসব কৰিব হৰণ॥
সদাচাৰ নষ্ট আৰু বৰ্ণ।
অসম্ভৱ লেখ বাঢ়ি হব অ॥
কুকুৰ বান্দৰ প্ৰায় কামবশ হই।
বৰ্ণসঙ্কৰৰ সংখ্যা বঢ়াব নিশ্চয়॥
মহাভাগৱত ৰজা যশস্বী পৰম।
সন্তৰ পালক, অসন্তৰ যেন যম॥
অশ্বমেধ যজ্ঞ কৰি আছে তিনি বাৰ।
পূজ্য পৰীক্ষিত পাত্ৰ মোহে শাপিবৰ॥
তৃষ্ণাত কাতৰ তেওঁ কৈলে অপমান।
সেই বুলি শাপ দিয়ে কোন বুদ্ধিমান?
অতি অনুচিত কৰ্ম্ম কৰিলি পুতাই।
পৰম ঈশ্বৰে ৰাখিলেহে ৰক্ষা পায়॥
দেৱদেৱ জগন্নাথ! আপুনি সৰ্ব্বাত্মা।
অপক্কবুদ্ধিৰ শিশু, ক্ষমাহে সৰ্ব্বপা॥
অবোধ সন্তান মোৰ একো নুগুণিলে।
নিৰপৰাধীৰ ঘোৰ অনিষ্ট কৰিলে॥
ৰজা যদি প্ৰতিশাপ শৃঙ্গীক দি দিয়ে।
প্ৰায়শ্চিত্ত ই পাপৰ হব পাৰে সিয়ে॥
কিন্তু তাৰ সম্ভাৱনা এখনো যে নাই।
ভাগৱত ৰজা সেই বাটেদি নাযায়॥
অৱজ্ঞা, বঞ্চনা, নিন্দা, তাড়না, অনিষ্ট।
কৃষ্ণভক্তে হৰ্ষমনে সহে, ভাবে ইষ্ট॥
অপকাৰ সুজিবৰ থাকিলেও শক্তি।
ভকতে নকৰে ইচ্ছা, নাই তাত ৰতি॥
"অন্যায় কৰিলে পুত্ৰ" এই মাত্ৰ বাণী।
নিজ অপমানৰ তিলেক নাই কথা॥
সাধু শমীকৰ আচৰণ ই প্ৰকাৰ।
স্বভাৱে মহত্ত্ব ঋষি তপস্বী উদাৰ॥

শ্ৰীলক্ষ্মীনাথ বেজবৰুৱা।

উত্তৰ-কুৰু।

উত্তৰ কুৰু' জম্বুদ্বীপৰ এখন বৰ্ষ বা দেশ। মূল আৰ্য্যজাতি আদিতে মেৰুত আৰু উত্তৰ-কুৰুত বাস কৰিছিল; পাছে তাৰ পৰা ভাগি গৈ তিব্বতৰ সৰপস হ্ৰদৰ ওচৰত বসতি স্থাপন কৰিছিল।

মহাভাৰতৰ ভীষ্মপৰ্ব্বত লিখা আছে যে সুমেৰুৰ উত্তৰে আৰু নীল পৰ্ব্বতৰ দক্ষিণফালে উত্তৰ-কুৰু আছিল। "অমৰকোষ" অভিধানত 'মেৰু' শব্দৰ পৰ্য্যায় শব্দবিলাকৰ নাম এই দৰে পোৱা যায়,—

"মেৰুঃ সুমেৰুৰ্হেমাদ্ৰীৰত্নসানুঃ সুৰালয়ঃ।"

এতেকে, সুমেৰু বুলিলে মেৰু বা সুৰালয়ো বুজিব

লাগিব। সম্ভৱতঃ মেৰুত, বা মেৰুত থকা সুমেৰু পৰ্ব্বতৰ ওপৰত, সুৰালয় বা দেৱলোক আছিল ?

'মেৰু' শব্দটো 'মৰু' শব্দৰ ৰূপান্তৰ বুলি বোধ হয়। অমৰকোষ মতে পৰ্ব্বত আৰু নিৰ্জ্জন ঠাইকে 'মৰু' বোলা হয়। আগৰ দিনৰ ঋষি সকলে পৰ্ব্বতীয়া নিৰ্জ্জন ঠাইত থাকিবলৈ ভাল পাইছিল। নাৰায়ণ পূজাৰ আসন শুদ্ধিৰ মন্ত্ৰত 'মেৰুপৃষ্ঠ ঋষিঃ' এই কথাষাৰ পোৱা যায়। "শব্দকল্পদ্ৰুমত" 'মেৰু' শব্দৰ অৰ্থ পৰ্ব্বত বুলি লিখা আছে।

মানুহৰ আদি পিতা মনুক " মেৰু-সাৱৰ্ণ " বোলে। ঋগ্বেদৰ ১০ম মণ্ডলৰ ৬২ সূক্তত মনুক 'সাৱৰ্ণ্য' আৰু 'সাৱৰ্ণি' বোলা হৈছে। পুৰাণৰ "মেৰু-সাৱৰ্ণই" বেদত উল্লেখ কৰা "মনু সাৱৰ্ণ্য।" সম্ভৱতঃ এওঁ মৰু, মেৰু বা সুমেৰুত বাস কৰিছিল।

মহাপণ্ডিত মোক্ষমূলাৰে এই সাৱৰ্ণি মনুৰ বিষয়ে এই দৰে লিখিছে,—

"For some reason or other Manu, the Mythic ancestor of the race of man was called "Savarni" meaning possibly the Manu of all colours, i. e. of all tribes and castes." Maxmulle's Science of Language (1882,) Vol. II, page 357.

—"যি কোনো কাৰণতেই হওক মানুহৰ পৌৰাণিক আদি পুৰুষ পুৰুষজনক "মনু-সাৱৰ্ণি" বোলা হৈছিল ; তাৰ অৰ্থ এই যে মনু সকলো বৰণৰ—অৰ্থাৎ সকলো জাতিৰ আৰু শ্ৰেণীৰ পূৰ্ব্বপুৰুষ।"

কোনো কোনো পাশ্চাত্য পণ্ডিতৰ মতে মধ্য এছিয়াৰ সমৰকন্দ নামে ঠাই খনকে সম্ভৱতঃ আগৰ দিনত সুমেৰু বোলা হৈছিল। কেওঁ লোকৰ মতে মধ্য এছিয়াত আৰ্য্যজাতিৰ আদি নিবাস আছিল।

ৰামায়ণৰ কিষ্কিন্ধ্যাকাণ্ড আৰু মহাভাৰতৰ ভীষ্মপৰ্ব্বৰ পৰা জনা যায় যে মৈনাক পৰ্ব্বত অতিক্ৰম কৰি স্বৰ্ণপদ্মেৰে ভৰি থকা বৈখানস সৰোবৰ পোৱা যায় ; তাৰ পৰা পৈ শৈলোদা নামে এখন নৈ পোৱা যায় ; সেই নৈৰ ওচৰত পুণ্যৱন্ত লোকসকলৰ থকা ঠাই উত্তৰ-কুৰু দেশ আছে ; তাত গন্ধৰ্ব্ব, কিন্নৰ, সিদ্ধ, নাগ আৰু বিদ্যাধৰসকলে ৰূপলাৱণ্যৱতী ৰমণীসকলেৰে সৈতে পৰমানন্দে বাস কৰে। এই মণিময় আৰু সোণালী বালি থকা দেশ খনৰ ঠায়ে ঠায়ে হীৰা, বৈদূৰ্য্য, পদ্মৰাগ, আৰু সোণৰ আকৰ আছে। মানুহবিলাক প্ৰিয়দৰ্শন আৰু তিৰোতাবিলাক অপ্সৰাৰ নিচিনা সুন্দৰী। ইয়াত ক্ষীৰী নামে এবিধ গছৰ পৰা ক্ষীৰ ওলায়। মানুহে সেই অমৃত যেন ক্ষীৰ তৃপ্তিৰে খায়।

ৰামায়ণত উল্লেখ কৰা শৈলোদা নদীৰ নামটো মহাভাৰতৰ কোনো কোনো ঠাইত শিলা বুলি লিখা আছে।

তলত লিখা কথাখিনি "বিশ্বকোষৰ" পৰা তুলি দিলোঁ :—

"উত্তৰ কুৰু সম্বন্ধে অনেকৰ মত ভেদ আছে। অধ্যাপক লাসেনেৰ মতে এই জনপদ তিব্বতেৰ মধ্যে ব্ৰহ্মপুত্ৰ (সানপু) নদেৰ উভয় তীৰে। (Karte von Indien দেখ।) উইলফোৰ্ডেৰ মতে হিমালয়েৰ সানুদেশে তিব্বতেৰ একটি নগৰ। (Asiatic Researches, Vol. IX. 63, 67 ; XIV, 587)। ভৌগোলিক সেণ্ট মাৰ্টিন এই স্থানেৰ অস্তিত্ব স্বীকাৰ কৰেন না। তাঁহাৰ মতে ইহাৰ একটি কল্পিত স্বৰ্গ। কিন্তু এতন্নামক স্থান যে পূৰ্ব্বে ছিল, তাহা নিম্নলিখিত প্ৰমাণ গুলি পাঠ কৰিলে সহজেই স্বীকাৰ কৰা যায়। যথা :—

ঐতৰেয় ব্ৰাহ্মণে ৮। ১৪

"যে কে চ পৰেণ হিমবন্তং জনপদা উত্তৰকুৰব উত্তৰমদ্ৰা ইতি।"

ৰামায়ণে আৰণ্যকাণ্ডে ৩৫। ১৯

"উত্তৰাংশ্চ কুৰূন্ পশ্যন্ গচ্ছন্ পশ্যংশ্চৈৱ নগোত্তমান্।

দেৱদানৱসৈৱেশ্চ সেৱিতং

হ্যপ্সৰোভিঃ।"

ইত্যাদি।

মহাভাৰতেৰ মতে সুমেৰুৰ উত্তৰ ও নীল পৰ্ব্বতেৰ দক্ষিণ পাৰ্শ্বে উত্তৰকুৰু অৱস্থিত। (ভীষ্ম ৫ অঃ)

নীল ও মন্দৰ পৰ্ব্বতেৰ মধ্যে উত্তৰকুৰু (বিষ্ণু পুৰাণ, ২। ২।১৩)

• • • •

"টলেমি উত্তৰকোৰ্হ (Ottarkorrha) নামক একটি জনপদেৰ উল্লেখ কৰিয়াছেন, উহা সংস্কৃত উত্তৰকুৰু শব্দেৰ ৰূপান্তৰ মাত্ৰ। তাঁহাৰ মতে এই স্থান সেৰিকা (চীন) দেশেৰ কিয়দংশ। (Ptolemy, Geog. VI. 16.)।"
—বিশ্বকোষ।

বিশ্বকোষ ৰচোতাৰ মতে বৰ্ত্তমান কচ—তাতাৰ তুৰ্কিস্থান আৰু তিব্বতৰ উত্তৰ পশ্চিমাংশৰে নাম উত্তৰ-কুৰু আছিল, আজিকালি কোনো কোনো পণ্ডিতে এনে মত প্ৰকাশ কৰিছে যে উত্তৰ-কুৰু উত্তৰ-মেৰুৰ ওচৰত Arctic Region বা চাইবেৰিয়াত আছিল। কোনো কোনো পণ্ডিতে আকৌ ৰুকপৰ্ব্বত অঞ্চলত নৈৰ ওচৰত উত্তৰ-কুৰু থকাৰ কথা কয়। মুঠতে কবলৈ গ'লে উত্তৰ-কুৰু ক'ত আছিল সেই সম্বন্ধে নানা পণ্ডিতৰ নানা মত। কিন্তু অধিকাংশৰ মতেই ভাৰতবৰ্ষৰ উত্তৰে উত্তৰ-কুৰু আছিল বুলি জনা যায়।

ৰামায়ণ আৰু মহাভাৰত এই দুখন পুথিক ভাৰতীয় আৰ্য্যজাতিৰ দুখন ইতিহাস গ্ৰন্থ বুলিব পাৰি। এই দুখন পুথিত উত্তৰ-কুৰুৰ বিষয়ে যি লিখা আছে তাক ওপৰত কোৱা হৈছে। তাত লিখা কথাখিনি একেবাৰে দলিয়াই পেলাব নোৱাৰি।

আমাৰ ভাষাত "কুৰুৱা" বুলি এটা শব্দ আছে। পূব ফালৰপৰা চলা বতাহক আমি কুৰুৱা অৰ্থাৎ কুৰুৰ বা, (বতাহ) বোলো। পশ্চিম ফালৰ পৰা চলা বতাহক আমি পচোৱা কওঁ। এতেকে, কুৰু বুলিলে আমাৰ অসম দেশৰ পূব দিশ, বা সেই দিশে থকা কুৰু নামে দেশ, বুলি বুজিব লাগিব। আমাৰ দেশৰ ঠিক পূব ফালে ওপৰ ব্ৰহ্ম (Upper Burma) দেশখন আছে। সেই দেশৰ উত্তৰে চীন আৰু তিব্বত দেশৰ পূবখণ্ড আছে। ৰামায়ণ আৰু মহাভাৰতৰ পৰা জনা যায় যে নীল পৰ্ব্বতৰ দক্ষিণে সুমেৰুৰ উত্তৰে শৈলোদা নৈৰ ওচৰত উত্তৰ-কুৰু দেশ আছিল। ব্ৰহ্মদেশত চেলুইন (Salween) নামে এখন নৈ আছে। সেই নৈ খন চীনদেশৰ কিউন্লাং (Kiunlang) পৰ্ব্বতৰ ফালৰ পৰা ওলাই উত্তৰা দক্ষিণা হৈ বৈ গৈ মাৰ্ত্তাবান্ উপসাগৰত পৰিছে। এই নৈখনৰ দাতিৰ পৰ্ব্বতমালাত মক বা মাক নামে এজাতি মানুহৰ বসতি আছে। নৈখনৰ নামনিত কাৰেন নামে আৰু এজাতি মানুহ বাস কৰে। মাক জাতিৰ মানুহে মৰা শৱ দাহ কৰি ছাইবিলি পুতি পয় আৰু সূৰ্য্য, চন্দ্ৰ, অগ্নি আদি দেৱতাৰ পূজা কৰে। হেঠাম চাহাবৰ "ভাৰতীয় নৃ-তত্ত্ব" পুথিৰ পৰা জনা যায় যে কাৰেনহঁতে নিজক যা-কিন্নাও অৰ্থাৎ স্বৰ্গৰ কিন্নাও বুলিহে চিনাকি দিয়ে। বৰ্ম্মিজবিলাকে সিহঁতক কাৰেন্ বোলে। "কিন্নাও" শব্দটো কিন্নৰ শব্দৰ অপভ্ৰংশ যেন লাগে। এই Salween নৈ খনেই আগৰ শৈলোদা বা শিলা নৈ, আৰু, তাৰ দাতিৰ পৰ্ব্বতমালাই আগৰ মৰু বা মেৰু হব পায়। এই মকৰ বতাহকে বোধ কৰোঁ মাকত হিল্লোল বোলা হয়। মাৰ্ত্তাবানৰ দক্ষিণে মলয় উপদ্বীপ আছে। 'মলয় মাৰুত' সেই ফালৰে বতাহ হব পায়। উত্তৰ-ব্ৰহ্মত "মগাধ" নামেও এজাতি মানুহ আছে। "মগাধ" শব্দৰ লগতো "মৰু" শব্দৰ যোগ থাকিব পায়,।

ভাৰতৰ উত্তৰ সীমাত হিমালয় পৰ্ব্বতমালা এই পৰ্ব্বতশাৰী ভাৰতৰ পূব প্ৰান্তৰপৰা পশ্চিম প্ৰান্তলৈকে এখন প্ৰাচীৰৰ দৰে ঠিয় দি আছে। হিমালয়ৰ পূব প্ৰান্তৰপৰা এখন চাঙৰ দৰে পাটকাই, নগা পৰ্ব্বত, লুচাই পৰ্ব্বত আদি এশাৰী পৰ্ব্বতে বঙ্গসাগৰলৈ হেঁপি আছে ; আৰু সেই পূব প্ৰান্তৰপৰাই আৰু এশাৰী পৰ্ব্বত চেলুইন নৈৰ কাষে কাষে মাৰ্ত্তাবান আৰু মলয় পৰ্য্যন্ত বিস্তৃত হৈ আছে। এই দুশাৰী পৰ্ব্বতৰ ঠাল ঠেঙুলি স্বৰূপ ওপৰ ব্ৰহ্মত কিছুমান পৰ্ব্বত আছে। ওপৰ ব্ৰহ্মৰ সেই পৰ্ব্বতবিলাকত পান্না, পদ্মৰাগ, জাংকাই সোণ আদিৰ খনি আছে। ওপৰ ব্ৰহ্মৰ এই পৰ্ব্বতবিলাককে বোধ কৰো সুমেৰু বা সুৰালয় বোলা হৈছিল।

ছাত থকা স্বৰেগি নামে নৈৰ পাৰৰ ওখ মাল ভূমিত অতি পুৰণি নগৰাদিৰ ভগ্নাৱশেষ আছে। তাত স্বৰেগু নামে এখন ঠাই আছে। তাৰ মহিলাসকল সৌন্দৰ্য্যৰ নিমিত্তে বিখ্যাত। কৰ্ণেল ফেৰ্‌ল্পিয়ৰে তেওঁৰ ওপৰ আসাম আৰু ওপৰ ব্ৰহ্মৰ ইতিহাসৰ ১৯৩ পিঠিত লিখিছে যে Shwegu noted justly (from what he saw) for the good looks of its ladies. দেৱতা আৰু ঋষিৰ তৰ্পণ কৰোতে আমি পূৰ ফালে মুখ কৰিহে তৰ্পণ কৰোঁ। এতেকে সেই ফালে দেৱলোক হোৱা সম্ভৱ।

ওপৰৰ ব্ৰহ্মৰ মান্দালয়, অমৰাপুৰ, ভামো (ব্ৰহ্ম শব্দৰ অপভ্ৰংশ) স্বগৈ আদি নগৰ, ইৰাৱতী, ছিন্দুইন্ বা সিন্ধু সীতাং (সীতা) আদি নদীৰ নামবোৰৰ পৰা তাত এসময়ত আৰ্য্যবসতি আছিল বুলি জানিব পাৰি। এতেকে ওপৰৰ ব্ৰহ্মক সুমেৰু বা সুৰালয় আৰু ছেলুবিন নৈৰ তীৰৰ পৰ্ব্বত শাৰীক মৰু বা মেৰু বুলিব পাৰি। সুমেৰুৰ উত্তৰে উত্তৰ-কুৰু। এতেকে তিব্বতৰ উত্তৰ পূৰখণ্ড আৰু চীনৰ একোৰাত উত্তৰ-কুৰু বা কুৰুত্তৰ দেশ আছিল বুলি বোধ হয়। তিব্বতৰ এই খণ্ডক চীনদেশৰ মানুহে কুলুত বুলিছিল। বোধকৰো এই 'কুলুত' শব্দটো 'কুৰুত্তৰ' শব্দৰে অপভ্ৰংশ। আমাৰ দেশত এটা প্ৰবাদ আছে যে তিব্বত কলিতা ৰজাৰ দেশ আছিল। গেইত ছাহাবৰ আসামৰ ইতিহাসৰ ৩১৯ পিঠিত লিখা আছে,—

This visit disposed of the old idea that a Hindu race is to be found some-where in this direction (Tibet) This theory is expounded in the following passage in Neufville's paper in the Asiatic Researches for 1828— The country to the eastward of Tibet and North of Sadiya extending on the plain beyond the mountains is said to be possessed by a powerful nation called kolitas or kultas who are described as having attained a high degree of advancement and civilization. According to the same writer their power far exceeded that of the Ahoms and there was communication between the two states

আৰ্য্যাবৰ্ত্তৰ উত্তৰে কুলুত নামে এখন দেশ আছিল বুলি বিশ্বকোষৰ ১৮৫ পিঠিত লিখা আছে এতিয়া সেই দেশৰ চিন নাইকিয়া হল।

আমাৰ অসমৰ উজনী খণ্ডক "সৌমাৰ পিঠ" বোলে। সুমেৰুৰ পিঠিফালে থকাত, বা সুমেৰুৰ দেৱৰাজৰ অধীনত থকাত, কিম্বা সুমেৰুৰ পৰা সোম্য বা দেৱসকল আহি বাস কৰাত, উজনী অসমৰ নাম "সৌমাৰ পিঠ" হৈছিল বুলি বোধ হয়। বামায়ণত অসমৰ এইখণ্ডক "ইক্ষুৰ কান্তা বনাদি মণ্ডিত পূৰ্ব্বদেশ" বুলি লিখা আছে। আমাৰ লোহিত নৈৰ যি ছোৱা ওপৰ ব্ৰহ্মৰ ভিতৰত আছে, সেই ছোৱাৰ নাম "নামকুৱা।" শ্যান্ ভাষাত নৈক "নাম" বোলে। এতেকে "নামকুৱা" বুলিলে কুৱা নদী বুজায়। এই "কুৱা" শব্দটো কুভা শব্দৰ অপভ্ৰংশ হব পাৰে। কুভা নদীৰ নাম ঋগ্বেদত পোৱা যায়। আমাৰ দিহিং বা কৰেমপানী নৈখন ঋগ্বেদৰ ক্ৰুমু, আৰু দিখো নৈ উক্ত বেদৰ মক্ষু নৈ হব পাৰে।

কামৰূপ শাসন মালা।

ডাৱ হৰ্ণলি ছাহাবে অসম-উপত্যকাৰ এক মাত্ৰ নৈ ব্ৰহ্মপুত্ৰৰ দক্ষিণ পাৰত বুলি নিশ্চয় কৰিছে। কিন্তু অসমীয়া প্ৰত্নতত্ত্বজ্ঞ শ্ৰীযুত হেমচন্দ্ৰ গোস্বামী ডাঙৰীয়াই দক্ষিণ কুল মানে বাওঁ দাঁতি অৰ্থাৎ উত্তৰ পাৰ হব পাৰে বুলিও কয়। শাসনখনি ব্ৰহ্মপুত্ৰৰ দক্ষিণ পাৰে পোৱা গৈছে। কিন্তু যি ঠাইত পোৱা হৈছে কলিখন যে সেই ঠাইৰেহে হব তাৰ কোনো মানে নাই। মাটিৰ সীমা দিওঁতে দিগুমা নৈৰ উল্লেখ আছে। আজিকালি ডিগুমা নামে কোনো নৈও অসম-উপত্যকাত নাই। এতেকে এই ঠাই নিৰূপণ কৰা কঠিন।

কলিত চাৰি হাজাৰ ধান উৎপন্ন হোৱাৰ উপযুক্ত পৰিমাণ মাটি বুলি ধৰা আছে। কিন্তু চাৰি হাজাৰ ঢোল নে পুৰা ধান, এনে একো পৰিমাণ নাই। এই দৰে ৰত্নপাল ইন্দ্ৰপাল আৰু ধৰ্ম্মপালৰ কলিটো একো পৰিমাণ নিদিয়াকৈ সংখ্যাৰে সৈতে কেৱল ধান কথাটি কোৱা আছে। মহামহোপাধ্যায় ৺পদ্মেশ্বৰ ভট্টাচাৰ্য্য কবিৰত্ন মহাশয়ে বনবৰ্ম্মাৰ কলি আলোচনা কৰা কালত ৪,০০০ হাজাৰ ঢোল ধান বুলি ধৰি লৈছে; কিন্তু জনসাধাৰণৰ মাজত আৰু আইন-আদালততো কোনো পৰিমাণ নিদিয়া নাপাকিলে তাৰ অৰ্থ পুৰা ধৰি লোৱা যায়। বনমালদেৱৰ শাসন-ৰচক কবিজন সংস্কৃত বিদ্যাত বৰ শক্তিশালী পুৰুষ আছিল। শাসনৰ ৰচনা গদ্য-পদ্য দুয়ো বিধে সুন্দৰ হৈছে। প্ৰসিদ্ধ কবি বাণভট্টৰ অনুকৰণে তেওঁৰ গদ্য-ৰচনা। লোহিত আৰু তাৰ ঘাটত থকা নাও আদিৰ বৰ্ণনা বৰ চমৎকাৰ হৈছে। বনবৰ্ম্মাৰ শাসন ৰচক জনো এজন সুচক কবি আছিল। ৰঘুবংশৰ পদ্য যদিও কলিৰ অনেক ঠাইত বাকা তুলি দিছে, কিন্তু কবিৰ স্বাভাবিক শক্তিৰ বলেৰে উপযুক্ত ঠাইত তাক সুন্দৰ ৰূপে খুৱাই দি ৰচনা মধুৰ কৰি তুলিছে।

ৰত্নপাল ইন্দ্ৰপাল আৰু ধৰ্ম্মপাল তিনিজনে একেটা বংশত জন্মা। ৰত্ন আৰু ইন্দ্ৰপাল ৰত্নপালৰ নাতিয়েক আৰু ধৰ্ম্মপাল ইন্দ্ৰপালৰ এজন বংশধৰ। কিন্তু ধৰ্ম্মপালে নৰক—ভগদত্তবংশী ব্ৰহ্মপালৰ বংশধৰ এজন বুলি নিজে কৈয়ো, পালবংশত জন্মা বুলি কলিত লিখিছে। ৰত্নপাল আৰু ইন্দ্ৰপালৰ কলিত পালবংশৰ কোনো এটা কথাই উল্লেখ নাই। ৰত্নপালৰ কলিত বৰং লিখা আছে যে সালস্তম্ভ আদি ২১ জন ম্লেচ্ছৰজাই ৰাজত্ব কৰি যোৱাৰ পাছত সেই বংশৰ ৰজা হবলৈ কোনো নথকাত প্ৰজাবিলাকে ব্ৰহ্মপালক নৰক-বংশী বুলি তেওঁক ৰাজপাটত বহুৱায় আৰু ধৰ্ম্মপালে তেওঁৰ কলিত এই ব্ৰহ্মপাল এজন নিজৰ উপৰি পুৰুষ বুলি স্পষ্টকৈ ঘোষণা কৰিছে। তেনেহলে, ধৰ্ম্মপালে এই ব্ৰহ্মপালৰ বংশধৰ আছিল বুলি নিজে কৈয়ো পালবংশত জন্মা বুলি আকৌ কেনেকৈ লিখিলে? এনে বোধ হয় যে ব্ৰহ্মপাল, ৰত্নপাল, পুৰন্দৰ পাল, ইন্দ্ৰপাল, গোপাল আৰু হৰ্ষপাল এই দৰে একাদিক্ৰমে কেইবা পুৰুষলৈকে "পাল" খিতাপটি থকাত গৌড়ৰ পাল উপাধিযুক্ত ৰজাবিলাকৰ অনুকৰণ কৰি কামৰূপৰ ৰজাবিলাকেও নিজকে পালবংশী বুলি ঘোষণা কৰাটো গৌৰৱৰ কথা বুলি মনে কৰিছিল। নাইবা এনেও হব পাৰে যে আজিকালি যেনেকৈ এটা মূল বংশ পৰিয়ালত দুই বা অধিক ঠালত বিভক্ত হৈ তাৰে কোনোৰে বা বৰুৱা কোনোৰে চৌধুৰি ইত্যাদি বেলেগ বেলেগ খিতাপ লয়, এই পাল পদটিও ইয়াত তেনেকুৱা। নৰক বংশৰ যি ঠালত ব্ৰহ্মপাল জন্মিছিল, সেই ঠালৰ মানুহে পাল খিতাপ লৈছিল। মুঠ কথা পাল কথাটি ৰজাৰ যথোচিত এটি বিশেষণ পদ মাথোন। "পালয়তি ইতি পালঃ।" এই দেখি ৰজাবিলাকে "ভূপাল, ক্ষিতিপাল" আদি নামেও জনাজাত। ৰত্নপালৰ কলিত সালস্তম্ভ, বিগ্ৰহস্তম্ভ, শ্ৰীত্যাগসিংহ আৰু নিজ বাপেক ব্ৰহ্মপালৰ নাম, ইন্দ্ৰপালৰ কলিত ব্ৰহ্মপাল, ৰত্নপাল আৰু পুৰন্দৰ পালৰ নাম আৰু ধৰ্ম্মপালৰ কলিত ব্ৰহ্মপাল, গোপাল আৰু হৰ্ষপালৰ নাম

দিয়া আছে। সালস্তম্ভৰ পৰা শ্ৰীত্যাগসিংহলৈ মুঠ ২১ জন ৰজাই ৰাজত্ব কৰি যোৱাৰ পাছত ৰাজপাট শূন্য হয় আৰু তেতিয়া প্ৰজাবিলাকে মিলি ব্ৰহ্মপালক ৰজা পাতে। ব্ৰহ্মপাল বৰ প্ৰজাবৎসল, নম্ৰ, শান্ত, আৰু ধাৰ্ম্মিক পুৰুষ আছিল। ৰত্নপাল বাপেকৰ ঠিক বিপৰীত প্ৰকৃতিৰ লোক আছিল। তেওঁ বৰ বাহুবলী আৰু যুদ্ধপ্ৰিয় ৰজা আছিল, আৰু বহুত ৰণত জয় লাভ কৰিছিল। ৰত্নপালে গড় আদি বান্ধি ৰাজধানীখন বৰ দুৰ্জ্জয় কৰি পাতি তুলিছিল। আৰু তেওঁৰ ৰাজত্ব কাল বৰ দীঘলীয়া আছিল। ৰত্নপালৰ পাছত পুতেক পুৰন্দৰ পাল ৰজা হোৱা নাছিল, তেওঁৰ নাতিয়েক ইন্দ্ৰপালহে ৰজা হৈছিল। কাৰণ ইন্দ্ৰপালৰ ফলিত "শ্ৰীৰত্নপাল বৰ্ম্মদেৱ পাদানুধ্যাত" এই কথাখিনি পোৱা যায়। পুৰন্দৰপাল বোধ হয় বাপেক জীয়াই থকাতে স্বৰ্গী হৈছিল। তেওঁ বৰ উদাৰ, কৌতুকপ্ৰিয়, ধাৰ্ম্মিক, গুণী আৰু এজন সুকবি আছিল। নীতিকুসুম নামে গ্ৰন্থ এখনত কোনোবা এজন পুৰন্দৰপালৰ কবিত্বৰ পৰিচয় পোৱা যায়। কেৱেঁই এই পুৰন্দৰপাল আছিল বুলি আজিকালি বহুতে অনুমান কৰে। ইন্দ্ৰপাল মহা পৰাক্ৰমী, জিতেন্দ্ৰিয়, ন্যায়বান, দাতা আৰু বৰ বিদ্যানুৰাগী ৰজা আছিল বুলি ফলিত পোৱা যায়। গোপাল আৰু হৰ্ষপাল বৰ প্ৰতাপী আৰু গুণবান্ ৰজা আৰু ধৰ্ম্মপাল বৰ ধাৰ্ম্মিক আৰু এজন ভাল কবিও আছিল। ৰত্নপাল, ইন্দ্ৰপাল আৰু ধৰ্ম্মপাল তিনি জনৰ ফলিতে তেওঁলোকৰ ৰাজধানী দুৰ্জ্জয় নগৰ আছিল বুলি লিখা আছে। ৰত্নপালে এই দুৰ্জ্জয় নগৰখন লৌহিত্যৰ দাঁতিত পাতি তাত গড় আদি বান্ধি দুৰ্ভেদ্য কৰি তুলিছিল বুলি তেওঁৰ বৰ গাৱঁত বাহিৰ হোৱা ফলিত স্পষ্টকৈ লিখা আছে। এই নগৰখন প্ৰাগ্জ্যোতিষপুৰৰ বাহিৰে অন্য এখন বেলেগ নগৰ নহয়।

সালস্তম্ভৰ পৰা শ্ৰীত্যাগসিংহলৈ মুঠ ২১ জন ৰজাৰ ৰাজধানী প্ৰাগ্জ্যোতিষপুৰ নাছিল। তেওঁলোকে হাৰুপ্পেশ্বৰ নগৰতহে ৰাজধানী পাতিছিল। একোশ বছৰ চাৰিজন ৰজাৰ ৰাজত্ব কাল ধৰিলে এই ২১ জন ৰজাৰ ৰাজত্ব কাল ৫ শ বছৰতকৈ বেচি দিন হয়। এই দীঘলীয়া কাল ডোখৰত প্ৰাগ্জ্যোতিষপুৰ নগৰখন ভাঙি-চিঙি বৈ ধ্বংস হৈছিল, ৰত্নপালৰ বাপেক ব্ৰহ্মপাল ৰজা হৈ তেওঁৰ ৰাজধানী প্ৰাগ্জ্যোতিষপুৰত আকৌ পাতে। ৰত্নপালে নতুনকৈ তাক মেৰামত কৰি দুৰ্জ্জয় কৰি তোলাত তেতিয়াৰ দিনৰ পৰা সি দুৰ্জ্জয় নাম পায়। তেওঁৰ বংশৰ ৰজাবিলাকে এই নগৰতে ৰাজধানী পাতিছিল আৰু তেওঁলোক সকলোৱে অন্ততঃ ৰাজ-কাম সম্পৰ্কত ই দুৰ্জ্জয় নামেৰে জনাজাত হৈছিল। সেই দেখি ইন্দ্ৰপাল আৰু ধৰ্ম্মপালে তেওঁলোকৰ ৰাজধানী দুৰ্জ্জয় নগৰ আছিল বুলি ঘোষণা কৰি গৈছে। আনপিনে ভাবি চালে 'দুৰ্জ্জয়' শব্দটি কোঠ বা দুৰ্গৰ এটি যথোচিত বিশেষণ পদ মাথোন। দুৰ্জ্জয় মানে শত্ৰুৱে সহজে জয় কৰিব নোৱাৰা,—দুৰ্ভেদ্য।

ৰত্নপালে প্ৰথমখন শাসনৰ দ্বাৰা বীৰদত্ত নামে বামুণ এজনক ব্ৰহ্মপুত্ৰৰ উত্তৰ পাৰত ত্ৰয়োদশ গাৱঁৰ বাবুকুটি পথাৰত তিনি হাজাৰ ধান উৎপন্ন হোৱা ঠাই এডোখৰ আৰু ২য় খনি শাসনেৰে কামদেৱ নামে বামুণ পণ্ডিত এজনক কলঞ্জা বিভাগত তিনি হাজাৰ ধান উৎপন্ন হোৱা মাটি এখণ্ড দান কৰে। ১ম খন ফলিত লিখা মাটিৰ আজিকালি একো চিন-ছাব ধৰিব নোৱাৰি। ২য় খন শাসনত কলঞ্জা নামে অঞ্চল এটি ধৰা আছে; কিন্তু ব্ৰহ্মপুত্ৰৰ কোন পাৰে তাক লিখা নাই। নগাওঁ জিলাত দক্ষিণ পাৰে কলং নামে নৈ এখন আছে; এই নৈৰে সৈতে কলঞ্জা বিভাগটিৰ কিবা সম্বন্ধ আছিল যেন বুলি অনুমান হয়। ইন্দ্ৰপালে দেৱপাল নামে বামুণ এজনক হাপোম অঞ্চলত চাৰি হাজাৰ ধান উৎপন্ন হোৱা কাসিপাটক নামে গাওঁ এখন দান কৰি তেওঁৰ ফলি লিখি দিছে। ফলিত ঠাই ডোখৰ উত্তৰ পাৰত বুলি ধৰা আছে, কিন্তু নৈৰ নাম দিয়া নাই। ই অসম উপত্যকাৰ এক মাত্ৰ নৈ ব্ৰহ্মপুত্ৰ বুলি বিশ্বাস হয়। *

ধৰ্ম্মপালে তেওঁৰ শাসনৰ দ্বাৰা শ্ৰীমধুসূদন নামে সাধু বামুণ এজনক ব্ৰহ্মপুত্ৰৰ উত্তৰ পাৰে গুৱাহাটী মহকুমাৰ দহ হাজাৰ ধান উৎপন্ন হোৱা শুভেশ্বৰ নামে গাওঁ এখন দান কৰে। এই গাওঁখন কোন ঠাইত আছিল বৰ্ত্তমান তাকো বিচাৰি পোৱা নাই।

ৰত্নপালৰ শাসন ৰচোঁতা কবিজন সংস্কৃতত অতি দক্ষ পুৰুষ আছিল। তেওঁৰ গদ্য-পদ্য দুয়ো বিধৰে ৰচনা অতি মধুৰ আৰু গম্ভীৰ ভাবৰ হৈছে। তেখেত ইন্দ্ৰপাল আৰু ধৰ্ম্মপালৰ শাসন-ৰচক কবিতকৈ বেচি শক্তিমান কবি আছিল। দান কৰা মাটি আৰু দান লোৱা বামুণৰ বিৱৰণীৰ বাহিৰে তেওঁৰ ভাষাগত ফলিৰ বাকী লিখাবোৰ ঠিক একে ৰকমৰ। ইন্দ্ৰপালৰ ফলিৰ লিখা বৰ কুৎসিত আৰু তাত অনেক ভুল-ভ্ৰান্তি পোৱা যায়। ইমানবোৰ ভুল অন্যান্য ফলিত প্ৰায়ে নাই। ফলিত আখৰ-কটা শিল্পী-জনো বোধ হয় এই কামত নতুন মানুহ আছিল। কবিত্ব হিচাপেও তেওঁৰ শাসন-ৰচক জন তেনে সুচক কবি নাছিল। মাটিৰ সীমাৰ বৰ্ণনা দেখি মনত হয় যে, প্ৰজাৰ নৈতিক অৱনতিও তেতিয়া বেছিকৈ ঘটিছিল আৰু সেই দেখি সিমান সাৱধানতাৰে সৈতে সীমা দিয়া আৱশ্যক হৈ উঠিছিল। তাত আৰু বহুত শব্দ ইমানবোৰ ব্যৱহাৰ কৰিছে যে তাক আজিকালি পঢ়া বা তাৰ অৰ্থ বুজি পোৱা উজু কাম নহয়। এতেকে প্ৰজাৰ আচাৰ, ব্যৱহাৰ, শিক্ষা, শিল্প আদি যি ফালেই চোৱা যায় তাতে প্ৰতীয়মান হয়, যেন দেশৰ অৱস্থা ক্ৰমে অৱনতিৰ ফালে ঢাল খাই গৈছিল।

সকলো দেশতে দুটা শক্তিয়ে জনসমাজৰ উন্নতি আৰু অৱনতিৰ পথ নিৰ্দ্দেশ কৰে। ই ৰাজশক্তি আৰু প্ৰজা-শক্তি নামে জনাজাত। অসম দেশত এই দুই শক্তিৰ মাজত হঁটে-মিটে পূৰণি কালত কেনেকুৱা সম্বন্ধ আছিল, এই ফলিবিলাকৰ পৰা অলপ কিছু কিছু আভাস পোৱা যায়। কাৰো প্ৰাৰ্থনামতে হওক বা নিজে ইচ্ছা কৰিয়েই হওক কোনোবা জনক মাটি দান কৰিব লাগিলে সকলো প্ৰকাৰ প্ৰজাবৰ্গৰ ৰজাই একে প্ৰকাৰ সম্মতি লব লাগিছিল। সেই দেখি ৰজাবিলাকে বামুণ, ধৰ্ম্ম-যাজক, নিজৰ সকলো প্ৰকাৰ বিষয়া, সৰ্ব্ব-সাধাৰণ অধিবাসী, সেই সেই ঠাইৰ ভৱিষ্যতৰ অধিবাসী, গৰু-মহ আদি-পালক, নাৱৰীয়া আদিক উল্লেখ কৰি যথাযোগ্য সন্মানেৰে নিবেদন জনাইছে, আদেশ জনাইছে,—ফলি দিয়া কালত এই বুলি বা এনেকুৱা এবিধ কথা কৈ প্ৰজাৰ সন্মতি লৈছিল আৰু এনেকুৱা কথা কামৰূপৰ সকলো কেইখন ফলিতে দিয়া আছে। ইয়াক ৰজাবিলাকে নিজে নিজৰ কেৱল বিনয়-ভাৱ প্ৰকাশ কৰা বুলি ধৰিব নোৱাৰি। কোন গাৱঁত কোনে বসতি কৰিব, কোনে মাটি দখল কৰিব, কোনে তাৰ উৎপন্ন শস্য উপভোগ কৰিব, আদিৰ কথাত

* মহামতি শ্ৰীযুক্ত গেইট ছাহাবে এই ঠাইডোখৰ বিচাৰি চাবলৈ ছাব ডিপুটি কালেক্টৰ শ্ৰীযুক্ত ভোলানাথ দাস ডাঙৰীয়াক নিযুক্ত কৰিছিল। তেওঁ ভৱকমান তদন্ত কৰি ৰিপোৰ্ট দিছে যে, কামৰূপ জিলাৰ ব্ৰহ্মপুত্ৰৰ উত্তৰ পাৰত বৰ্ত্তমান বৰমা তহচীলৰ এনেকুৱা ঠাই ডোখৰেই হাপোম অঞ্চল আৰু নাৰকুচি, লোকুচি, বগাকুছি গাওঁ তিনিখনেই কাসিপাটক আছিল। এই গাওঁবোৰৰ পশ্চিমফালে তিম নৈ বৈ আছে। এই নৈকেই ফলিত কোৱা ডিগুমা নৈ। আৰু দক্ষিণ ফালে বৰমাখি-বান্ধা আৰু ফুলমাখি-বান্ধা নামে দুখন গাওঁ আছে, ইয়ে ফলিত কোৱা মাকৃখি জান। অতএব এই ঠাইডোখৰেই শাসনত উল্লেখ কৰা মাটি। ছাব-ডিপুটি কলেক্টৰ ডাঙৰীয়াই বিচাৰি চাই এই ঠাইডোখৰত কামপগোসাঁইৰ যজ্ঞবেদী বামণা পাইছে। এতিয়া তেওঁৰ এই ৰিপোৰ্ট বিশ্বাস কৰা বা নকৰা পাঠকবিলাকৰ নিজ ইচ্ছাৰ কথা। যদিও মাখিবান্ধা আৰু মাকৃখি জান এই দুটি কথা প্ৰায় মিলা যেন দেখা যায়, কিন্তু মাখিবান্ধা গাওঁৰ নাম আৰু মাকৃখি জান বিলৰ নাম, বগাকুছি আদি গাওঁৰ দক্ষিণে মাখিবান্ধা আছে, মাখিজান কাসিপাটকৰ উত্তৰপূৰ্ব্ব ফালে আছিল বুলি অনুমান হয়। স্পষ্ট কথা এই যে তাৰাৰ বহুতৰ পাছত এনেকুৱা তুটি-প্ৰুটি আৰু মিলাই লৈ ঠাই নিৰূপণ কৰিবলৈ চেষ্টা কৰা দুৰাশা মাথোন।

ৰজাৰ প্ৰথমে প্ৰথমে ধনিষ্ঠা-মানে। সম্পৰ্ক আছিল বুলি ভাবে নধৰে, গাৱঁৰ মানুহবিলাকেই তাৰ একমাত্ৰ নিয়ামক আছিল। মাটি বেচা নিয়ম চলিত হোৱাৰ পিছতো অনেক দিনলৈকে কোনেও যাৰে তাৰে ওচৰত মাটি বেচিব নোৱাৰিছিল। কোনো মাটি কাৰো ওচৰত বিকিব লাগিলে সেই বিষয়ে গাৱঁৰ মানুহৰ অনুমতি লব লগাত পৰিছিল।

কোন মাটি-দান-পোৱাৰ উপযুক্ত পাত্ৰ ৰজাই তাক নিজ ইচ্ছামতে মনোনীত কৰিলেও পুৰণি নিয়মৰ মান-ৰক্ষা কৰি মাটি দান কৰা সময়ত ৰজাই প্ৰজাৰ সম্মতি লব লাগিছিল; প্ৰজাশক্তিক একেবাৰে অস্বীকাৰ কৰা নিয়ম নাছিল। ৰজাই এই শক্তি তুচ্ছ ভাবি অৱজ্ঞা কৰিব পাৰিছিল বুলি ভাবে নধৰে। কাৰণ কেতিয়াবা কেতিয়াবা প্ৰজাই ৰজা পৰ্য্যন্ত মনোনীত কৰি ৰাজপাটত বহুৱাইছিল আৰু কেতিয়াবা কেতিয়াবা অত্যাচাৰী ৰজাৰ লগত সমানে সমানে যুঁজ-বাগৰ পাতিও চলিছিল। কামৰূপৰ ৰজা ত্ৰিব্যদেৱ নিঃসন্তান অৱস্থাত স্বৰ্গী হোৱাত, যেতিয়া সিংহাসন লৈ ৰাজ্যত গোলমাল লাগি উঠে, তেতিয়া প্ৰজাবিলাকে নিজে ব্ৰহ্মপালক ৰজা পাতে। অনুমান হয় ৰজাই প্ৰজাৰ চিৰ-হুতীয়া স্বত্ববোৰ পালি, ৰাজ্য শাসন কৰে বুলি, দান কৰা কালত তেওঁলোকৰ সম্মতি পাবৰ নিমিত্তে এনেকৈ নিবেদন-আদেশ জনোৱা কথাবোৰ দান পত্ৰত তুলি দিয়ে।

মাটি কাৰ, ৰজাৰ নে প্ৰজাৰ, তাক লৈ জন-সমাজত অনেক তৰ্ক-বিতৰ্ক হৈ গৈছে। ভাৰতত ৰজাই ভূমিৰ ৰক্ষাকৰ্ত্তা বুলি জনাজাত। ৰক্ষা কৰে বুলি ৰজাই উৎপন্ন বস্তুৰ অংশ পায়। খেতি হওক কি নহওক, মাটি আবাদ কৰিলেই ৰায়তে নিৰ্দ্দিষ্ট নিয়মে খাজনা দিবই লাগে। ৰায়তে তাক মানি লৈ মাটি দখল কৰে; কিন্তু তাৰ দ্বাৰা ৰায়তে মাটিৰ স্বত্ব নাপায়। এনেকুৱা ৰাজস্ব-নীতিৰপৰা ৰজাই মাটিৰ আচল গৰাকী বুলি প্ৰতীয় হয়। এই নিয়মতে মাটিৰ কালি অনুসাৰে খাজানা ধাৰ্য্য কৰে আৰু সেই দেখি, দানপত্ৰ আদিত তাক লিখিও দিয়ে আৰু দিবও লাগে। কামৰূপৰ ৰজাবিলাকৰ ফলিত মাটিৰ পাৰ-চয় দিছে, চাৰিসীমা উল্লেখ কৰিছে, কিন্তু কোনো-খন ফলিতে মাটিৰ বৰ্গপৰিমাণ উল্লেখ নাই। সেই কালত ৰাজস্ব-নীতিৰ প্ৰকৃতি কেনে আছিল এই ফলিবোৰত তাৰো কিছু আভাস পোৱা গল।

ধন্য দেবি কামাখ্যা মাতৃ! কামৰূপৰ সকলো গল, সকলো লুকাল, সকলো পৰিবৰ্ত্তন হল, কেৱল তোমাৰ বাহিৰে সেই কামৰূপৰ আৰু একোৱেই নাই! সেই প্ৰাগজ্যোতিষপুৰ নামটি আজ কাৰো মুখত নাহে, সি গুৱাহাটী নামেৰেহে চাৰিওফালে প্ৰচাৰ হৈছে, তেনেকৈ আহল বহল কামৰূপ ৰাজ্য ভাগিছিগ হৈ এখন সামান্য জিলাত নামটি লাগি ৰৈছে, লোহিতৰ নামটিও প্ৰায় লুকাই আহিছে; কিন্তু তোমাৰ সন্তাপহাৰী মধুৰম নামটি, তোমাৰ লগত বিযুগা কাড়িবোৰ আদিৰে পৰা আজিলৈকে একেদৰে আছে, একে সমানে বজায় ৰাখিছা, বৰং দিনক দিনে বেছিত হৈ বেছিহে প্ৰচাৰ হৈ গৈছে আৰু সৃষ্টি থাকেমানে এইদৰে চলি থাকিবই বা কিয়? আৰু পাঠক-গণ! আমাৰ অৱস্থা, আমাৰ নৈতিক শক্তি, আমাৰ শিক্ষা, আমাৰ উন্নতি,—আমাৰ সকলোৱেই পৰিবৰ্ত্তন হৈ গল, একেবাৰে ভীষণ পৰিবৰ্ত্তন, হাতীটি গুচি মাখিটিত পৰিণত হৈছোঁ, লোকৰ মুখলৈ চাই থকাত পৰিছোঁ, বিদেশীৰ হাততোলা খাই জীৱন কৃতাৰ্থ মানিছোঁ; আজি আমাৰ সেই গৌৰৱ ক'ত? আমি মাতৃৰ আঁচলতে কুসন্তান, মধুমা আমটিৰ ভিতৰত কাটটি জন্মাদি আমি জননীৰ উদৰত জন্ম ধৰিছোঁ হয়, আমি কি মাতৃৰ উপযুক্ত সন্তান? আগৰ সেই শক্তি, বীৰত্ব, উদাৰতা, সৰলতা, ধৰ্ম্মপৰায়ণতা, গুণ, জ্ঞান,—সকলোবোৰেই দিনক দিনে নাশ পালে, আমাৰ গাত আজি তাৰ এধানো আভা নাই। আৰু মাতৃ কামাখ্যা! পুৰণি কামৰূপ ৰাজ্যৰ অক্ষয় চিনাকিস্বৰূপে তোমাৰ নামটি মুখত লৈ আজিও আমি মহা গৌৰৱ কৰোঁ।

শ্ৰীধনিৰাম বৰা।

বাদানুবাদ।

সাম্প্ৰদায়িক মাহেকীয়া 'কাকতখনৰ তৃতীয় সংখ্যা ওলাল। আমাৰ ভাগত ছটা প্ৰশ্নৰ উত্তৰ পৰিছে। উত্তৰ কেইটা বৰদলৈ ডাঙৰীয়াক হেনো পোন পটিয়েদি দিব লাগিব; নহলে তেওঁ আমাৰ গাত Foul player-ৰ ছাব-মোহৰ মাৰিব। ছটা প্ৰশ্ন তেওঁৰ ছটা "হয়"। কোৱা 'হয়' বা 'নহয়'। পোন বাটত অলপ কাতি কুতা কৰিলেই "Well, তুমি foul-player" অনেক বছৰ হাকিমি কৰিলে প্ৰশ্নৰ 'মিজাজ' এনে হয়। সেই দেখি আমাৰ "জবানবন্দি" তেওঁ এনেকৈ বিচৰাটোত আচৰিত হলে চলিব কেনেকৈ? যি হওক, আমি মিছিকৈ সোধোঁ, যে বৰদলৈ ডাঙৰীয়াই অনাহকতে আমালৈ পোনাই এনে অপমান-সূচক বাক্য পঠিয়াই নো কি সুখ পালে? শুনিছোঁ, পুলিচত কাম কৰোঁতা-সকলক হেনো প্ৰথমতে এনে Spirit-অৰ শিক্ষা দিয়া হয়, যে পুলিচ-মেনে দেখা মানুহজনক প্ৰথমতে বদমাচ বুলি ধৰি লব। যদি পিছত সেই মানুহজন পুলিচৰ গুপ্ত-পৰীক্ষাৰ মহলাত উত্তীৰ্ণ হব পাৰে, তেহে তেওঁ পুলিচৰ হিচাপত Gentleman অৰ্থাৎ ভাল মানুহৰ শাৰীলৈ উঠিব পাৰিব। বৰদলৈ ডাঙৰীয়াই পুলিচ-বিভাগত কাম কৰাটো আমি শুনা নাই; হাকিম বা 'ধৰ্ম্মাৱতাৰ' হোৱাটোহে জানোঁ। এনেস্থলত তেওঁ আমাক যপহকলে বদমাছৰ শাৰীত পেলাই Foul play কৰিব পৰাটো পাতিলে কিয় কব নোৱাৰোঁ। কপালং হি মূলম্।

কিন্তু সিফালে, আমি গুৰৱে তেওঁৰ বক্তৃ-তাৰ বিষয়ে যি কেইটা আপত্তি ধৰিছিলোঁ সেই কেইটা আপত্তি আপত্তি হৈয়েহে ৰল। তাৰ সম্পৰ্কে তেওঁ পোন বাটে দি একো নকৈ বেকা বাটে দি এই প্ৰশ্নবোৰ কৰিলে! এতেকে তেওঁ উদাৰ্য্যপূৰ্ব্বক নিজক নিজে যি বোলে, বোলক, আৰু বুলিলে দুগুৰায় বুলি নো কৰা কেনেকৈ? কিন্তু আমি তেওঁৰ মুখৰ কথাকে ধাৰ কৰি আনি তেওঁক একো নোবোলো এইটো থিয়াং।

বুৰঞ্জীত ঠাই দিবৰ নিমিত্তে আমি তেওঁৰ বক্তৃতাত ধৰা কথাৰ প্ৰথমটো:—নাৰদ বা নাৰদবেশধাৰী সন্ন্যাসীয়ে দামোদৰ দেৱক দীক্ষা দিয়াটো আৰু চৈতন্যদেৱে ধৰ্ম্ম দি শিষ্য আৰু নিজ ধৰ্ম্মৰ উত্তৰাধিকাৰী পতাটো। আমি কৈছিলোঁ, নাৰদে দামোদৰ দেৱক দীক্ষা দিবলৈ অহা কথা বুৰঞ্জীয়ে গ্ৰহণ নকৰি Myth বুলি ধৰিবই; আৰু চৈতন্যদেৱ আসামলৈ অহা কথাৰ বঙ্গদেশৰ তেওঁৰ সম্পৰ্কে পুঙ্খানুপুঙ্খৰূপে লেখা গ্ৰন্থবোৰত কোনো উল্লেখ নাই; সেই দেখি প্ৰমাণৰ অভাৱত সেই কথা বুৰঞ্জীৰ অগ্ৰাহ্য। আৰু চৈতন্য আসামলৈ আহিছিল বুলি লেখা অসমীয়া পুথিৰ কথা মানি ললেও দামোদৰ দেৱৰ লৈতে মাথোন তেওঁৰ বন্ধুভাৱে প্ৰেম-সম্ভাষণৰ হে কথা ওলায়, গুৰু শিষ্যৰ বা উত্তৰাধিকাৰিত্বৰ কোনো কথা নোলায়; গতিকে বুৰঞ্জীয়ে তাক প্ৰকৃত কথা বুলি নধৰে।

বৰদলৈয়ে কৈছিল, দামোদৰ দেৱ আসামত প্ৰচাৰিত বৈষ্ণৱ ধৰ্ম্মৰ আদি গুৰু। আমি কৈছিলোঁ, শঙ্কৰ প্ৰচাৰিত ধৰ্ম্মৰ লক্ষণ সৰ্ব্বতোভাৱে দামোদৰ প্ৰচাৰিত ধৰ্ম্মৰ গাত বিদ্যমান, অথচ তাত চৈতন্য প্ৰচাৰিত ধৰ্ম্মৰ লক্ষণৰ আকাল। শঙ্কৰদেৱৰ ধৰ্ম্ম প্ৰচাৰৰ কাল আগ, দামোদৰদেৱৰ পিছ, এই কথা নিঃসন্দেহৰূপে দামোদৰদেৱৰ জীৱন-চৰিত্ৰৰ পৰাই জনা যায়; গতিকে আসামত প্ৰচাৰিত বৈষ্ণৱ ধৰ্ম্মৰ আদি গুৰু দামোদৰদেৱ, এই কথা বুৰঞ্জীয়ে ঠাই দিব নোৱাৰে; তেহলে তেওঁৰ পন্থীয়া লোকসকলে যিহকে ইচ্ছা কওক। তাৰ উপৰি দামোদৰদেৱৰ জীৱন চৰিত্ৰত দঢ়াই দঢ়াই লেখা আছে যে একে ধৰ্ম্মকে প্ৰচাৰ কৰিবলৈ শঙ্কৰদেৱ, আৰু দামোদৰদেৱ অৱতীৰ্ণ হৈছিল; শঙ্কৰ প্ৰথমতে আৰু দামোদৰে শঙ্কৰৰ আজ্ঞা-কাৰী হৈ, পিছত।

৫৩৭২/অ:

কোন কাৰ গুৰুৰ বিষয়ে আমি কৈছিলোঁ যে এই কথা লাগতিয়াল নহয়। বুৰঞ্জীয়ে শুনিছে যে দামোদৰৰ গুৰু নাৰদ আৰু চৈতন্যদেৱ। এই কথা বুৰঞ্জীয়ে ওপৰত কৈ আ। কাৰণৰ নিমিত্তে প্ৰকৃত বুলি গ্ৰহণ কৰিব নোৱাৰি

myth-অৰ শাৰীত বাধ্য হৈ পেলাই গৈছে, আৰু শঙ্কৰদেৱৰ গুৰু কোন, বুৰঞ্জীয়ে আজিলৈকে সঠিক জানিব পৰা নাই, পাৰিলে record কৰি থব।

ওপৰৰ এই কথাবোৰকে প্ৰদীপিকাই কেনাই আচল কথাৰ উত্তৰ নিদি বেঁকা বাটেদি আমাক প্ৰশ্ন কৰি, অভদ্ৰভাবে আমাৰ প্ৰতি foul play শব্দ ব্যৱহাৰ কৰিবৰ ভয় দেখুৱাই, প্ৰকৃত issue কেইটাক নতুন issue বা প্ৰশ্নৰ তৰপিৰে ঢাকি এখন ডাঙৰ দন্দ পাতি-লে আসামত অসমীয়াৰ মাজত সাম্প্ৰদায়িক অগনি বৰকৈ জ্বলাই দি (অথচ মুখেৰে, "আমাৰ মনত সাম্প্ৰদায়িকতাৰ কোনো ভাব নাই" এনেকৈ কৈ) ভ্ৰাতৃবিচ্ছেদ কৰি দেশৰ ঘোৰ অনিষ্ট কৰিবলৈ গৈছে; এই কথা তেওঁ মানক আৰু নামানক, সকলো right thinking মানুহে কব। দেশত সাম্প্ৰদায়িকতাৰ অন্ধকাৰেৰে অন্ধ মানুহৰ feeling অৰ ওপৰত play ক'ৰ তেওঁলোকৰ সহানুভূতি জগাই, আৰু তেনেলোকৰ ভিতৰৰ বৰমূৰীয়া অৰ্থবান্ সকলৰ অৰ্থৰ সহায়ত প্ৰদীপিকা মুকাশ কৰি নতুন কোনো journalism-অৰ venture অৰ্থাৎ ব্যতিৰ কাকতৰ ব্যৱসায় হাতত লৈ তাক সফল (successful) কৰিবৰ নিমিত্তে এই বৰ্ত্তমান অৱস্থা (situation) উপযোগী কৰি লবলৈ কাৰো মনত খেলাব পাৰে। (আৰু তাৰ চিন সিদিনা টাইমচৰ চিঠি এখনত আমি পাইছোঁও। কিন্তু সেইটো, "গোটেই খন দেশ তল যাওক, মই বাহৰ আগত বহি উঠিকুৰা আহাৰ মজা কৰি খাই আনন্দ কৰোঁ।" তাহা'ন আমি সাধু কথাত শুনা সেই ক'না চৰাইটোৰ এই কথা যেন শুনিবলৈ লাগে।

"অসমীয়া" কাকতে যদি কোনো offence বেজাৰ বৰদলৈকে দিছিল, সেই দন্দ তেওঁ অসমীয়াৰ সৈতে settle কৰক কিন্তু সেই বুলি তেওঁ এই খন কি কৰিছে? তেওঁৰেই তো প্ৰথমতে উত্থাপিত কথা তেওঁৰ বক্তৃতাত উলিয়ায়, "অসমীয়াই" as a journal সেই কথাৰ বিষয়ে নিজৰ মতামত প্ৰকাশ কৰাটো "অসমীয়াৰ" কৰ্ত্তব্যৰ ভিতৰত বুলি আমাৰ বিশ্বাস। যি হওক, "অসমীয়া" আত্মপক্ষ সমৰ্থন কৰিবৰ সম্পূৰ্ণ শকত; গতিকে এই বিষয়ে আৰু আমাৰ বিশেষ কোৱা আবশ্যক নাই।

প্ৰদীপিকাই আমাৰ ফালে পঠোৱা প্ৰথম প্ৰশ্নত কৈছে "বাৰু ধৰি লোৱা বাওক শ্ৰীশ্ৰীশঙ্কৰদেৱ দামোদৰদেৱে শ্ৰীশ্ৰী৺ চৈতন্য দেৱৰ পৰা একো লোৱা বা পোৱা নাছিল।" আমি কওঁ এই দৰে ধৰি লৈ তেওঁ ভালকে কৰিছে, কাৰণ "লোৱা বা পোৱাৰ" একো পুৰণি বিশ্বসযোগ্য প্ৰমাণ নাই যেতিয়া সেইটো ধৰি লৈ মিছা দন্দখন এৰি দিয়াই যুগুত।

তাৰ পিছত তেওঁ "দামোদৰদেৱে কাৰ আগত সাষ্টাঙ্গ দণ্ডৱত হৈ পৰি শৰণ লৈছিল?" "ৰাম ৰাম গুৰু জগাত ব্ৰাহ্মণ আছিল নে?" "ৰাম ৰাম ভূঞা বংশৰ কুল গুৰু নাছিল নে?" "শঙ্কৰদেৱে দামোদৰদেৱক ৰাম ৰাম গুৰুৰ ওচৰত শৰণ লবলৈ দিয়াইছিল?" মহাপুৰুষীয়া মতত ব্ৰাহ্মণক শৰণ দিওঁতে কি কৰে?" "শঙ্কৰৰ ধৰ্ম্মটো সুকীয়া আকাশৰপৰা অনা হিন্দু ধৰ্ম্ম নে?" "গুৰু কাক বোলে? কেই প্ৰকাৰ? সংসঙ্গী কাক বোলে? গুৰুৰ প্ৰসাদ শিষ্যে খায় নে?" এই প্ৰশ্নবোৰ আমাক কৰিছে?

ওপৰৰ প্ৰশ্নবোৰৰ সৈতে আগেয়ে আমি ধৰি অহা আলোচনাবোৰৰ বিশেষ কি সম্পৰ্ক আমি বুজিলোঁ, আমি historical যাই কথা কেইটা এটাৰ বিষয়ে আলোচনা কৰিলোঁ, আৰু বৰদলৈয়ে এই প্ৰশ্নৰ কুঁৱলীৰ ঢাকোন মেলিলে। তেওঁ মহাপুৰুষীয়া পন্থৰ বিষয়ে নাজানে সেইটো আমি বুজিব পাৰিছোঁ, আৰু প্ৰকৃত আদিকালৰ দামোদৰীয়া পন্থৰ বিষয়েও কিবা ভালকৈ জানে নে নাজানে সেই বিষয়েও আমাৰ সন্দেহ হৈছে। আন কি তেওঁ কুল-গুৰুৰ মানে আৰু কাৰ্য্য কি সেইটোও নাজানে দেখিছোঁ। হব পাৰে তেওঁ দ্বাদশবৰ্ষ ব্যাপী ধৰ্ম্মচৰ্চ্চা কৰা, প্ৰদীপিকা হাতত লৈছে; কিন্তু তেওঁৰ গঢ়-গতি দেখি আমি হলে হতাশ হৈছোঁ। আমি তেওঁৰ বন্ধু। মহাপুৰুষীয়া পন্থৰ বিষয়ে যদি তেওঁ ওপৰত লিখা প্ৰশ্নৰ বিষয়ে জানিব খুজিছে, তেওঁ আমাক বন্ধুভাৱে (কাকতত ৰাজহুৱাকৈ দন্দ পাতিবলৈ নহয়) লেখি সোধাহেতেন, নিশ্চয় নিশ্চয়, আমাৰ ক্ষুদ্ৰ জ্ঞান বিদ্যা অনুসাৰে আমি যি জানোঁ সেইবোৰৰ ঠিক সন্তোষজনক উত্তৰ তেওঁলৈ আমি লেখি পঠিয়ালোঁ হয়তেন। অথবা, তেওঁ শিক্ষিত পণ্ডিত মহাপুৰুষীয়া কোনো লোকৰ পৰাও তাৰ উত্তৰ পালেহেঁতেন। জ্ঞানাৰ্থী, বিদ্যাৰ্থীৰ গঢ় আন প্ৰকাৰ। বৰদলৈৰ প্ৰশ্ন মহাপুৰুষীয়া ধৰ্ম্মৰ বিষয়ে তৰ্ক জাল বিস্তাৰ কৰিবলৈ আৰু তাত পাৰিলে নিন্দা দিবলৈ। তেওঁৰ সৈতে আমি এই বিধৰ দন্দলৈ নামিবৰ ইচ্ছা নকৰোঁ। কাৰণ তাৰ ফল ভয়ঙ্কৰ হব। দেশত ভ্ৰাতৃবিৰোধ, অশান্তি ইত্যাদি। অথচ অনাহকতে।

তেওঁ "অসমীয়া" আৰু বাঁহীৰ সৈতে ডাঙৰ দন্দ পাতি লৈ তেওঁৰ কাকতৰ জাননী বিনা পইচাত এই দুই কাকতৰ পিঠিত তুলি দিবৰ যদি ফন্দি কৰিছে তেনে হলেও কওঁ, "বন্ধুবৰ! এইটোও ভাল হোৱা নাই, এইটোও আপোনাৰ মতলব সিদ্ধ কৰিবৰ নিমিত্তে বেঁকা বাটে গমন; এতেকে আপুনি নিজৰ উদাৰতাৰ গুণত নিজক foul play কৰোঁতা বা যি মন যায় কওক আমি একো নামাতোঁ, একো নোবোলোঁ। আমাৰ কৰ্ত্তব্য আমি সাৱধান হোৱা আৰু বিনা পইচাত আপোনাৰ বিজ্ঞাপনৰ বোজা পিঠিত নোতোলা।" আৰু যদি তেওঁৰ এই ফন্দি নাই, তেন্তে আমি আমাৰ কথা with-draw প্ৰত্যাহাৰ কৰিলোঁ, কাৰণ সি তেনেহলে ভুল অনুমান।

বৰদলৈয়ে কৈছে, আমি অনুৰোধ কৰিলে তেওঁ হেনো বেদ স্মৃতি পুৰাণৰ ওচৰলৈকো যাব পাৰে। আমি কওঁ, আপুনি শাস্ত্ৰৰ বাহিৰে দেখোন এভৰিও যাবলৈ অনিচ্ছুক; শ্ৰুতি স্মৃতিৰ বিধান দিয়াটো জানো আপোনাৰ বাহিৰৰ? "স্বধৰ্ম্মে নিধনং শ্ৰেয়ঃ পৰধৰ্ম্মো ভয়াবহঃ।" আপুনি শ্ৰুতি স্মৃতি ঘাটি ব্যৱস্থা দিলে অশাস্ত্ৰীয় নহব নে? আমি ভয়ে-ভয়ে হে এইবাৰ কথা কলোঁ, ভুল হলে ক্ষমা কৰিব, কাৰণ শ্ৰুতি স্মৃতিৰ ব্যৱস্থা কোন শ্ৰেণীৰ ব্ৰাহ্মণ পণ্ডিতে আসামত দিয়ে, আমি মাথোন সেইখিনি আগেয়ে জানিছিলোঁ, আজি-কালিৰ কথা নাজানোঁ, সেই দেখিহে এই কথা ভয়-ভয়কৈ কৈছোঁ।

বৰদলৈয়ে লেখিছে, "দামোদৰী মন্দিৰ খুলিলে অৱশ্যে তাত শৈৱ শাক্তয়ো পূজা কৰিব পাৰিব, এইটো ধ্ৰুৱ সত্য।" ইয়াত আমাৰ এফেৰি মাথোন টীকা আছে:— যে আগৰ অধিকাৰীয়া মতৰ দামোদৰী মন্দিৰ খুলিলে নোৱাৰিব; আজি-কালিৰ সত্ৰীয়া মতৰ খুলিলে পাৰিব, এই আমাৰ আজি পৰ্য্যন্ত জ্ঞান আৰু বিশ্বাস।

জগন্নাথৰ মন্দিৰ কাষতে বিমলাৰ মন্দিৰত পঠা বলি দিয়াৰ কথা কৈ বৰদলৈয়ে কি প্ৰমাণ কৰিবলৈ গৈছে, কব নোৱাৰোঁ। আমিও জগন্নাথ দেখিছোঁ। বিমলাৰ মন্দিৰত কটা পঠা জগন্নাথে নেদেখাকৈ পিছ দুৱাৰেদি দিয়া কথাও জানোঁ। বিশেষ, তীৰ্থক্ষেত্ৰবোৰত সকলো দেৱতাবিলাকৰে মন্দিৰ বা স্থান আছে, আৰু সেই দেৱতা সকলে নিজ নিজ ৰুচি অনুসাৰে পূজা আৰু বলি পায়। ঘৰৰ গৰাকীজনে মোহন ভোগ পৰমানহে খায় বুলি তেওঁৰ চোতালৰ ভিতৰত থকা প্ৰতিবেশী, লগুৱা লিকচৌবোৰেও যে কেকোৱা কুঁচিয়া নাখাব এনে নহয়। আৰু সেই চোতত থকা তেওঁৰ কোনো dependent চাকৰ বা দবোৱানে মদ মাংস খাই বীৰাচাৰী হৈ পূজাসেৱা কৰিলে যে গৰাকীয়ে সেইজনৰ freedom বা স্বাধীনতাৰ হস্তক্ষেপ কৰিব লাগিব এনে কথা নাই। পুৰীত নানক-পন্থীৰ, কবীৰপন্থীৰ, শঙ্কৰাচাৰ্য্য-পন্থীৰো মন্দিৰ আৰু পূজাৰ ঠাই আছে। কাশীৰ বিশ্বেশ্বৰৰ মন্দিৰৰ ওচৰতে মুছলমানৰ মছজিদো আছে। আন কি সকলো প্ৰধান ক্ষেত্ৰতে তেত্ৰিশ কোটি দেৱতাৰ নিজ নিজ ঠাই আৰু পূজা আছে। বৰদলৈয়ে নিজৰ "ডাকাইত গাওঁতে" কৈছে "গৰমূৰৰপৰা এজনে কেইয়াৰমান শাস্ত্ৰসঙ্গত কথা কলে। এয়ে প্ৰদীপিকাৰ ঘোৰ অপৰাধ।" গৰমূৰীয়াজনৰ "শাস্ত্ৰসঙ্গত" কথাটো হৈছে শঙ্কৰদেৱৰ মহাপুৰুষীয়া ধৰ্ম্মটো "অশাস্ত্ৰীয় মতৰ" বোলা! অথচ বৰদলৈয়েই নিজ মুখেৰে মহাপুৰুষীয়া ধৰ্ম্মৰ বিষয়ে কৈছে "আমি এই

সম্প্ৰদায়ৰ মাজত কুৰিও জানিছোঁ যে এই ধৰ্ম্ম-টোকো বা সম্প্ৰদায়টোকো মহাপুৰুষসকলে আচৰণ অনুষ্ঠান দ্বাৰা বৰ্দ্ধিত কৰি থৈ গৈছে।" (প, দা, ১১১ পিঠি) Consistency ! তুমি ক'লৈ গলা ?

বৰদলৈয়ে কৈছে "আজি নদহ বছৰ দামোদৰ-পন্থীৰ ওপৰত যে কিমান অযথা আক্ৰমণ হৈছে" ইত্যাদি। আলোচনা গৱেষণা কৰি প্ৰকৃত কথা বা তথ্য উলিয়াবলৈ চেষ্টা কৰাটো যে আক্ৰমণ হয় এইটো প্ৰথম বৰদলৈৰপৰা আনি পালোঁ আৰু তাক বাকতৰ টোপোলাত ভৰি থলোঁ। প্ৰদীপিকা জীয়াই থাওক, এনে সিদ্ধান্ত আমি আৰু অনেক পাম আৰু আমাৰ বাকতৰ টোপোলা অনেক ডাঙৰ হব।

পাটবাউসী সত্ৰৰ শ্ৰীৰামদেৱৰ গোস্বামীয়ে দামোদৰ দেৱৰ বিষয়ে লিখা পদাত (স্তুতি এইবাৰ প্ৰদীপিকাত ওলাইছে) দামোদৰ দেৱৰ গুণৰ কথাও লেখিছে—

"প্ৰভু ভাগৱত ধৰ্ম্ম উলিয়াই সাৰ মৰ্ম্ম"

(১) "বিলালে পাপীৰ মাজে হৰিনাম সাৰ।"

(২) "প্ৰকাশি বিশুদ্ধ ধৰ্ম্ম মহাভাগৱত।"

(৩) "জীৱহিংসা আদি কৰি
মহামহা পাপকাৰী
যত মানে আবৰিত ধৰ্ম্ম কৰ্ম্মবোৰ।
হৰিনাম প্ৰেম ৰসে ভসাই অমৃত ৰসে
সনাতন সত্য ধৰ্ম্ম কৰিলা প্ৰচাৰ।"

(৪) "তাপনত্ত নাম-ধৰ্ম্ম, বিলাই অমূল্য ৰত্ন
ঠায়ে ঠায়ে পাতি দিলে হৰিনাম হাট।"

(৫) "সমগ্ৰ অসম ভেদি অধৰ্ম্মৰ মূল ছেদি
প্ৰকাশিলা সত্য শুচি হৰিনাম ধন।"

শ্ৰীনিত্যানন্দ দেৱ গোস্বামীৰ দামোদৰ স্তোত্ৰত (প্ৰদীপিকা ৯৫ পিঠি)—

(৬) "দাস্য পদক্ষ ভক্তানাং দাকাৰায় নমো-নমঃ।"

(৭) "ৰামনাম ৰতং শান্তং ৰাকাৰায় নমো-নমঃ।"

(৮) "নকাৰং নৰ বপুষং নবধা ভক্তি ভাবিতম্।"

(৯) "প্ৰচাৰিলা তাৰক নাম।" (ভট্টদেৱৰ লেখা। ৯৪ পিঠি প্ৰদীপিকা)

(১০) "প্ৰচাৰিলা হৰিনাম ৰত্ন।"

দামোদৰদেৱৰ ধৰ্ম্মমতৰ এই index-বোৰে কেনেকৈ স্পষ্টকৈ শঙ্কৰ-প্ৰচাৰিত ধৰ্ম্মৰ ঐক্য দেখুৱায় পাঠক চাই লোৱা। কোনোৱে কিন্তু তেওঁৰ সম্পৰ্কে শক্তিপূজা বা আন দেৱীদেৱৰ পূজাৰ হৈৰ একো indication উলিয়াব নোৱাৰিলে।

প্ৰদীপিকাৰ (৮৯ পিঠি আৰু এটা প্ৰবন্ধৰপৰা আমি আজি আৰু এটি নতুন কথা পালোঁ। "পাছে যেতিয়া (চৈতন্যই) ব্ৰহ্মকুণ্ড দৰ্শন কৰি পুনৰ্ব্বাৰ উভটি আহি পুনশ্চ সেই গুহাতে অৱস্থান কৰিছিল, সেই কেইদিন তেওঁ তাতত বীণা লৈ নাৰদৰ বেশধাৰ হয়গ্ৰীৱ মাধৱৰ আগত সংকীৰ্ত্তন কৰিছিল। সেই সময়তে এদিন দেৱদামোদৰে তেওঁৰ লগত সাক্ষাৎ কৰে আৰু তেওঁক ঈশ্বৰাবতাৰ পুৰুষ বুলি জানিব পাৰি তেওঁৰ ওচৰত দীক্ষিত হয়।"

যাওক, নাৰদ আৰু চৈতন্য অ'গেয়ে দুজন আছিল, আৰু দুজনেই সুকীয়াকৈ দুই প্ৰকাৰে দামোদৰ দেৱক ধৰ্ম্ম দিছিল, এতিয়া দুয়ো একেজন হৈ কথা চমুকৈ আনলে। আমি আৰু further development-অৰ আশাত ৰলোঁ। "মথুৰা কত দূৰে হে—হেই আ ৰে ?"

প্ৰদীপিকাৰ ৯২ পিঠি আৰু ৯৩ পিঠি হয় "মজাৰ"। তাত "পৰৱৰ্ত্তী কোনো কোনো জীৱন-চৰিত্ৰ"—এই খিনিৰপৰা "হৰ নোৱাৰে ইত্যাদি" এইখিনিলৈকে লেখকৰ যুক্তি, অনুমান আৰু প্ৰমাণ বৰ চাবলগীয়া। তেওঁৰ কথবোৰৰ প্ৰমাণবোৰৰ এক মাথোন ভেটি তেওঁৰ অনুমান আৰু বাকজাল। তেওঁৰ একো একোটা ধ্ৰুব সত্যৰ প্ৰমাণো এনে দৃঢ় হৈছে। তেওঁ লেখিছে "বনমালী দেৱক মহা প্ৰভুৱে (দামোদৰ দেৱে) বিষ্ণুমন্ত্ৰ আৰু শক্তিমন্ত্ৰ দিয়া বুলি প্ৰখ্যাত আছে।" অথচ তেওঁৰ প্ৰবন্ধৰে শেষত ভট্টদেৱৰ উক্তিমাত "প্ৰচাৰিলা তাৰক নাম। প্ৰচা-

ৰিলা হৰিনাম।" লেখা আছে, শক্তি নাম নাই। ইয়াৰ মানে কি ? বনমালীদেৱৰ প্ৰতি দামোদৰ দেৱৰ এই out of the way বিধৰ বিশেষ অনুগ্ৰহ কিয় ? অনেক কথা কবলৈ আছে। কিন্তু "মাজে গোলে মাৰত, পনীয়ে দুই কোবাৰি লৈছে।"

হে দামোদৰ দেৱ ! তোমাৰ পবিত্ৰ নামত আজ কালি কি চলিব লাগিছে এবাৰ চোৱা।

শ্ৰীলক্ষীনাথ বেজবৰুৱা।

ওস্তাদী গান।

(কমিক।)

এদিন মোৰ বৰ মন গ'ল, হাৰমনিয়ম শিকিবলৈ
ক'ত পাওঁ এটা "ওস্তাদ সুজন"
লাগিলোঁ ভাবিবলৈ।

ভাবি আছোঁ, ভাবি আছোঁ, ভাবি আছো মই,
ক'ত পাওঁ এটা "ওস্তাদ সুজন"
ভাবি আছোঁ মই॥

এনেতে কেইজনিমানে আহি এদিন হাঁহি কলে মোক,
"বাবা শিকা কি টান কথা
কিয় কৰা শোক,—
তুমি কিয় কৰা শোক ?
নন্দ গোসক আনা মাতি শিকাই দিব তেৱে
তেওঁৰ সমান ওৰৈক বজাব নোৱাৰে যে কোনেও
বছ ! পাই গলোঁ এক ওস্তাদ সুজন আৰু কিহৰ ভয়?
এই বুলি মই কিবা এটা
হৈ যাম নিশ্চয়,
হেৰা—হৈ যাম নিশ্চয়॥

"এদিন মোৰ বৰ মন গ'ল——" * *
আছিল সেই নন্দ গোসাঁই শিকালেহি মোক,
কাবাত 'ৰে' মাৰে গাম—শুনিলে পলায় ভোক,
বাদাৰ মাতে তেওঁৰ গলাই নহল একে ৰাহি,
কিবা চেঁচেঁৱাঁ ধেঁধেঁৱাঁ
আৰু শুনিলেও উঠে হাঁহি।

তেওঁ কলে "নশাই তেমনা ওস্তাদৰ গলা, বুঝতে পাচ্ছনা, এই ৰকমেই হয়"।

মই কি কৰিম লাহাৰ বন্দা
ককোঁ হয়, হয়,
হয়, ওস্তাদটো হয় ওস্তাদ
হয়, ওস্তাদী হয়॥

"এদিন মোৰ বৰ মন গ'ল——" * *
প্ৰথমতে শিকালে তেওঁ সা ৰে গা মা ফলা
লগে লগে টেটু ফলাই কৰিলে জলাকলা।
পোন ছাটতে শিকে অনে "হুদাৰা গ্ৰামত"
তেওঁ দেখো মোক শিকালেহি
অতি চৰা "গ্ৰামত"।

অৰ্থাৎ যাক "তাৰা গ্ৰাম" বোলে সকলোৱে,
সেই গ্ৰামতে শিকালে মোক নন্দ ওস্তাদজীয়ে
কি কৰিম মই গুৰুৰ আদেশ বাজৱ কেনেকৈ ?
মোটা গলাৰে মিহি সুৰত
শিকিলোঁ একৰকমকৈ
মই শিকিলোঁ এক মতে॥

"এদিন মোৰ বৰ মন গ'ল——" * *
তাৰ পাছতে "গতৰ" পাল "সা নি ধা নি সা।
সা নি ধা পা, সা নি ধা পা, ধা নি ধা নি সা
ইয়ো হল এক মহা জঞ্জাল
বিষম ভাবি লেঠা
অকাই পকাই আঙুলি বুলাবলৈ
লাগিলাহি যেন এঠা।

এবাৰ যদি কোনো ৰকমে দিওঁ এটাত মই
আনাবাবলৈ পৰে ক'বাত বেকাবেকি হৈ
ঐ বেকাবেকা হৈ

এদিন মোৰ বৰ মন গ'ল— * * *
হৈ গ'ল দেখোঁ এক কথা কৰ
ওস্তাদতে গান
শিকাবলৈ কৰিলে ঠিক দাম ভাল মান
সেইটো যেনো ওস্তাদী গান
অদটো হল তা থই
"বৃন্দ মুৰ'ত ৱাহ"—তিনি দিন ধৰি ওই।
মই বুজো যে ভইছোঁ এইটো নেলাগে,
অ ভ, দ মাত গাব পৰা ভাল এইটোহে লাগে।
সেইকলে যে যান যান মশাই
বুজে কেবা গান
যাবা বলে বুঝি বুঝি ওসব ভাদেৰ জ্ঞান!
এটা হল ওস্তাদী গান—এৰ ভেতৰ সুৰ ভৰা
শুনলে পাৰ নাচ'ন তাৰা যদি না হয় মৰা।
মই কি ক'ম "ওস্তাদীৰ দাম্ভা"—কাহা ৰয় হৰ;
হয় ওস্তাদজী—"হয় ওস্তাদজী হয় ওস্তাদজী হং"॥

"এদিন মোৰ বৰ মন গ'ল— * * *"
হৈ গল আজি বহুত দিন হাৰমনিয়ম শিকবৰ
তেতিয়াৰপৰা আজিলৈকে যাহি আছোঁ
ঘেকেঁচিয়াই আছোঁ তথাপিও যে আঙুলি
নচলে খৰ!
আৰু উ ভৰ মাতেও নলে ভাজ
নন্দ ঘোষৰ প্ৰায়
শুনিছাইতো বাদ্যৰ মতে
থাপ খোৱা নাই!
সেইহে আজি এইসভাত ওস্তাদী গান সাজি গাবলৈ
ওলাইছোঁ হি নন্দঘোষৰ ভণ্ড চেলা হৈ:—
ঐ ভণ্ড চেলা হৈ॥ *

এম, মোছলেহউদ্দিন আহমদ

* (নগাঁৱৰঅ, আ, উ, স সভাত বিংত আছিল মাহত গোৱা হৈছিল।)

সতীৰ সোঁৱৰণী।

(চুটি গল্প) *

লুইতৰ পাৰত পৰ্ব্বতৰ ওচৰৰ সৰু গাওঁ খনি। দূৰত নিজৰাৰ কাষত সৰু পজা। চৰাইৰ গান, নিজৰাৰ কুলু কুলু ধ্বনি, গছৰ ছাঁ, শ্যামল শস্য-ক্ষেত্ৰ— চাৰিও ফালে কেৱল শোভা, কেৱল শান্তি।

সন্ধ্যা যেতিয়া বেলিটিয়ে বিদায় লৈ পশ্চিম সাগৰত বুৰ মাৰে তেতিয়া লাহে লাহে মালতীয়ে হাতত কলহটি লৈ এখুজ দুখুজ কৈ নৈৰ পাৰলৈ গুচি যায়; তেতিয়া চম্পকে সেই গতি নিৰীক্ষণ কৰি ভাল পায়, এনে সুন্দৰী জগতত নাই নিজক ধন্য মানে।

সোণালি সূৰ্য্যৰ কিৰণত সেই গাওঁখনিৰ সোণালি শস্য-ক্ষেত্ৰ জিক্ মিকাই থাকোতে যেতিয়া সেই প্ৰকৃতিৰ কোলাত অতুলনীয় যৌৱনৰ ৰূপৰাশিৰে মালতীয়ে হাতত কাচি লৈ থিয় হৈ ৰয়, চম্পকে চায়—ভাবে—এই সোৰ জগতখনৰ মুক্তিমন্তা প্ৰকৃতি নে?

সকলো কাৰণ পতিতৰ লয় পায়। ভবিষ্যতৰ কোলাত কি উটি আছে কোনে জানে।

মালতী সুন্দৰ অতুলনীয় যৌৱনৰ ৰূপৰাশিৰ গৰাকিনী, মালতীৰ কোনো নাই। সকলোৱেই বাপেক মাৰিল। বাপেকৰ লগত সকলো সম্পত্তি লয় পালে; মাত্ৰ মালতীৰ ডখুনা মাৰহে বৈধব্য যন্ত্ৰণা ভোগ কৰি মালতীক ডাঙৰ দীঘল কৰিবলৈ ৰল। মালতীৰ অভ্যাসেহে চম্পকো ওচৰৰ গাওঁখনিৰ এটি নিৰাশ্ৰয় পিতৃ-মাতৃহীন দুখীয়া ডেকা। এই চম্পককে বুঢ়ী মাকে মালতীক সাপিছে। চম্পকেই প্ৰাণৰ প্ৰাণ মালতীৰ এক মাত্ৰ ধন।

বুঢ়ীয়ে জীয়েক জোঁৱাইকৰ সৈতে সেই নিজৰাৰ পাৰৰ পৰ্ণ কুটীৰত থাকে। বুঢ়ীয়ে এৰা মুগা পেলে, সূতা কাটে; মালতীয়ে ভাত ৰান্ধে, ভাত ৰান্ধে, গৃহকৰ্ম্ম সকলো মালতীৰ হাতত ন্যস্ত থাকে। চম্পকে হাল বায়, খেতি কৰে, পাঁচ খনা হ সাজি

* এটি বিদেশী গল্পৰ ছাঁ লৈ লিখা—লেখক।

থো—এই দৰেই তিনিৰো জীৱন-যাত্ৰা নিৰ্ব্বাহ হয়। চম্পকে লেখিব পঢ়িব জানে আৰু মালতীয়েও বিবাহিত জীৱন আৰম্ভ হোৱাৰেপৰা চম্পকৰ পৰা লিকি লেখিব পঢ়িব পৰা হৈছে। দুয়োৰো বিবাহিত জীৱন এতিয়া তিনি বছৰত পৰিছেহি।

* * *

বেলি মাৰ গৈছে। এতিয়া সন্ধ্যা। মালতীয়ে হাতত কলহ লৈ নৈৰ ঘাটলৈ পানী নিবলৈ আহিছে, এনেতে এখন নৈৰ মাজত নাৱে দেখা দিলে। লাহে লাহে নাও ওচৰ চাপি আহিল। মালতীৰ পানী অনা ঘাটে দি যাবলৈ ধৰিলে। হঠাৎ নাও ৰল; পাৰত মানুহ নামিল, মালতীয়ে পৰ লাগি চাই আছিল; এনেতে ডটা মানুহে মালতীক ধৰি নাৱত তুলি লৈ নাও মেলি দিলে। মালতীয়ে উচ্চৈঃস্বৰে কান্দিবলৈ ধৰিলে!

দূৰত থকা চম্পকে নৈ পাৰত কান্দোন শুনি লৰি আহিল যি দেখিলে আশ্চৰ্য্য! চৰণ-পৰা মানুহৰ দৰে থিয় হৈ ৰল, বিবুদ্ধি হল, নাও বেগেৰে অদৃশ্য হৈ গল।

হবি ঢাক্কিকা এজন ৰজাৰ বিষয়া। তেওঁ কোনো কাৰণত ৰজাৰ কোপত পৰি বিষয়চ্যুত হৈ অনাই বনাই ফুৰিছে আৰু কি বস্তুৰে নো ৰজাক তুষ্ট কৰিব পাৰি তাকে বিচাৰি ফুৰিছে। তেওঁ ভাগ্য-ক্ৰমে আজি লুইতেদি ফুৰিবলৈ আহিছিল। আহোঁতে পানী অনা ঘাটত সেই নিৰ্জ্জন ঠাই এডোখৰত এনে ৰূপৱতী যুৱতী দেখি এওঁকে নি ৰজাক দি নিজৰ স্বাৰ্থ পূৰণ কৰিবলৈ মালতীক সেই দৰে হঠাৎ ধৰি লৈ গল।

সেই দৃশ্য অভিনৱ!! একালে স্বাৰ্থ-সিদ্ধিৰ মহা আয়োজন আৰু আনফালে সৰল নিৰ্দ্দোষী প্ৰাণীৰ করুণ হাহাকাৰ!!!

* * *

লুইতৰ পাৰত মালতীৰ ৰিতন অট্টালিকা। পিৰালিয়েদি লুইত বৈ গৈছে। ৰজাই ইয়াতে ভাবি মনস্বী মালতীক শোক-তাপ বিসৰ্জ্জন দিবলৈ থৈছে। ৰজাই মাজে মাজে মালতীৰ লগত কথা পাতেহি, কিন্তু মালতীয়ে তো কথা নেপাতে, কেৱল এটুপি চকুৰ পানী আৰু এটি হুমুনিয়াহে অন্তৰৰ অস্ফুট মৰ্ম্ম-বেদনা জনাই নীৰৱে উত্তৰ প্ৰদান কৰে। এদিন ৰজাই কলে, "তুমি মোৰ মহিষী হব লাগিব। মই আৰু তোমাৰ মতৰ নিমিত্তে সৰহ দিন বাট চাব নোৱাৰোঁ। মই আৰু পোন্ধৰ দিন দিছোঁ, ইয়াৰ ভিতৰতে তোমাৰ সকলো শোক তাপ আঁতৰাব লাগিব। তাৰ পাছত তুমি মোৰ অন্তঃপুৰত আন আন মহিষীৰ ভিতৰত পৰিগণিত হবা।" ৰজাই সেই কক্ষ পৰিত্যাগ কৰি গল। মালতীয়ে চকুৰ পানী টুকি টুকি নৈৰ ফালৰ উন্মুক্ত গবাক্ষ দ্বাৰেদি সুবিমল আকাশলৈ চাই ৰ'ল।

সেই দিনা জোনাক নিশা; সকলোৱে ৰূপালি বৰণ ধৰি হাঁহি আছে, মাত্ৰ মালতী বিষাদিনী। এনেতে নদী বক্ষত কোমল বাঁহীৰ মাত শুনা গল। এখন সৰু নাও লাহে লাহে পশ্চিমৰপৰা উজাই আহিব ধৰিলে। বাঁহী সুললিত সুৰে বাজিবলৈ ধৰিলে। নদী-বক্ষ বাঁহীৰ সুৰত নাচি উঠিল। মালতীৰ অন্তৰখনী বতাহে লৰাই দিলে। বাঁহী নীৰৱ হল। লাহে লাহে নাওখন পশ্চিমলৈ ভটিয়াই গৈ অদৃশ্য হল গৈ।

* * *

মালতীৰ বিয়াৰ সৰহ দিন নাই। মালতীৰ মন আৰু নবয়—কেনি যাওঁ কি কৰোঁ এই দৰে উত্তল থুকুল লগাইছে। মালতীয়ে এইবোৰ ভাবি-চিন্তি বিছনাত পৰি থকোতে সেই ফালে টোপনি গল। তেতিয়া সন্ধ্যাৰ বাওলী ৰাঁদ-চেৰেঙা আহি মালতীৰ কোঠাত সোমাই চিক্‌মিক্ কৰি আছিল; তাৰে এচেৰেঙা সোণত মুৰুগা পৰাদি মালতীৰ মুখত পৰি শত-গুণে জেউতি চৰাইছিল। আৰু মালতীক কিবা এটি স্বৰ্গীয় শোভাই বেৰি ধৰিছিলহি, এনেতে ৰজা আহিল। মালতী শুই থকা দেখি আকৌ উভতি গল।

মালতী উঠিল। গবাক্ষ দ্বাৰৰ মুখত থিয় হৈ ৰল। ৰাতি হল। নদী-বক্ষত বাঁহী বাজি উঠিল। লাহে লাহে নাওখনি আগবাঢ়ি আহিবলৈ ধৰিলে। জোনে নীলিম আকাশত হাঁহিবলৈ ধৰিলে। বতাহে মালতীৰ অন্তৰখনী জোকাৰি দিলে, নাও আহি আৰু ওচৰ পালেহি। এনেতে এডোখৰ কলা ডাৱৰে জোনটি ঢাকি ধৰিলে। এন্ধাৰ হৈ পৰিল; শোঁ শোঁ শব্দে এডাল কাঁড় আহি

মালতীৰ কোঠাত পৰিলহি। অলপ পাছতে জোনে হাঁহি উঠিল। নদী বক্ষত বাঁহী নবজা হল, লাহে লাহে নাও খনি অদৃশ্য হৈ গল। মালতী আচৰিত হৈ মন্ত্ৰমুগ্ধৰ দৰে কাঁবডাল তুলি ললে। আৰু আচৰিত হল! তাত এডোখৰ তুলাপাত! মালতীয়ে তুলাপাত মেলি চালে, আনন্দত উজ্বল হৈ অলপ কালেই শুচি গল। পাছত তুলাপাতে কাঁবে মজিয়াতে পেলাই থলে। হত-ভাগিনী মালতী! এনেতে ৰজাৰ বৰ-মন্ত্ৰী আহি কোঠাত কাঁৰ আৰু তুলাপাত দেখি আচৰিত হল, তুলি লৈ ৰজাৰ ওচৰ পালে গৈ।

* * *

ঘোৰ অমাবস্যা। আকাশত সকলো নিমগ্ন। মাজে মাজে তৰাবোৰৰ অলপ অলপ পোহৰ। চাৰিও ফালে গভীৰ অন্ধকাৰ। মালতী অতি দুখ মনেৰে বিছনাত বহি আছে। এনেতে নদী বক্ষৰ বাঁহী বাজি উঠিল। মালতীৰ হিয়া চিৰিং কৈ উঠিল। গবাক্ষ দ্বাৰৰ ওচৰলৈ লাৰি গল। ওৰণি জোকাৰি উভটিবলৈ কলে। কিন্তু সকলো বৃথা—বৃথা চেষ্টা!! নাও আহি মালতীৰ গবাক্ষ দ্বাৰৰ ওচৰত বল। ছিপাহী চম্বৰী পানীত জাপ মাৰি পৰিল। নাৱৰীয়া বন্দী হল। তাৰ পাছত বন্দীশালত আবদ্ধ হল। ৰজাই মাথোন মালতীক কলেহি "কাইলৈ তোমালোকৰ বিচাৰ হব।"

* * *

দুপৰীয়া ৰজা চৰাত বহিল। চাৰিও ফালে মানুহ ভৰি পৰিলহি। পাত্ৰ মন্ত্ৰিসকল ৰজাৰ চাৰিও ফালে বহিলহি। ৰজাই বন্দীক আনিবলৈ হুকুম দিলে। তাৰ লগত মালতীকো ৰাজসভালৈ অনা হল। ৰজাই বন্দীক সুধিলে তই ইয়ালৈ কিয় আহিছিলি? বন্দী ধীৰ, স্থিৰ, নিমাত! বন্দীৰ উত্তৰ নেপাই মালতীক সুধিলে 'মালতী তোমাৰ ই কি হয়'?

মালতী—একো নহয়।

ৰজা—তেন্তে তোমাক নিবলৈ সি কিয় আহিছিল?

মালতী—নিমাত।

ৰজা—সঁচাকৈ তোমাৰ একো নহয়?

মালতী—সঁচাকৈয়ে একো নহয়।

ৰজা—তেন্তে তুমি তাক নিজ হাতেৰে কাটিব পাৰিবা নে?

মালতীয়ে ধীৰ, স্থিৰ, হৈ গম্ভীৰ, অবিচলিত কণ্ঠেৰে উত্তৰ দিলে "পাৰিম।" এনেতে বন্দী গৰজি উঠিল "অবিশ্বাসিনী তুমি সেই মালতী নে?" মালতী নীৰব, নিস্পন্দ। ৰজাই মালতীৰ হাতত তৰোৱাল দি কলে "এই তৰোৱাল লোৱা, বন্দীৰ শিৰশ্ছেদ কৰা, তেহে তোমাক মই নিৰ্দ্দোষী বুলি জানিম। প্ৰহৰী! বন্দীক পিছলৈ হাতকৈ বান্ধি থ।" মালতীয়ে হাতত তৰোৱাল ললে। লাহে লাহে তৰোৱাল মালতীৰ হাতত শূন্যলৈ উঠিল, প্ৰবল বেগেৰে নামি আহিল। কিন্তু ই কি! মালতীয়ে কি কৰিলে! মালতীয়ে সেই তৰোৱাল নিজৰ বুকুত বহুৱাই দি বন্দীক কলে "চম্পক তোমাৰ মালতী অবিশ্বাসিনী নহয়।" ৰজা গৰজি উঠিল! সভা ঘৰ স্তম্ভিত হল! ৰজাই চাণ্ডালক বন্দীৰ শিৰশ্ছেদ কৰিবলৈ হুকুম দিলে, তৎক্ষণাৎ চম্পকৰ মূৰে ভূমি চুম্বন কৰিলে। চম্পক আৰু মালতীৰ প্ৰাণ অনন্তত মিলি গল।

এতিয়া ৰজাৰ জ্ঞান আহিল। সেই দম্পতিৰ প্ৰেমৰ বান্ধোন দেখি আচৰিত হল আৰু কলে 'মালতী ধন্য তোমাৰ সতীত্ব! ধন্য তুমি! চন্দ্ৰ-দিবাকৰ থাকে মানে তোমাৰ স্মৃতি পৃথিবীত থাকিব। পৃথিবীৰ শত শত যুৱতীয়ে পতি-প্ৰাণা হবলৈ শিকিব। মই পাপাত্মা, মালতী তোমাৰ আত্মাই যেন মোক ক্ষমা কৰে। মাত্ৰ! চম্পক আৰু মালতীক নুইতৰ পাৰলৈ লৈ যোৱা। দুয়োৰো দেহা একে লগেই অগ্নি-সংস্কাৰ কৰা গৈ, আৰু সেই দাহ ভূমিত শুভ্ৰ প্ৰস্তৰ-নিৰ্ম্মিত মৈদাম এটি সজাবা। তাৰ ওপৰত ডাঙৰ ডাঙৰ আখৰেৰে লিখি থবা "সতীৰ সোৰ্বণা।"

শ্ৰীজ্যোতি— আগৰৱালা।

ব্ৰাহ্মণ আৰু শূদ্ৰ।

শ্ৰীশঙ্কৰ দেৱ শূদ্ৰ, তেওঁ ব্ৰাহ্মণক—অৰ্থাৎ ব্ৰাহ্মণৰ ঘৰত ব্ৰাহ্মণৰ ঔৰসত জন্ম লোৱা ব্ৰাহ্মণক—স্মৃতি শাস্ত্ৰমতে কোনো ধৰ্ম্ম দিব নোৱাৰে, এইটোকে শাস্ত্ৰমত বুলি আজি-কালিৰ ব্ৰাহ্মণসকলে, বিশেষকৈ, মহাপুৰুষ শঙ্কৰ মাধৱৰ মহত্তে বহা ব্ৰাহ্মণ সত্ৰাধিকাৰসকলে বৰকৈ আস্ফালন কৰি কৈ তেওঁলোকৰ শাস্ত্ৰজ্ঞানৰ চিনাকী দিবলৈ যায়। কিন্তু এইটো বাস্তবিকতে তেওঁলোকৰ শাস্ত্ৰজ্ঞান নে শাস্ত্ৰ-অজ্ঞান তাকে অলপ অচৰপ আজি এই প্ৰবন্ধত আমি ফঁহিয়াই চাব খুজিছো।

স্ত্ৰী শূদ্ৰ আদিৰ বেদত অধিকাৰ নাই, বেদৰ মন্ত্ৰ তেওঁলোকে শুনিব নাপায়, এইটো হৈছে পিছৰ কালৰ স্মৃতি-কাৰক ব্ৰাহ্মণসকলৰ বিধান। স্বয়ং বেদৰ বিধান কিন্তু এনেকুৱা নহয়। যজুৰ্ব্বেদৰ ২৬ অধ্যায়ৰ ২মন্ত্ৰত আছে—

যথেমাং বাচং কল্যাণি মাবদানি জনেভ্যঃ।
ব্ৰহ্মৰাজন্যাভ্যাং শূদ্ৰায় চাৰ্য্যায় চ স্বায় চাৰণায়॥

ইয়াৰ অৰ্থ—ব্ৰাহ্মণ, ক্ষত্ৰিয়, বৈশ্য, শূদ্ৰ, নিজভৃত্য, তিকতা আৰু অন্ত্যজাতিৰ মঙ্গলবিলাকৰ নিমিত্তে এই মঙ্গলকৰ বেদবাণী উপদেশ দিছো।

এইটো শূদ্ৰাদি জাতিৰ নিমিত্তে বেদ নিষিদ্ধ নোহোৱাৰ আৰু স্ত্ৰী-শূদ্ৰৰো বেদত অধিকাৰ থকাৰ প্ৰমাণ নহয় নে? গাৰ্গী, মৈত্ৰেয়ী, দেবহুতি ইত্যাদিৰ বেদত অধিকাৰ থকা কোনে নাজানে? পঞ্চম বেদ মহাভাৰতৰ শান্তি পৰ্ব্বত আছে—

"চত্বাৰো বৰ্ণা যেষাং ব্ৰাহ্মী সৰস্বতী।
বিহিতা ব্ৰহ্মণা পূৰ্ব্বং লোভাত্বজ্ঞানতাং গতাঃ॥"

অৰ্থঃ—এই চাৰি বৰ্ণৰ নিমিত্তে পূৰ্ব্বে ব্ৰহ্মই বেদ বিদ্যাৰ বিধি দিছে; কিন্তু লোভৰ বশত তেওঁলোক অজ্ঞানী হৈছে।

ক্ষত্ৰিয় ৰজাসকলে মহাতেজস্বী ব্ৰাহ্মণ ঋষিসকলকো বেদৰ ব্ৰহ্মজ্ঞানৰ বিষয়ে, আন কি গায়ত্ৰীৰ পৰমাৰ্থৰ বিষয়ে উপদেশ আৰু জ্ঞান দি সেই ব্ৰাহ্মণসকলৰ গুৰু হৈ নমস্য হোৱাৰ উদাহৰণ আমি ইয়াৰ আগৰ প্ৰবন্ধ এটাত দি আহিছো। বেদৰ উপদেশ, পৰম তত্ত্বজ্ঞানৰ উপদেশ অযোগ্যসকলকহে দিবলৈ মানা; ব্ৰাহ্মণেতৰ জাতি মাত্ৰকে দিবলৈ মানা নহয়। অযোগ্য হলে তেওঁ জন্মত ব্ৰাহ্মণ হলেও বেদৰ জ্ঞান কথা শুনিবৰ অধিকাৰী নহয়। যোগ্য জন স্ত্ৰী শূদ্ৰ আন কি চণ্ডাল হলেও অধিকাৰী। প্ৰশ্ন হৈছে, কোন যোগ্য? উত্তৰ—যি দাম্ভিক নহয়, শঠ নহয়, যাৰ পৰমেশ্বৰত, দেৱতাত আৰু গুৰুত ভক্তি আছে, মুঠতে যি হৰিভক্তিপৰায়ণ তেৱেঁই যোগ্য—তেহেলৈ তেওঁ যেই জাতৰে হওক। শ্বেতাশ্বতৰ উপনিষদৰ ৬ষ্ঠ অধ্যায়ত আছে।

বেদান্তে পৰমং গুহ্যং পুৰাকল্পে প্ৰচোদিতম্।
নাপ্ৰশান্তায় দাতব্যং নাপুত্ৰায়াশিষ্যায় বা পুনঃ॥
যস্য দেবে পৰাভক্তিৰ্যথা দেবে তথা গুৰৌ।
তস্যৈতে কথিতা হ্যৰ্থাঃ প্ৰকাশন্তে মহাত্মনঃ॥

ইয়াৰ অৰ্থ—পুৰা কল্পত প্ৰকাশিত বেদান্তৰ এই গুহ্যবিদ্যা অপ্ৰশান্ত লোকক নিদিব; অযোগ্য পুত্ৰ বা অযোগ্য শিষ্যকো নিদিব। পৰমেশ্বৰত যাৰ পৰাভক্তি আছে, দেৱতাত আৰু গুৰুত যাৰ ভক্তি আছে, তেওঁক এই বিদ্যা দিব।

ইয়াৰ দ্বাৰাই স্পষ্ট দেখা যায় যে বেদৰ পৰাবিদ্যাৰ অধিকাৰী জাতিবিশেষৰ দ্বাৰাই নহয়, গুণবিশেষৰ দ্বাৰাইহে হয়।

শ্ৰীমদ্ভাগৱতৰ একাদশ স্কন্ধত ভগৱন্তই এই কথা পৰিষ্কাৰকৈ উদ্ধৱক কৈ দিছে—যাৰ ভাঙনি শ্ৰীশঙ্কৰদেৱে কীৰ্ত্তনত এই দৰে লিখিছে—

দাম্ভিক শঠক নকহিবা ইটো তত্ত্ব।
সদা উপদেশ দিবা বৈষ্ণৱ জনত।
স্ত্ৰী শূদ্ৰে কৰে যদি আমাত ভকতি।
তাহাত কহিবা ইটো জ্ঞান মহামতি॥

স্মৃতি মনুসংহিতাৰ ব্যৱস্থা—

শ্ৰদ্দধানঃ শুভাং বিদ্যাং আদদীতাৱৰাদপি।
অন্ত্যাদপি পৰং ধৰ্ম্মং স্ত্ৰীৰত্নং দুষ্কুলাদপি।

অৰ্থাৎ পৰম ধৰ্ম্ম হীনকুলীয়াৰ পৰাও লব; ইত্যাদি।

গৰুড় পুৰাণত লেখিছে—

"শূদ্ৰং বা ভগৱদ্ভক্তং নিষাদং শ্বপচং তথা।
দ্বিজজাতিসমং মন্যে ন যাতি নৰকং নৰঃ॥"

ভগৱদ্ভক্ত শূদ্ৰ, নিষাদ, শ্বপচ হলেও দ্বিজৰ সমান।

"চণ্ডালোঽপি দ্বিজশ্ৰেষ্ঠো হৰিভক্তিপৰায়ণঃ।"

চণ্ডালো যদি হৰিভক্তি-পৰায়ণ হয়, তেওঁ দ্বিজতকৈ শ্ৰেষ্ঠ।

হিন্দুশাস্ত্ৰৰ প্ৰকৃত মৰ্ম্ম যি জানে, সিবিলাকে জানে যে, ব্ৰাহ্মণাদি বৰ্ণ জন্মগত নহয়, গুণগতহে। ক্ষমতাৰ সোৱাদ পোৱা ব্ৰাহ্মণ ব্যৱস্থাকাৰসকলেহে পিছত বৰ্ণ জন্মগত কৰি পেলাই নিজলৈ সুবিধা কৰি লৈছে।

মহাভাৰতৰ এই শ্লোক আজিকালি কোনে নাজানে?—

ন বিশেষোঽস্তি বৰ্ণানাং সৰ্ব্বং ব্ৰাহ্মমিদং জগৎ।
ব্ৰহ্মণা পূৰ্ব্বসৃষ্টং হি কৰ্ম্মভি বৰ্ণতাং গতম্॥

গীতাৰ ৪ৰ্থ অধ্যায়ৰ ১৩ শ্লোকত ভগৱন্তই নিজমুখে কৈছে—

চাতুৰ্ব্বৰ্ণ্যং ময়া সৃষ্টং গুণকৰ্ম্মবিভাগশঃ।
তস্য কৰ্ত্তাৰমপি মাং বিদ্ধ্যকৰ্ত্তাৰমব্যয়ম্॥

অৰ্থ :—

"অকৰ্ত্তা, অব্যয় আমি, অথচ এজগতৰ স্ৰষ্টা।
গুণ কৰ্ম্মভেদে, পাৰ্থ চতুৰ্ব্বৰ্ণ কৰিমু প্ৰতিষ্ঠা॥"

মনুসংহিতাত আছে :—

শূদ্ৰো ব্ৰাহ্মণতামেতি ব্ৰাহ্মণশ্চেতি শূদ্ৰতাম্।
ক্ষত্ৰিয়াজ্জাতমেবন্তু বিদ্যাদ্বৈশ্যাত্তথৈব চ॥

অৰ্থ—শূদ্ৰও ব্ৰাহ্মণ হয়, ব্ৰাহ্মণও শূদ্ৰ হয়; ইত্যাদি।

পৰাশৰ সংহিতাত আছে—

দক্ষিণাৰ্থন্তু যো বিপ্ৰঃ শূদ্ৰস্য জুহুয়াদ্ধবিঃ।
ব্ৰাহ্মণস্তু ভবেচ্ছূদ্ৰঃ শূদ্ৰস্তু ব্ৰাহ্মণো ভবেৎ॥

মহাভাৰতৰ বনপৰ্ব্বত আছে :—

"শূদ্ৰযোনৌ হি জাতস্য সদ্গুণান্ উপতিষ্ঠতঃ।
বৈশ্যত্বং লভতে ব্ৰহ্মন্ ক্ষত্ৰিয়ত্বং তথৈব চ॥
আৰ্জ্জবে বৰ্ত্তমানস্য ব্ৰাহ্মণ্যমভিজায়তে॥"

ব্ৰাহ্মণৰ গুণ গাত থাকিলেহে ব্ৰাহ্মণ হোৱা যায়, অকল ব্ৰাহ্মণৰ ঘৰত জন্ম লভিলেই নহয়। শূদ্ৰৰ ঘৰত জন্ম লভি শ্ৰেষ্ঠগুণৰ অধিকাৰী হলে তেওঁ ব্ৰাহ্মণ নিশ্চয় নিশ্চয় হয়, হিন্দু-শাস্ত্ৰৰ এয়ে প্ৰকৃত মৰ্ম্ম। আজিকালিৰ ব্ৰাহ্মণত্বৰ দাবি কৰোঁতাসকলৰ এশৰ ভিতৰত ৯৯ জন যে হিন্দুশাস্ত্ৰ মতে শূদ্ৰ, যি হিন্দুশাস্ত্ৰ পঢ়িছে, তেৱেঁই নিঃসন্দেহে বুজিছে। বৃহন্নোত্তম সংহিতাৰ ২১ অধ্যায়ৰ, তলত দিয়া এই শ্লোকে কি কয় তেওঁলোকে টং কৰি চাব :—

ক্ষান্তং দান্তং জিতক্ৰোধং জিতাত্মানং জিতেন্দ্ৰিয়ং।
তমেব ব্ৰাহ্মণং মন্যে শেষাঃ শূদ্ৰা ইতি স্মৃতাঃ॥
অগ্নিহোত্ৰব্ৰতপৰান্ স্বাধ্যায়নিৰতান্ শুচীন্।
উপবাসৰতান্ দান্তাংস্তান্ দেৱা ব্ৰাহ্মণান্ বিদুঃ॥
ন জাতিঃ পূজ্যতে ৰাজন্ গুণাঃ কল্যাণকাৰকাঃ।
চণ্ডালমপি বৃত্তস্থং তং দেৱা ব্ৰাহ্মণং বিদুঃ॥

অৰ্থাৎ যি ক্ষমাশীল, দমগুণী, জিতক্ৰোধ, জিতাত্মা, জিতেন্দ্ৰিয় তেওঁহে ব্ৰাহ্মণ; বাকী এটাইবোৰ শূদ্ৰ,—এয়ে স্মৃতিশাস্ত্ৰৰ বিধান। অগ্নিহোত্ৰি, ব্ৰতপৰায়ণ, বেদাধ্যয়ননিৰত, শুচি, উপবাসৰত, দমগুণী লোকসকলকহে দেৱতাসকলে ব্ৰাহ্মণ বুলি জানে। হে ৰাজন্! জাতি কেতিয়াও পূজনীয় নহয়, গুণহে কল্যাণকাৰক। চণ্ডালো যদি বেদবিহিত লক্ষণেৰে লক্ষণাক্ৰান্ত গুণী হয়, তেওঁকেই দেৱতাসকলে ব্ৰাহ্মণ বোলে।

সংহিতা স্মৃতি, আৰু পুৰাণ শাস্ত্ৰৰপৰা এনে বচন, এনে উদাহৰণ অনেক তুলি দি ওপৰৰ কথাৰ সম্পূৰ্ণৰূপে সমৰ্থন কৰিব পাৰি, কিন্তু লাভ কি? ব্ৰাহ্মণ-নামধাৰী, শাস্ত্ৰমতে অব্ৰাহ্মণসকলে মিছাতে শাস্ত্ৰৰ দোহাই দিয়েই থাকিব, আৰু প্ৰকৃত ব্ৰাহ্মণপদবীৰ যোগ্য লোকক শূদ্ৰ বুলি নিজৰ মিছা প্ৰাধান্যৰ ভেৰী বজায়েই থাকিব। কিন্তু শাস্ত্ৰজ্ঞ প্ৰকৃত ব্ৰাহ্মণে হলে এনে নকৰে। তেওঁলোকে নিজৰ মূল্য আৰু আন শ্ৰেষ্ঠজনৰ (নামত শূদ্ৰৰ হলেও) মূল্য বুজি সেইজনক পূজা কৰি যাব, সেইজনৰপৰা ধৰ্ম্মোপদেশ শুনিব, ধৰ্ম্মগ্ৰহণ কৰিব, কাৰণ তেওঁলোক শাস্ত্ৰজ্ঞ আৰু পণ্ডিত। সেইদেখি অনন্তকন্দলিয়ে শঙ্কৰদেৱৰ উচ্ছিষ্ট বিচাৰিছিল; শঙ্কৰদেৱৰ বিষয়ে তেওঁৰ ৰচিত দশমৰ শেষত "নামতহে শূদ্ৰ তেওঁ হৰিৰ ভকত" বুলি উল্লেখ কৰিছিল; সেইদেখি ৰামৰাম গুৰু, মহেন্দ্ৰ কন্দলি আদি পণ্ডিত ব্ৰাহ্মণসকল শঙ্কৰদেৱৰ ওচৰত ধৰ্ম্মপ্ৰাৰ্থী হৈ নিজক ধন্য মানিছিল; সেই দেখি শৌনক প্ৰমুখ্যে ষাঠিহাজাৰ শ্ৰেষ্ঠ ব্ৰাহ্মণে সূতক ব্যাসৰ আসন দি তেওঁৰ মুখৰপৰা

ধৰ্ম্মোপদেশ শুনি নিজক কৃতাৰ্থ মানিছিল। এনে ব্ৰাহ্মণে এনে কৰিছিল আৰু কৰিয়েই থাকিব, আৰু নামত ব্ৰাহ্মণবোলাওঁতা ভণ্ড ভট্ট আৰু পদো অধিকাৰে ব্ৰাহ্মণৰ সোপোলা টোপোলা কান্ধত তুলি "মই বৰ ব্ৰাহ্মণ! তই নীচ শূদ্ৰ!" এই বোল মাৰি আৰু চাপৰেৰে বজাই নাচিয়েই থাকিব। কিন্তু ইফালে আমি বুজি পাকিম, যে ভণ্ড ভট্ট নিজৰ কৰ্ম্মৰ গুণত বা ব্যৱসায়ত শাস্ত্ৰমতে শূদ্ৰ, আৰু পদো অধিকাৰ নিজৰ কৰ্ম্মৰ গুণত বা ব্যৱসায়ৰ ছিদ্ৰাপত শ্ৰুতি-স্মৃতিমতে মাথোন জমিদাৰ বা নবাবহে। ব্ৰাহ্মণৰপৰাই মাথোন ব্ৰাহ্মণ হোৱাহেতেন কাশ্যপ গোত্ৰীয় ব্ৰাহ্মণ আৰু শূদ্ৰ নথাকিল হেতেন। আন দেখাগৈ ব্ৰহ্মাৰে উদাহৰণকে ধৰা; ব্ৰহ্মা ব্ৰাহ্মণ; তেওঁৰ মৰীচি, অত্ৰি, অঙ্গিৰা, পুলস্ত্য, পুলহ, ক্ৰতু, ভৃগু, বশিষ্ঠ আদি পুত্ৰ সকল ব্ৰাহ্মণ; দক্ষ ব্ৰাহ্মণ নহয়। ব্ৰহ্মা—ক্ষত্ৰিয়, বৈশ্য, শূদ্ৰৰো পিতা। ছান্দোগ্য উপনিষদত লেখা জাবাল দাসীৰ জন্মা লৰা হৈও ব্ৰাহ্মণ। বিশ্বামিত্ৰ আৰু ব্যাসৰ কথা কোৱা বাহুল্য মাথোন। মাতঙ্গ ঋষি চণ্ডাল কুলত জন্মিও ব্ৰাহ্মণ। বশিষ্ঠ স্বৰ্গবেশ্যা ঊৰ্ব্বশীৰ গৰ্ভত জন্মিও শ্ৰেষ্ঠ ব্ৰাহ্মণ। শ্ৰীমদ্ভাগৱতৰ ৫ম স্কন্ধৰ চতুৰ্থ অধ্যায়ত আছে; বেণৰ পুত্ৰ ক্ষত্ৰিয় ঋষভদেৱৰ এশ পুতেক। বৰ পুতেক ভৰত (যাৰ নামত ভাৰতবৰ্ষ) ক্ষত্ৰিয়; আৰু তেওঁৰ ভায়েক কুশাবৰ্ত্ত, ইলাবৰ্ত্ত, ব্ৰহ্মাবৰ্ত্ত, মলয়কেতু, ভদ্ৰসেন, ইন্দ্ৰস্পৃক, বিদৰ্ভ, আৰু কীকট, এই ৯ জনো তেওঁৰ অনুগত ক্ষত্ৰিয়। তেওঁলোকৰ পিছৰ কবি, হবি, অন্তৰীক্ষ, প্ৰবুদ্ধ, পিপ্পলায়ন, আবিৰ্হোত্ৰ, দ্ৰবিড়, চমচ, আৰু কৰভাজন নৱসিদ্ধ আৰু ভাগৱত ধৰ্ম্মপ্ৰদৰ্শক মহাভাগৱত। বাকী একাশী জন ভায়েকৰ এটাই কেউজন ব্ৰাহ্মণ হল। অত্ৰিসংহিতা, উশনাসংহিতা, বশিষ্ঠসংহিতা, গৌতমসংহিতা, মনুসংহিতা, পৰাশৰসংহিতা, মহাভাৰত, শ্ৰীমদ্ভাগৱত, ইত্যাদি শাস্ত্ৰৰপৰা অসংখ্য উদাহৰণ দি এনে ঘটনাৰ প্ৰমাণ দিব পৰা যায়। শাস্ত্ৰৰ অগণনীয় বচন চকুত পৰে, কাক ব্ৰাহ্মণ বোলে, কাক শূদ্ৰ বোলে, কোন মিছা ব্ৰাহ্মণ, কোন সঁচা ব্ৰাহ্মণ। এনে স্থলত শঙ্কৰ মাধৱক শূদ্ৰ বুলি তুচ্ছ তাচ্ছিল্য কৰি তলতৈ পঠিয়াই নিজক ব্ৰাহ্মণ বুলি গছৰ ডালত তুলি ভাও দিওঁতাসকলক নো আমি কি বুলি সাদৰ-সম্ভাষণ কৰিম কব নোৱাৰোঁ। কলিকালত এনেকুৱাই হয়। কলিত নিজক ব্ৰাহ্মণ বোলাই গণ্ডপ মাৰোঁতাসকলৰ লক্ষণৰ, শ্ৰীমদ্ভাগৱতৰ দ্বাদশ স্কন্ধত যি বৰ্ণনা আছে, ঈশ্বৰাংশাৱতাৰ শঙ্কৰ মাধৱক মিছাকৈ উপলুঙা নকৰি, আজিকালিৰ "ব্ৰাহ্মণসকলে" সেই ছোৱা পঢ়ি নিজৰে সৈতে মিলাই ললেই আজিকালিৰ ভালেখিনি ওৰ পৰে। আমি কওঁ সেই ডুখৰিয়েই তেওঁলোকৰ দাপোণ, তাতে তেওঁলোকে নিজৰ "ব্ৰাহ্মণ্য-মুখ" হেৰা চাই লওক, তৈ শ্ৰীশঙ্কৰদেৱ শ্ৰীমাধৱদেৱক যিমান পাৰে শূদ্ৰৰ বুলি তুচ্ছ তাচ্ছিল্য কৰি সন্তোষ লভক।

চৈতন্য দেৱৰপৰা ধৰ্ম্মৰ সৰ্ব্বস্ব পোৱা বুলি কৈ নিজক গৌৰৱান্বিত বিবেচনা কৰোঁতাসকলে নাজানেই নে কি কব নোৱাৰোঁ, জানিলেও নজনাৰ ভাও জোৰে ধৰিলা, যে চৈতন্যই শূদ্ৰ ৰামানন্দ ৰায়ৰ ঠাইত কৃষ্ণৰাধাৰ তত্ত্বোপদেশ লৈছিল। যৱন হৰিদাসক চৈতন্যই কি বুলি গ্ৰহণ কৰি নিজক কৃতাৰ্থ মানিছিল, তেওঁলোকে অনুগ্ৰহ কৰি নাপাহৰিলে ভাল। মহৰ্ষি জাজলিয়ে তুলাধাৰ বণিকৰ পৰা ধৰ্ম্মগ্ৰহণ কৰিছিল; আৰু ব্ৰাহ্মণে ব্যাধক গুৰু বৰণ কৰি ধৰ্ম্ম লৈছিল, এই কথা মহাভাৰত মেলিলেই পাব। আজিলৈ ইমানতে।

শ্ৰীলক্ষ্মীনাথ বেজবৰুৱা।

প্ৰবাসীৰ কথা।

প্ৰবাসীত ডুবিনীয়াকৈ আৰৌ আঠ ১২ জনৰ দিনা আবেলি ১॥টা বজাৰ সময়ত আমা-হঁতীবোৰ ঢাকালৈ টিকট কিনি ৰেলত উঠিলোঁ। মোৰ লগত আৰু ডুজন সহযাত্ৰী আছিল। তাৰে এজন আমি ষ্টেচন পোৱাৰ আগতে মধ্যম শ্ৰেণীত উঠিল। আমি ডুজনে গান্ধীৰ পটন্তৰ দি তৃতীয় শ্ৰেণীত উঠিলোঁ। কিন্তু সৰভোগলৈকে আহি দেখা গ'ল যে আমাৰ গাত মিঃ গান্ধিৰ গোন্ধ নথকাত তৃতীয় শ্ৰেণীত যাত্ৰা কৰা বৰ সুসাধ্য নহয়, তেনে কৰিলে ডুদিনীয়াকৈ গাপ লগাই গৌৰীপুৰে ঢাকাত উপস্থিত হব পৰা যাব নে নাযায় সন্দেহ। তাতে মধ্যম শ্ৰেণীত যোৱা যাত্ৰী জনে আমাকো তেওঁৰ লগলৈ যাবলৈ পুনঃ পুনঃ অনুৰোধ কৰিবলৈ ধৰিলে। তেতিয়া সৰভোগত টিকট সলাই লৈ মধ্যম শ্ৰেণীত উঠিলোঁ আৰু আন ডুজন সহযাত্ৰী পাই মুঠতে ৫ জন সমব্যৱসায়ী মিলি, বহি-শুই স্বচ্ছন্দ-ভাৱে বোনাৰপাৰালৈকে গলোঁ।

আন্ধাৰ হোৱাৰ আগ ডোখৰত দেখিলোঁ বাটৰ দুয়ো কাষে বহুতো মাটি আছে। তাৰ একাংশত ইকৰা বিৰিণা আৰু বাকীখিনিত মৈমনসিঙীয়া পমুৱা মানুহৰ ঘৰ। ঘৰৰ ওচৰতে ধান আৰু মৰাপাটৰ খেতি। হায়! অসমীয়াই আজিও এইবোৰ মাটৰ মোল বুজি নেপালে, অথচ বিদেশীয়ে কিমান দূৰৰ পৰা আহি এই বোৰৰ সুবিধা ভোগ কৰিবৰ দিহা কৰি লৈছে। পাছুৱা জয়ন্তীয়া কাছাৰ ব্ৰহ্মদেশ আদিত কত অসমীয়া থাকিও নথকাৰ দৰে হৈছে, তেওঁলোকৰ নিজত্ব হেৰুৱাবলৈ বাধ্য হৈছে, কিন্তু আসামত এই পমুৱা বিদেশীৰ তেনে হবনে? এসময়ত সাগৰৰ তীৰৰ ভৰা ওলোৱা বঙ্গদেশত পমুৱা অসমীয়া আৰু আন জাতীয় মানুহে ঠাই লৈ বঙালী জাতি আৰু বঙালী ভাষাৰ সৃষ্টি কৰিছিল। অসমীয়াৰ দুৰ্ভাগ্যৰ গুণে সেই বঙালী আজি শিৰফুটা হৈ ঘাই গুৰি অসমীয়াক ডাল পাত বুলি ঠাহিবলৈ আৰু তাক প্ৰমাণ কৰিবলৈ ককালত টঙালি বান্ধি আছে। অৱশ্যে মিছাৰ সদায় পৰাজয় হবই। কিন্তু আজি পমুৱা বঙালী আমাৰ মাজত আহি আসামৰ অন্নেৰে পুষ্ট হৈ চাকৰি বেলিকা অসমীয়া বোলোৱাৰ বা হলে অসমীয়া কবলৈ বা শিকিবলৈকো ভাল নাপায়। যি ভাল পায় তাক ভালো সুবিধা দিয়া হৈছে! অন কি আসামৰ উত্তমাঙ্গ গোৱালপাৰাকো বঙালী শাৰী পিন্ধাবলৈ এদলৰ চেষ্টাৰ অন্ত নাই।

বোনাৰপাৰাত গাড়ী সলাব লগা হ'ল। তেতিয়া ১॥ টা কি ডুটা বাজিছে। ইয়াৰ পৰা গৈ ৰাতি নৌ পুৱাওঁতেই ফুলছৰী ঘাট পালোঁ। এই ডোখৰত ষ্টেচনবোৰত ভালকৈ উপলব্ধি হ'ল যে আমি এতিয়া নতুন ৰজ্যত সোমালোঁ। সকলোৰে মুখত সেই অস্পষ্ট বাং-লিং। তিস্তা নৈ জাহাজেৰে পাৰ হৈ বাহাদুৰাবাদ পালোঁ। এই ডোখৰতে অলপ জলপান খাই লোৱা গ'ল।

বাহাদুৰাবাদৰ পৰা ঢাকালৈকে যাত্ৰা অতি-পাত কষ্টকৰ। মধ্যম শ্ৰেণীৰ গাৰী থকা (কাৰণ মুঠেই এখনহে আছিল) তৃতীয় শ্ৰেণীৰ গাড়ীৰ দৰে, তাতে আকৌ মানুহৰ ভিৰ ইমান বেছি যে থিয় হৈ যাবলৈকো ঠাইৰ অভাৱ। গাৰীত লিখা আছে ২৪ জনৰ নিমিত্তে; কিন্তু যাত্ৰীৰ সংখ্যা ৫০।৬০ ৰ কম নাছিল। তৃতীয় শ্ৰেণীতো মানুহৰ জাপ কেঞ্চাৰ কাপোৰৰ জাপতকৈ কম নহয়। এনে অৱস্থাত পুৱা ৫ বজাৰ পৰা আবেলি ৪ বজালৈকে ডুদিনীয়া কষ্টোনেৰে থকা যে কি ভয়ানক কষ্টকৰ তাক ভুক্তভোগীসকলেহে অনুমান কৰিব পাৰে।

বোধ কৰো নকলেও হয় যে এই ডোখৰত লগ পোৱা বাকী যাত্ৰীবোৰ বঙালী। এওঁলোকৰ পৰিচয় মেকলে ছাহাবে এনে বঢ়িয়াকৈ দি থৈছে যে তাক আকৌ উল্লেখ কৰা নিষ্প্ৰয়োজন! এওঁলোকে যে মুখেন মাৰিতং জগৎ তাক সমৰ্থন কৰি বঙালী কবি ডি, এল, ৰায়েও গাইছে:—

খোল ইতিহাস,— সতৰ তুৰস্ক
প্ৰবেশিল যৱেবঙ্গেতে।

লক্ষ্মণ সেন ত দিলে চম্পট
এক দৌড়ে কচুবনেতে।

তেনে স্থলত এই ডোখৰ বাটতো তেনে বাক্যবীৰ ডুই একজনৰ লগ পোৱা অস্বাভাৱিক নহয়। তেওঁলোকে দেখা মাত্ৰেই "আপুনি ক'ৰ পৰা আহিছে বুলি" সুধিবই, আৰু আসামৰ পৰা বোলা মাত্ৰেই অসমৰ সম্পৰ্কে কিছুমান "গছত গৰু উঠা তোলোতাৰে কাণ বিন্ধা" কথা উলিয়াবই। তেনে কথা বহুতো হৈছিল, তাৰে এটা মাথোন উল্লেখ কৰিম। এটা বুঢ়া মোৰ ওচৰতে বহি বেবেৰিয়াই আছিল, মধ্যে মাজে মাজে যোগ দিছিলো। শেষত মই ক'ৰ পৰা আহিছোঁ সুধিলত তেজপুৰৰ পৰা বুলি কলোঁ। তেতিয়াকে তেওঁ কৈ উঠিল:—"কি! আপনি আসামী? আমিত এতক্ষণ বাঙ্গালী বলেই মনে করেছিলাম। আপনি বোধ হয় স্কুলেই বাংলা শিখেছেন। আমি তেজপুরে ছিলাম। সেখানে স্কুলে বাংলা পড়া হয়, কিন্তু কেউ ভাল বাংলা জানেনা। আমি আসামী জানি"

মই ইচ্ছা নাথাকিলেও কলোঁ যে বঙলা ভাষা স্কুলত পঢ়া নহয়, এনেয়ে অসমীয়া বুঢ়া বঙালীৰ লগতহে বঙলা কথা পাতোঁ।

সি তেতিয়া ক'লে—"আসামী ভাষাতেও বই আছে না কি?" মই আকৌ অনিচ্ছাৰেই কলোঁ যে অসমীয়া ভাষাৰ এম.এ পৰ্য্যন্ত হওঁতেও যি অসমীয়াত কিতাপ আছে নে নাই সোধে তেনে মানুহৰ লগত তৰ্ক কৰা মই অসমানজনক বুলি ভাবোঁ।

মই তেনেকৈ কোৱাৰ পিছত সেই বুঢ়াই আন বঙালী যাত্ৰীবোৰক ক'লে যে অসমীয়া ভাষাটো ভুল উচ্চাৰণ কৰি কোৱা বঙলা ভাষা। উদাহৰণ দি ক'লে—"আমিত আসামী জানি। আসামীরা 'রাম'কে বলে 'আম, আর 'টাকা'কে বলে 'টকা'। সে রকম উচ্চারণের ভুল প্রায় সব কথাতেই হয়।" তেতিয়া গোটেইদলে তাকে লৈ আলোচনা কৰিবলৈ ধৰিলে।

মই দেখিলোঁ যে তাৰ ভিতৰত কেইজনমান অলপ কিতাপ পত্ৰ পঢ়া অভ্যাস থকা মানুহো আছে। তাতে সিহঁতৰ সমালোচনা সহিবলৈ বৰ টান হৈছিল। সেই কাৰণে অগত্যা আকৌ মুখ মেলিবলৈ বাধ্য হলোঁ। এই বাৰ দীনেশ বাবুৰ "বঙ্গভাষা ও সাহিত্য" আৰু এম. এ ৰ পাঠ্য কৰিবলৈ লিখা সংগ্ৰহৰ সমালোচনা কৰি দেখুৱালোঁ যে পোন্ধৰ টিয়ে নহলেও বৈষ্ণৱ-পদিয়ে অসমীয়া ভাষাক বঙলা ভাষাৰ মূল বুলি দীনেশ বাবুৱেও স্বীকাৰ কৰিছে। কাৰণ তেওঁৰ মতেও বঙলা পদাৰ প্ৰথম "ডাকৰ বচন," বঙলা পদাৰ প্ৰথম অৱস্থা অসমীয়া সচিত্ৰীয়া বুৰঞ্জীৰ ভাষা, অনন্ত ৰামায়ণে প্ৰাচীনতম স্তৰ উদ্ঘাটন কৰিছে ইত্যাদি। ইয়াৰ উপৰিও অসমীয়া ভাষা যে বঙলা ভাষাৰ মূল তাৰ বেছি প্ৰমাণ লাগেনে? সিদিনা মাথোন ডাক্তৰ ছাৰ পি. চি ৰায়ে কি কৈছে তাকো সোঁৱৰাই দিব লগা হ'ল। ইয়াৰ বাহিৰেও "মৃন্ময়ী"ত বাবু যোগেশ বিদ্যানিধিৰ লগত কৰা লেখকৰ ডাঙৰীয়া প্ৰভৃতৰ তৰ্কৰ শেষত দিয়া বাবু বিজয়চন্দ্ৰ মজুমদাৰৰ শেষ সিদ্ধান্তৰ কথা আৰু অন্যান্য কাকতৰ প্ৰবন্ধাদিৰ কথাও ক'ব লগাত পৰিলোঁ। মোৰ কথা শুনি সিহঁত সেই বিষয়ে নীৰৱ হ'ল; কিন্তু যদিও মই কামোৰ নেৰা সেই বুঢ়াই আকৌ অসমীয়াৰ উচ্চাৰণ দোষৰ কথা উলিয়াই আচৰিত কৰিবলৈ ধৰিলে। মই তেতিয়া তেওঁলোকক দেখুৱাব লগা হ'ল যে গোটাচেৰেক অসমীয়া আখৰৰ উচ্চাৰণ অসমীয়াৰ মুখত ভুল হলেও বঙালীতকৈ অন্ততঃ ভাল নহৈ নোৱাৰে। বঙালীৰ নিচনাকৈ যুক্তাক্ষৰৰ ভুল উচ্চাৰণ বোধ কৰোঁ, আন কোনো জাতিৰ চহা মানুহেও নকৰে। দ্বিতীয়তঃ বেলেগ বেলেগ ঠাইৰ বঙালীয়ে যেনেকৈ বৰ্ণমালাৰ আধাআধি আখৰৰ উচ্চাৰণ কৰিব নোৱাৰে, তাৰ চালে অসমীয়াৰ ভুল ধৰিব লগা নহয়। অসমীয়াই কেতিয়াও "এইচ, অ, আৰ, এচ, ই, 'অৰ্চ'—'অৰ্চ' মানে ঘোৰা, "যে গোৰা গাছ কায়" বুলি বুজাব নোৱা নহয়। 'ব' আৰু 'ৰ'ৰ উচ্চাৰণ বঙালীৰ দৰে কোনেও ভুলকৈ নকৰে। যোগেশ বাবুৱে সেই কাৰণেই এবাৰ অসমীয়া 'ৰ' বঙলাত সুমুৱাই লবলৈ প্ৰবাসীত লিখি প্ৰস্তাৱ কৰিছিল। মোৰ কথা শুনি থাকি এজন বঙালী ডেকাই মোক সম্পূৰ্ণ সমৰ্থন কৰি অনৰ্গল সংস্কৃত ব্যাকৰণৰ সূত্ৰ

আৰুবাই বঙ্গ ভাষাৰ উচ্চাৰণৰ ভুল ধৰি অনেকে বক্তৃতা দিবলৈ ধৰিলে যে আমি বঙ্গালী বাঙালীসকল একেবাৰেই নীৰৱ হ'ল, মইয়ো জানিবা হুঁহ পালোঁ।

মৈমনসিংহ গোৱাই কতো এচমকাও চন পৰি থকা মাটি নেদেখিলোঁ। ৰেলৰ পৰা চুৱে৷ কাষে দেখা যায় মানে ধান আৰু মৰাপাটৰ খেতি। ধান কিছুমান পকিছে, কিছুমান পুৰঠ হৈছে, কিছুমান ওলাইছে, কিছুমানে সজল ধৰিছে, কিছুমান গোৱা হৈছে। কিছুমান ঠাই চাহোৱা হৈছে মাথোন। পকাধানবোৰ কাটিলে হেনো মূঢ় ৰূপৰা আকৌ এবাৰ ধান হব। মৰাপাট কৰা পথ ৰঙো পানী। সেইবে সেই-দেখি মণা নাকাটি তুলি নি গোৱায়। কিন্তু সবাবোৰ হলে আমাৰ তাৰ মনাতকৈ সৰু দেখিলোঁ। গৰুবোৰ পশ্চিমীয়া গৰুতকৈ সৰু হলেও আমাৰ গৰুতকৈ ভাল। এঠাইত এটা ম'হ আৰু এটা গৰুৱে এহাল কৰিও বোৱা দেখিলোঁ। ইয়াৰ খেতিবাতি আৰু ঠাইৰ অভাব দেখিছে বুজিলো—কিয় মৈমনসিঙীয়া মানুহেৰে আসাম দেশ ভৰিছে।

মৈমনসিংহ ছহৰখন ব্ৰহ্মপুত্ৰৰ পাৰত। ৰেলৰ পৰাই এই নগৰৰ ঘৰ-দুৱাৰ, কলেজ-স্কুল আদি দেখা যায়। কিন্তু ব্ৰহ্মপুত্ৰ বুলি যিখন নৈ আছে সি ব্ৰহ্মপুত্ৰৰ নামৰ কলঙ্ক। অৰ্থাৎ যথাৰ্থ খোজ কাঢ়ি পাৰ হব পৰা ব্ৰহ্মপুত্ৰৰ ক্ষুদ্ৰ শাখা এটাইহে বঙ্গদেশত সেই নাম লাভ কৰিছে, যাই ব্ৰহ্মপুত্ৰত অন্যান্য নাম লৈছে।

বাম অমৃতগঞ্জৰপৰা ঢাকালৈকে বহুতো গছৰ মূঢ়া, মাটিত পৰি থকা গছ আৰু প্ৰায় মাটিত লাগো লাগো হোৱা তামোল, তাল আদি দেখি যোৱা বছৰৰ ধুমুহাৰ কথা মনত পৰিল। এতিয়াও তাৰ চিন মাৰ যোৱা নাই।

এই যাত্ৰাত আৰু এটা কথা মন কৰিলো যে এইবোৰ ঠাইত একালে যেনেকৈ এদল মানুহ ধনী আৰু হৃষ্টপুষ্ট তেনেকৈ এদল খাব-পিন্ধিবলৈ নোপোৱা হাড়-ওলোৱা। পিছৰটো দলেই অবস্থা ডাঙৰ। কোনোমতে টকাটকা কাপোৰ এবোৰ ডোখৰেৰে ঢাকে ঢাকে বেলত উঠি প্ৰবাসলৈ যোৱা মানুহ দেখি মই ভাবিছিলো যে, এই বিষয়ত অসমভূম কেনে সৌভাগ্য-শালিনী! আমাৰ মত বিমান ভুখায়া মানুহেই নহওক লেটি মাৰি বা উদং গাৰে কেতিয়াও প্ৰবাসী হবলৈ বাৰ লগা নহয়, থাকিলে নাপাই কোনো মতা নাই। ধৰ ধনী যেনেকৈ নাই, অনাহাৰীও তেনেকৈয়ে প্ৰায় নাই। তাত

"Though poor the peasant's hut, his feasts though small
He sees the little lot the lot of all;
Sees no contiguous palace rear its head
To shame the meanness of his humble shed;
No costly lord the sumptuous banquet deal
To make him loathe his vegetable meal;
But calm and bred in ignorance and toil,
Each wish contracting fits him to the soil."

আবেলি চাৰিবজাত আহি ঢাকাত সোমালো। ষ্টেশ্যন লোকাৰণ্য। ভাড়টীয়া খোৰাৰ গাড়ী ইয়াত অসংখ্য। ভাৰা সাধাৰণতঃ তিনি চাৰি অনাৰ বেছি নহয়। কিন্তু আমি আচহুৱা কাৰণে অলপ সৰহকৈ দিব লগা হল। গাড়ীত উঠি গন্তব্য স্থানলৈ যাওঁতেই এজন অসমীয়া ভদ্ৰলোকে লগ ধৰিলেহি। আমাৰ চিঠি তেওঁ তেতিয়াহে পাইছিল। তেওঁৰে সৈতে গৈ যথাস্থানত বস্ত্ৰ-বাহনি থোৱা হ'ল আৰু গা-পা ধুই তেওঁৰ তালৈ গৈ চাহ-পানীৰে লঘোনৰ হোঁৰ তুল জল-যোগ কৰা হল।

আজিলৈ ইমানতে এৰিলো। আগলৈ ঢাকাৰ বিষয়ে দুইচাৰিষাৰ মান কৰৰ মন থাকিল। এতিয়া বাঁহীৰ গ্ৰাহক পাঠক আৰু কাৰ্য্যকাৰকসকলৰ নমস্কাৰ জনাই বিদায়হে মাগিলো।

বাঁহীৰ সেৱক
ঢাকা-প্ৰবাসী।

প্ৰতিমা-পূজা।

২

শ্ৰীমদ্ভাগৱতৰ একোনত্ৰিংশ অধ্যায়ত লেখা আছে, ভগৱান কপিলদেৱে তেওঁৰ মাক দেৱহুতিক কৈছে, "মই সকলো ভূতৰ আত্মাস্বৰূপ হৈ সৰ্ব্বভূতত সততে বিৰাজমান। কোনো কোনো মানুহে তাক অৱজ্ঞা প্ৰকাশ কৰি প্ৰতিমাপূজাত পূজা-বিড়ম্বনা পায়। মই সৰ্ব্ব-ভূততে বৰ্ত্তমান আৰু সকলো প্ৰাণীৰেই আত্মা আৰু ঈশ্বৰ। যি মূঢ়তা-বশত মোক ত্যাগ কৰি প্ৰতিমা অৰ্চ্চনা কৰে, তাৰ পূজা, মাথোন ভস্মত আহুতি দিয়া হয়। যি পৰকায়ত মোৰ বিদ্বেষী আৰু অভিমানী। যি ভিন্নদৰ্শী আৰু সকলো ভূতবে সৈতে বদ্ধবৈৰ। সি মনত শান্তি নাপায়। যি লোক-নিন্দক, সি নানা প্ৰকাৰ দ্ৰব্য আৰু দ্ৰব্যোৎপন্ন ক্ৰিয়াৰে মোৰ প্ৰতিমাত মোক অৰ্চ্চনা কৰিলেও মই তাৰ প্ৰতি প্ৰীত নহওঁ। মই যেতিয়া সৰ্ব্বভূততেই অৱস্থিত, পুৰুষে মোক যি পৰ্য্যন্ত নিজৰ হৃদয়ৰ ভিতৰত জানিব নোৱাৰে, সেই পৰ্য্যন্ত স্বকৰ্ম্ম-নিষ্ঠ হৈ প্ৰতিমাদি পূজা কৰিব। যি আত্ম-পৰত সামান্য মাত্ৰ ভেদ দৰ্শন কৰে, মই মৃত্যু-স্বৰূপ হৈ সেই ভিন্নদৰ্শী ব্যক্তিৰ ঘোৰতৰ ভয় বিধান কৰোঁ। এই বাবে কওঁ যে মোক সৰ্ব্বভূতাত্মা আৰু সকলো ভূতত অৱস্থিত জানি দান, মান, মৈত্ৰী, আৰু সমদৰ্শিতাৰে সকলোকে অৰ্চ্চনা কৰা পুৰুষমাত্ৰৰেই অৱশ্য কৰ্ত্তব্য। অচেতন পদাৰ্থতকৈ সচেতন পদাৰ্থ শ্ৰেষ্ঠ। * * * * * *

সঙ্গত্যাগী ব্যক্তি, স্বধৰ্মনিষ্ঠ ব্ৰাহ্মণতকৈ শ্ৰেষ্ঠ। তেৱেঁই নিষ্কামধৰ্ম্মী। নিষ্কাম সঙ্গত্যাগী ব্যক্তিৰ অশেষ কৰ্ম্ম, কৰ্ম্মফল, আৰু দেহ মোত সমৰ্পিত। তেওঁৰ আত্মা আৰু কৰ্ম্মফল মোতেই ন্যস্ত। তেওঁ সৰ্ব্বত্ৰ সমদৰ্শী আৰু কৰ্ত্তৃত্ব-অভিমানশূন্য। এই বাবে তেওঁতকৈ আৰু কোনো জীৱক মই শ্ৰেষ্ঠ বুলি বিবেচনা নকৰোঁ। ঈশ্বৰ অন্তৰ্য্যামীৰূপে সকলো ভূততে প্ৰবিষ্ট। এই বাবে বহুমান্য কৰি সকলো প্ৰাণীকেই প্ৰণাম কৰা কৰ্ত্তব্য।"

আমি সোধোঁ, প্ৰতিমা পূজাৰ ঢাক বজাওঁতা সকলে এই হিচাপে প্ৰতিমা পূজা কৰে নে? আমি তো দেখিবলৈ পাওঁ, অচেতন জড় প্ৰতিমাই তেওঁলোকৰ সৰ্ব্বস্ব; চেতন প্ৰাণী আৰু প্ৰাণীশ্ৰেষ্ঠ সৰ্ব্বসাধাৰণ মানৱ তেওঁলোকৰ অৱজ্ঞা, কৃপা আৰু পীড়নৰ পাত্ৰ। প্ৰতিমা-পূজক শ্ৰেষ্ঠ অধিকাৰ গোসাঁইৰ আগত আন মানুহে মাটিত লেপেটা কাঢ়ি পৰি, সাষ্টাঙ্গে প্ৰণাম কৰি, আৱশ্যক হলে "দান্তে তৃণ ধৰি, কাতৰ কৰি পৰি থাকিব লাগে। ঈশ্বৰ পৰমাত্মাৰ নিবাস স্থল এই মানুহবোৰে ধৰ্ম্ম-ধ্বজ শ্ৰেষ্ঠ বৰ্ণৰ মানুহজনৰপৰা সন্মান বা প্ৰণাম বা পূজা পোৱাৰ তো দূৰৰ কথা, অপমানৰ পৰাকাষ্ঠা নিৰ্য্যাতীয় নিচিনাকৈ দিনে-ৰাতিয়ে দেখোন বব লাগিছে। তাৰ উপৰি এই অপমানিত মানুহ-বোৰৰ কোনোটোক কোনো দোষতে, ক্ষুদ্ৰ দোষেই হওক বা বৃহৎ দোষেই হওক, বা বিনা দোষতেই, শ্ৰেষ্ঠ ধৰ্ম্মাধিকাৰজনে বাধ চকা, চমটা, ইত্যাদিৰে প্ৰহাৰ কৰোঁতা বা 'প্ৰণাম (?)' বা অপমান কৰোঁতাটো তো প্ৰতিমা-পূজক সকলৰ সততে প্ৰচলিত কাৰ্য্য। এনেকৈ মানুহক অৰ্থাৎ সকলো মানুহতে বিৰাজমান আত্মা-ঈশ্বৰক অৱজ্ঞা কৰি শিলাময়ী বা দাৰুময়ী প্ৰতিমা-পূজাত যে তেওঁলোকৰ পূজা-বিড়ম্বনা ঘটিব লাগিছে আৰু তেওঁলোকৰ পূজাৰ আহুতি যে ছাইত পৰিছে, এই বিষয়ে ভাবি চাব-লগীয়া হোৱা নাই নে? ছটা এটা কথাত এনেকৈ মুখেৰে 'শাস্ত্ৰৰ মত' 'শাস্ত্ৰৰ মত' কৰি থাকিলে কি হব? এডোখৰ আধডোখৰ শাস্ত্ৰৰ মত মানি (অৰ্থাৎ যি ডোখৰ মানিলে নিজৰ সুবিধা হয়) অৰ্থাৎ half truth আশ্ৰয় কৰি নিজক শাস্ত্ৰমতৰ ধ্বজা বুলি বাটন্তৰা কৰাপাটিৰ

মুদত উবাই দি ফট্ ফট্ শব্দ কৰি, আনৰ সাধুসকলৰ হাঁহিয়াতৰ পাত্ৰহে হোৱা যায়।
শুক শাস্ত্ৰীয় মতক অশাস্ত্ৰীয় বুলি ঘোষণা কৰিলে

শ্ৰীলক্ষ্মীনাথ বেজবৰুৱা।

মহাপুৰুষ শ্ৰীশঙ্কৰদেৱৰ আতা নে দেৱ ?

আমাৰ এজন শ্ৰদ্ধাস্পদ বন্ধুৱে লেখিছেঃ— "আপোনাৰ শুনি হাঁহি উঠিব, যোৱা বেলি ……… গোসাঁইক মই দেখা কাৰবলৈ যাওঁতে, কথায় কথায় শঙ্কৰ মাধৱদেৱৰ নাটকাৱলীৰ কথা উঠিল। তেওঁ কলে যে তেওঁৰ সত্ৰত শঙ্কৰ মাধৱদেৱৰ নাটৰ ভাওনা নহয়, বৰুৱা নাটকহে ভাওনা হয়। ইয়াৰ বাহিৰেও শঙ্কৰদেৱক দেৱ বোলোতে তেওঁৰ ধৈৰ্য্যচ্যুতি হল। শঙ্কৰ আতাহে হেনো বুলিব লাগে; কিয়নো বামুণত বাজে অইন দেৱ হব নোৱাৰে। কিন্তু আহোম স্বৰ্গদেৱসকলৰ দিনত কি হৈছিল? ভাত খাওঁতেও বৰুদেৱ আদি?"

শঙ্কৰদেৱ দেৱ নে আতা, এই প্ৰশ্নৰ মীমাংসা হবলৈ ইমান দিন এইজন গোসাঁইলৈ বাট চাই আছিল, জানি সুখী হলোঁ। আমি জানোঁ, মহেন্দ্ৰকন্দলিৰ পদ-পাণিত এই প্ৰশ্ন মীমাংসিত হৈ তেতিয়াৰপৰা আজিলৈকে ব্ৰহ্মাৰপৰা প্ৰজালৈকে সকলোৱে আন কি শঙ্কৰৰ বিৰোধী সকলেও শঙ্কৰদেৱ বুলি আহিছে। কোৱা বাহুল্য যে বংশীগোপালদেৱেও জ্ঞান-ধৰ্ম্মৰ উপদেশ লবলৈ শঙ্কৰদেৱৰ শঙ্কৰদেৱ বুলি উজনি-নিৰূপমা ভাটী পাইছিল গৈ। এতিয়া ওলাল এই গোস্বামীৰ পৰা এই প্ৰশ্ন। "তিনি মোৰোনা আছিল চাই, খোদাই ওলাল তোৰো কাই।" কোনো কোনো সত্ৰৰ চিত্ৰাকুটীয়া বামুণ, পূজাৰি বামুণ, আন কি কৰম-কৰোৱা বামুণেও চুৰৰ শিচ গোটাই দৈ বা লনেৰেহ সমস্ত বুজ বলেৰে গোস্বামী বা গোসাঁই হব পাৰে, কিন্তু সকলোৱে আদিমূল শঙ্কৰদেৱ হব নোৱাৰে। কবলৈ গলে আৰু কথা ওলায়; জয়ধ্বজসিংহ ৰজাই নিজগুৰুক গোসাঁইদেৱবুলি "বাপু" বোলা বাপুসকলেও বঙ্গদেশৰ "কেশ্মানন্ত" গোস্বামী বা গোসাঁই লিখি নিজক জগন্নাথ পাতি ঈশ্বৰৰ আসনৰ দাবি কৰি কুৰিদেও Sacrilege নহয়, সেইটো কিন্তু শঙ্কৰৰ দেৱতেহে।

আন ফালে চাবলৈ গলে, তেওঁ শঙ্কৰক আতা বুলি একৰকম ভালকে কৰিছে; কাৰণ সেইটো তেওঁৰ পক্ষে অনিচ্ছাসত্ত্বেও Tacit admission যে শঙ্কৰেই তেওঁৰ সৰ্ব্বস্ব। আতা শব্দ আত্মা শব্দৰ অপভ্ৰংশ। শঙ্কৰ যে তেওঁৰ নিজ আত্মা ইয়াকে তেওঁ দেখা বাটেৰে স্বীকাৰ কৰি তেওঁৰ ঋণ পৰিশোধ কৰিছে মাথোন। তেও নিশ্চয় in his heart of hearts-অত ভালকৈ জানে যে দেৱ শব্দতকৈ আত্মা বা আতা শতগুণে শ্ৰেষ্ঠ। সত্য কোন বাটেদি কেনেকৈ ওলায়, দেখিলে আচৰিত হব লাগে।

তেওঁৰ সত্ৰত বৰুৱা নাটকৰ ভাওনাৰ কথাৰ বিষয়ে আমাৰ কবলৈ বিশেষ একো নাই; মাথোন ইয়াকে কওঁ, বাবে-বৰুৱা পোছাক পিন্ধি, বাবেবৰুৱা ভাষাৰে তেওঁ নাটক লেখি, ভাওনা কৰি ভাও দি গৈ থাকক আৰু আমি হাঁহি উপভোগ কৰি গৈ থাকোঁহক। ঈশ্বৰে আমাৰ কপালত এনে হাঁহিৰ উপভোগ লেখিছে যেতিয়া, তাক কোনে খণ্ডাব পাৰে? "অদৃষ্টেৰ ফল, কে খণ্ডাবে বল?"

শ্ৰীলক্ষ্মীনাথ বেজবৰুৱা।

শিক্ষাৰ নতুন পদ্ধতি।

কাপ্তান পেটাভেলৰ প্ৰবন্ধৰ ছাঁ লৈ লিখা।

এটা অশান্তিৰ উপদ্ৰৱত পৃথিবীৰ সকলো দেশৰ মানুহেই সকলোৰকমে বাতিব্যস্ত আৰু শঙ্কিত হৈছে। কোনো কোনো দেশত এই অশান্তিৰ কাৰণে সমাজৰ মূল ভেটি পৰ্য্যন্ত নষ্ট হবলৈ ধৰিছে। সকলো চিন্তাশীল মানুহে এই অশান্তিৰ মূল কাৰণ জানিব খোজে;— সকলোৱে জানিব খোজে কেনেকৈ আকৌ সমাজত শান্তিৰ শীতল নিজৰা বব। ইয়াৰ গৌণ আৰু সহকাৰী নানা কাৰণ দেখুৱাব পাৰি। কিন্তু ইয়াত অকণো সংশয় নাই যে পৃথিবীব্যাপী বাণিজ্য, প্ৰবল যন্ত্ৰ সম্ভাৰৰ আবিষ্কাৰ আৰু নতুন ধৰণৰ উৎপাদন-প্ৰণালী এইবিলাকেই অশান্তিৰ মূল কাৰণ। এইবোৰেই সমাজৰ সৰ্ব্বশৰীৰ আক্ৰমণ কৰিছে। জীৱন-ধাৰণৰ উপযোগী স্বাভাৱিক অৱস্থাৰ পৰা বিচ্যুত হলে জীৱদেহত বিবিধ ব্যাধিৰ লক্ষণ প্ৰকাশ পায়। মনুষ্য সমাজতো এতিয়া সেইটোৱেই ঘটিছে। যিবিলাক খুব বিচক্ষণ অৰ্থনীতি-বিশাৰদ পণ্ডিত, তেওঁসকলে কৈছে আজি যে,— যোৱা শতাব্দীৰ ভিতৰত আমাৰ নতুন উৎপাদন-প্ৰণালীৰ কাৰণে আৱশ্যকীয় বস্তু-বাহানী তৈয়াৰ কৰা পৰিশ্ৰম কমি গৈ এসত পৰিমাণ হৈছে। যাতায়াতৰ নতুন উপায়েৰে, আগেয়ে যি ঠাইলৈ বস্তু বাহানী পঠাবলৈ এমাহ লাগিছিল এতিয়া এদিনতে সেই ঠাই পাইছেগৈ। লাভত সকলো বিষয়তেই এটা মস্ত পৰিবৰ্ত্তন হৈছে। আগৰ দিনীয়া কামকাজ বেচা-কিনাৰ সকলো নষ্ট হৈছে। মূল-ধনৰ সুবিধাৰ কাৰণেহে নতুন প্ৰণালীৰ আবিষ্কাৰ। অতএব সিবিলাকৰ ভিতৰত সৰহ ভাগেই বেচি লাভ হৈছে, ইফালে মধ্যবিত্ত আৰু শ্ৰমজীৱীসকলৰ ভিতৰত শতকৰা ৯৯ জনেই নিজৰ দুৰ্ভাগ্যক ধিক্কাৰ দি অসন্তোষীয়া আৰু অসহিষ্ণু হৈ উঠিছে।

এতিয়া আমলৈ বুজা গৈছে যে আমি বিজ্ঞানৰ সহায়ত যি অদ্ভুত আৰু অতুল শক্তিৰ অধিকাৰী হৈছোঁ, সেই শক্তিয়ে আমাৰ খুব বেচি মঙ্গল সাধিব পাৰে, কিন্তু তাতকৈ বেচি অমঙ্গলো আনিব পাৰে। আমি কি ভাবে লো এই শক্তিক সকলো শ্ৰেণীৰ উপকাৰত লগাব তাৰ ওপৰত আমাৰ ভাল বেয়াৰ নিৰ্ভৰ কৰিছে।

সমাজ সমস্যাৰ কথাৰ মীমাংসা কৰিবলৈ গৈ যদি আমি আচল মূল কথা নাভাবোঁ, তেতিয়া হলে আমাৰ সমস্ত মিছাতেই নষ্ট হব। আমাৰ বৰ্ত্তমান অৱস্থা এটা অতি সহজ দৃষ্টান্তৰে বুজাব পাৰি। আমি যেন এখন নৈৰ দাঁতিত বাস কৰিছোঁ। দেখিছোঁ নৈৰ পানী দোপত দোপে বাঢ়ি আহিছে। এতিয়া আমাৰ সময়ৰ কৰিব লগীয়া;— সোনকালে খাল খানি সেই পানীবোৰ দেশৰ ওপৰেদি এনে ভাবে বোৱাই নিব লাগিব যাতে পথাৰবোৰ সাৰুৱা হয় আৰু আমাৰো কোনো অনিষ্ট নহয়। যদি আমি তাকে কৰিব নোৱাৰোঁ তেনে বানপানীত গোটেই দেশ ভাহি যাব, মস্ত প্ৰলয় উপস্থিত হব। কিন্তু কি ধৰণৰ খাল খানিব লাগিব সেইটো ভাবিবলৈ গৈ ৰাজনীতিজ্ঞ আৰু সমাজ-নীতি-বিশাৰদ পণ্ডিতসকল নিৰাশ হৈ পৰিছে। বাট দেখুৱাবলৈকো যে কিবা অভাব আছে এনে নহয়। কিন্তু লোকৰ মূৰত যে ইমান "মতলব" আছে, আৰু ইমান বাট দেখা গৈছে যে কোন বাট বাছি লম, কোন "মতলবে" চলিম সেই বিষয়ে একমত হবলৈ বৰ টান। আৰু ইমান বেচি অন্ধ-সংস্কাৰ, কঠিন বিধি ব্যৱস্থা, এবিধ নোহৰা আচাৰ বিচাৰ সকলোকে হেঁচি ঠেলি চলিব লগীয়া হৈছে যে একেবাৰেই সকলো দিনে বন্ধ কৰিবলৈ আৰু আঁতৰাবলৈ বৰ টান হৈছে। আমাৰ ভিতৰত যি প্ৰচুৰ শক্তি ভাদমহীয়া ভৰানৈৰ পানীৰ নিচিনা দিনক দিনে সঞ্চিত হৈ উঠিছে, সেইটো মঙ্গলৰ কাৰণে পৰিচালিত কৰিবৰ এক মাত্ৰ উপায়— লগালগি কাম কৰা;— এই বিষয়ে সকলো চিন্তাশীল মানুহেই একমত। আমি এই নীতিৰ ওপৰতেই লক্ষ্য ৰাখিম। যিসকলে শিক্ষা সম্বন্ধে আলোচনা কৰে, সিবিলাকেও এই বিষয় ভাবি চাব যে শিক্ষা বঢ়াবলৈ স্কুল কলেজ

প্ৰভৃতি বিবোৰ অনুষ্ঠান আছে, তাত এই সমবায় নীতি চলিলে আমাৰ এই বৰ্ত্তমান শিক্ষা প্ৰণালীৰ দোষ সংশোধিত হব।

যি শিক্ষা-প্ৰণালীয়ে পৰৰ সাহায্যলৈ অপেক্ষা নকৰে, যি ধৰণৰ শিক্ষাই নিজেই নিজৰ খৰচা যোগায়, এনেকুৱা আত্মনিৰ্ভৰ শিক্ষাৰ বিষয়ে সকলোৱে আগ্ৰহ দেখুৱা হৈছে। দেশত আকালৰ কাৰণৰ বাবে তত্ত্বানুসন্ধান আৰু জ্ঞান বিস্তাৰৰ কাৰণে কলিকতা বিশ্ববিদ্যালয়ত স্যাৰ আশুতোষ মুখোপাধ্যায় মহাশয়ে "দাৰিদ্ৰ সমস্যা আলোচনা সমিতি" প্ৰতিষ্ঠা কৰিছে। ইংৰাজ জাতিৰ ভাব অনুসৰি এই বিষয়ে আলোচনাৰ কাৰণে লণ্ডনত শিক্ষা-উপনিবেশ সমিতি পতা হৈছে; কাছিম বজাৰৰ মহাৰাজে শিল্প শিক্ষাৰ প্ৰতিষ্ঠা কৰিছে। তেওঁলোকৰ উদ্দেশ্য এই কল্পনাবোৰক এতিয়াই কাৰ্য্যত পৰিণত কৰা। সম্প্ৰতি গৱৰ্ণমেণ্টে এই অনুষ্ঠানত সহায় কৰিছে। এইবোৰলৈ উল্লেখ কৰিছো:—এইবিলাক হৈছে কেলেই? প্ৰথম কাৰণ এই যে বুদ্ধি বিবেচনা থকা প্ৰত্যেকেই অৱশ্যে বুজে, আমাৰ শিক্ষা প্ৰণালীৰ ভুলটি থকা দোষবোৰ সংশোধন কৰিবলৈ আমি যি দিনি পাৰো সেই দিনা কৰিবই লাগিব। দ্বিতীয় কাৰণ এই যে সকলোৱে এই কথা বুজে;—বৰ্ত্তমান সময়ত সমাজৰ গোটেই গাটোৰ কেৱল মাথোন ঔষধ,—লগ লাগি কাম কৰা অৰ্থাৎ সমবায়-কৰ্ম্মানুষ্ঠান। আৰু যদি এই সমবায় কৰ্ম্মানুষ্ঠান পদ্ধতিক শিক্ষা সমস্যা সাধিবলৈ লগাব পাৰো, তেতিয়া হ'লে সেইটো সোণকালে বহুল হ'ব। যিসকলে কোনো ৰকম শিক্ষা বিষয়ত সম্পৰ্ক ৰাখে সিবিলাকে বুজিব যে সিবিলাকৰ এতিয়া কেনে সোণালী সুযোগ আহিছে আৰু তেওঁলোকৰ দায়িত্বই বা কিমান।

সামাজিক সমস্যাত বহুতেই নিৰাশ হৈছে কিন্তু সকলোৱেই শিক্ষাৰ উন্নতি সাধিবলৈ বদ্ধকৈ লাগিছে। সকলো প্ৰাণীৰেই প্ৰথমতে কৰ্ত্তব্য নিজ নিজ কেচুৱা সন্তানৰ প্ৰতি যত্ন কৰা। বুদ্ধি থকা মানুহৰ পক্ষে 'শিক্ষা-বিধান এটা গুৰুতৰ দায়িত্ব বুলি'। বাণিজ্য অৱনতিৰ কাৰণ নিৰ্দ্ধাৰণ কৰিবলৈ যি সমিতি স্থাপিত হৈছিল তাৰ সভা সকলে কয় আৰু আমিও জানো যে ১৮ বছৰলৈ মানুহৰ শৰীৰ আৰু মন ইমান কোমল থাকে যে তাক ইচ্ছা অনুসৰি ভাল বা বেয়াকৈ গঢ় ল'ব পাৰি। ঈশ্বৰৰ প্ৰধান সৃষ্টি মানুহ। সিহঁতৰ সৌন্দৰ্য্য বিকাশ কৰা বা বিনাশ কৰা আমাৰ হাতত। আমি যেতিয়া বৰ্ত্তমান শিক্ষা-প্ৰণালী দোষযুক্ত দেখিছো তেতিয়া তাক দোষমুক্ত কৰিবলৈ যত্ন কৰা যুগুত, নহলে আৰু আন গতি নাই। চৰিত্ৰ গঠন, মনোবৃত্তি সকলৰ বিকাশ নানা ৰকমৰ আৱশ্যকীয় জ্ঞান সঞ্চয় কৰি স্মৃতি-ভঁৰাল পৰিপূৰ্ণ কৰা; আৰু শাৰীৰিক স্বাস্থ্য বিধান এইবোৰক শিক্ষাৰ ঘাই কাৰণ বুলিলে আমাৰ বৰ্ত্তমান শিক্ষা-প্ৰণালীৰ থোকে পতি দোষ থকা দেখিবলৈ পাওঁ। প্ৰথমতঃ চৰিত্ৰ-গঠন। এইটো বৰ লাগতিয়াল, সেই বিষয়ে আমি সকলোৱেই একমত। কিন্তু দেখিবলৈ পাইছো এইটোত আমাৰ বৰ্ত্তমান শিক্ষা-প্ৰণালী সম্পূৰ্ণ ৰকমে বিফল হৈছে।

এইটোত এনে কোনো বাট নাই য'ত চৰিত্ৰ গঠনৰ একেবাৰে সুবিধা হ'ব পাৰে, অৱশ্যে যি ঠাইত লৰা-ছোৱালীবিলাক নাইবা ছাত্ৰবিলাক কোনো এটা মহান উদ্দেশ্যলৈ লগ লাগে তাত যি সকলে সিহঁতৰ দায়িত্ব লয় সিবিলাকে সিহঁতৰ ভিতৰত সৎ ভাব আৰু সৎ প্ৰবৃত্তি বিকাশ কৰিবলৈ সুযোগ পায়। যিসকল বিচাৰ বুদ্ধি থকা আৰু কৰ্ত্তব্য-পৰায়ণ শিক্ষক সিবিলাকে এই বিষয়ত আত্মনিয়োগ কৰিবলৈ পিছ নোহোঁহকে। কিন্তু বাস্তৱতে প্ৰণালী বুলিলে যি বস্তু বুজায় সেই বাস্তৱতা ইয়াৰ ভিতৰত নাই। দ্বিতীয়তঃ—মনোবৃত্তিবিলাকৰ বিকাশে যথাৰ্থতে সুফল পাবলৈ হ'লে যি ধৰণৰ সৰ্ব্বতোমুখী শিক্ষাৰ দৰকাৰ বৰ্ত্তমান শিক্ষাৰ ভিতৰত তাৰ গোন্ধ ভাপেই নাই। প্ৰকৃত শিক্ষিত মানুহ গঢ়িবলৈ হ'লে অকল সুৰুতে পঢ়াৰ বাদে বহুত শিক্ষাৰ দৰকাৰ। এইটো সকলোৱেই জনা কথা যে যিসকল ডাঙৰ বিদ্বান্ আৰু পণ্ডিত সিবিলাক জীৱনত সহজ আৰু সাধাৰণ বিষয়ত বহুত সময়ত একেবাৰেই পশু মূৰ্খ হৈ পৰে। অৱশ্যে আমাক দুইৰকমৰেই মানুহ লাগে। বিশেষজ্ঞ আৰু পণ্ডিত লোকৰ যেনে আৱশ্যক

তেনেকৈ হাতে-কলমে সদায় কাম কৰা মানুহবো দৰকাৰ। কিন্তু মানুহ নানান বৃত্তি থকা বহুৰুচিৰ জীৱ। তাৰ কোনো কোনোটো যদি বিশেষ ভাবে বিকশিত আৰু পৰিপুষ্ট হয় তেতিয়া সুফল পাবলৈ হলে মূৰতে আটাইবোৰকে ঘটাব লাগে। তাৰ পাছত স্মৃতি শক্তিক সতেজ আৰু তাৰ ভঁৰাল ভৰপূৰ কৰা। এই বিষয়তো বৰ্ত্তমান শিক্ষা প্ৰণালীৰ দোষ জল জল পট পট কৈ দেখা গৈছে। ফৰাচী দেশত এটা চলিত কথা আছে যে মানুহক যিটো শিকোৱা নহয় সেইটোকেই বেছি ভাল-ৰকমে জানে। মানুহৰ স্মৃতি শক্তিয়ে কি দৰে কাম কৰে সেইটো যি সকলে জানে সি সকলে এই প্ৰচলিত কথাটিৰ অৰ্থ বুজে। কিছুমান বিষয় মস্তিষ্কৰ ভিতৰত বিশৃঙ্খল ভাবে সুমাই দিলে অলপ সময়ৰ ভিতৰতেই মস্তিষ্কৰ বাহিৰ হৈ গুচি যায়। এজন লৰাক যদি অকৰ পঢ়া তৈয়াৰ কৰিবলৈ......ৰাজধানীৰ নাম শিকোৱা হয়, তেতিয়া সি সেইটো আহা পৰীক্ষাৰ দিনলৈকে মনত ৰাখিব পাৰে; কিন্তু যদি সি কেতিয়াবা কথাই-বতৰাই শুনে যে ৰুচিয়াৰ ৰাজধানী 'পেট্ৰোগ্ৰাড' তেতিয়া সি সেইটো এই জীৱনত আৰু নাপাহৰে। স্মৃতি ভঁৰালত জ্ঞান সঞ্চয় কৰিবলৈ মনক সময় দিব লাগিব। আমাৰ শিক্ষা প্ৰণালী যে ভ্ৰমিত সেইটো আধুনিক বিজ্ঞানেই প্ৰমাণ কৰিছে। বিজ্ঞানে কয় যে মনৰ জাগ্ৰত অৱস্থাৰ ক্ৰিয়াৰ পিছতো যে এটা সুষুপ্ত অৱস্থাৰ ক্ৰিয়া চলি থাকে, সেইটোত ব্যাঘাত জন্মোৱা বৰ বেয়া। ছাত্ৰক এটা বিষয় শিকাই আন এটা বিষয়লৈ লৈ গলে তাৰ মনৰ সেই সুষুপ্তি অৱস্থাৰ ক্ৰিয়াৰ ব্যাঘাত হয়। পঢ়া বিষয়বিলাকৰ কোনো এটা স্থায়ী নহয়। খোৱাৰ মাজে মাজে যেনেকৈ হজমৰ কাৰণে অৱসৰ লাগে তেনেকৈ পাঠৰ মাজে মাজেও বিশ্ৰাম বা জিৰণি থকা নিতান্ত যুগুত। সেইটো নথকাৰ বাবেই এতিয়া আমি বহুত শিকো আৰু তাৰ লগে লগে পাহৰি যাওঁ। শাৰীৰিক স্বাস্থ্য সম্বন্ধেও আমাৰ শিক্ষা-প্ৰণালী একো কামৰ নহয়। যি কোনো ৰকমৰ শিক্ষাৰ ব্যৱহাৰ হওক তাৰ সফলতা নিৰ্ভৰ কৰে এক মাত্ৰ স্বাস্থ্য ৰক্ষাৰ ওপৰত। সকলো বিলাক ভাল ভাল স্কুলতেই ছাত্ৰৰ স্বাস্থ্যৰ উন্নতিৰ কাৰণে দৰকাৰ বাহিৰে নানা প্ৰকাৰ খেলা আদিৰ বন্দবস্ত কৰিছে কিন্তু সকলো লৰাৰেই খেলাৰ কাৰণে স্বাভাৱিক ৰাপ নাই। কোনো কোনো দেশত বৰ্ত্তমান স্কুলত শিকোৱা খেলাত বৰ উপকাৰ হয়, যেনেকৈ গ্ৰেইট বৃটেইনত হৈছে। কিন্তু আমি শুনি আহিছোঁহক যে অনেক দেশত স্কুল-কলেজৰ ছাত্ৰবিলাকৰ স্বাস্থ্যৰ অৱস্থা বৰ শোক লগা; ভাৰত তাৰ পটন্তৰ।

মানুহৰ মনোবৃত্তি বিলাক যেতিয়া বৰ কুমলীয়া হৈ থাকে তেতিয়া তাক মিছামিছি কিছুমান বিষয় গুনাই দিয়া বিশেষ একো নহয়। তাক এই অমূল্য সময়ৰ ভিতৰত এনেকুৱা শিক্ষা দিব লাগিব যে সি ডাঙৰ হোৱাৰ লগে লগে কষ্ট সহিব পৰা, জীৱনী শক্তি থকা, বলবান, শান্তি থাকিব পৰা আৰু উৎসাহী হয়। তেতিয়া হলে সি তাৰ সকলো কাম ভাল ৰকমে বুদ্ধিৰে সাধন কৰিব পাৰিব। একাগ্ৰতাই জীৱন জগাই লাগি থাকিব পৰাটোৱেই মানুহৰ প্ৰাণ। লৰাবিলাকক সকলো কামৰ আগতে এনেকুৱা কামত লগাব লাগিব যাতে সিহঁতে মন প্ৰাণ দি খাটিব পাৰে। সেই সকলো কামতেই সিহঁতে সকলো আনন্দ আৰু সকলো শক্তি লগাই দিবৰ সুবিধা পাব। গছৰ পুলিটিৰ পক্ষে ৰ'দ যেনে উপকাৰী পৰিশ্ৰমত আনন্দ লৰাবিলাকৰ পক্ষে তেনে উপকাৰী। এইটোৱেই তাৰ ভিতৰত যি সৎ আৰু মহৎ তাকে পৰিপুষ্ট আৰু বিকশিত কৰে। এইটোৱেই তাক সজীৱ কৰি ৰাখে। যিবিলাক লৰা ছোৱালীয়ে শামুকৰ নিচিনাকৈ বগাই বগাই স্কুলৰ ফালে যায়, সিহঁতকে উপলক্ষ্য কৰি মহাকবি শ্বেক্সপীয়ৰে শ শ বছৰ আগেয়ে নিন্দা কৰি থৈছে। যি সময়ত আমাৰ মনোবৃত্তিবিলাক কুমলীয়া হৈ থাকে, সেই সময়ত আমাৰ লৰা-ছোৱালীৰ শামুকৰ নিচিনা গতি সৰ্ব্বনাশৰ বাহি গুৰি। যি শিক্ষাই আমাৰ লৰাবিলাকক সৰুৰে পৰা এনেকুৱা বিধৰ কৰে, সেই শিক্ষাই সিহঁতক অন্নৰ সলনি শিল-গুটি আৰু ফুলৰ সলনি সাপ দিয়ে। সেই বাবে আমি কৈ আছিছোঁ;—বৰ্ত্তমান ভাৰতীয় বিশ্ববিদ্যালয়ে

জনসাধাৰণক যি সাঁচত পেলাইছে, সেই সাঁচ ভাৰতৰ সম্পূৰ্ণ অনুপযোগী; তাৰ ফলত দেশত টোকোনা, কেৰাণী আৰু অকৰ্ম্মণ্য লোকৰ সৃষ্টি হৈছে। যেতিয়ালৈকে শিক্ষা আৰ্য্য-যুগৰ সাঁচত নহব তেতিয়ালৈকে দেশত প্ৰকৃত শিক্ষিত মানুহ নোলায় আৰু দেশৰ মঙ্গল হব নোৱাৰে। যি ঠাইৰ বিশ্ববিদ্যালয় আৰু বিদ্যালয় আশ্ৰমৰ আৰ্হিৰে আছিল; আৰু তাত ছাত্ৰ শিক্ষক একেলগে থাকি ছাত্ৰৰ সকলো শিক্ষাৰ সুব্যৱস্থা কৰিছিল; সেই ঠাইত বৰ্ত্তমান বিশ্ববিদ্যালয়ে লৰাৰ স্বাস্থ্য, বল, উৎসাহ সকলোকেই গ্ৰাস কৰিছে। যি গ্ৰীষ্ম-প্ৰধান দেশত শিক্ষাৰ সময় পুৱাৰ ব্ৰাহ্ম মুহূৰ্ত্তৰ পৰা ৯ বজালৈকে নিৰ্দ্দিষ্ট আছিল; বৰ্ত্তমান সেই দেশৰ শিক্ষাৰ সময় পুৱা দহ বজাৰ পৰা সূৰ্য্যৰ উত্তাপত উত্তপ্ত ১১ বজাৰ পৰা ৫ বজা; যি সময়ত পোক-পৰুৱায়ো বিশ্ৰাম লয়। এইটো সকলোৱে জানে — যেতিয়া সূৰ্য্যৰ প্ৰখৰ তাপত গোটেই বিদ্যা মন্দিৰৰ টিনপাত গৰম হোৱাত ছাত্ৰৰ মূৰ ফুটি যাওঁ ফাটি যাওঁ কৰে সেই সময়ত পিয়াহ ভোকত অস্থিৰ হোৱা লৰাবিলাকৰ কিছুমান বিশৃঙ্খল বিষয় গুজি গুজি মগজুত সুমুৱাই দি দেশৰ যে কি ঘোৰ অনিষ্ট কৰা হৈছে। এনেকুৱা শিক্ষায়েই যে দেশত অকাল মৃত্যু আনিছে, তাক কোনো চিন্তাশীল মাত্ৰেই দূৰ কৰিব নোৱাৰে। এনেকৈ এই শিক্ষা-পদ্ধতি চলিবলৈ হলে গোটেই ভাৰতবৰ্ষ শ্মশানত পৰিণত হব। আৰু এদিনৰ পিছত ভাৰতীয় মানুহৰ নাম লোপ পাব। আৰ্য্য যুগৰ শিক্ষা-প্ৰণালীৰ ফালে চালে বাটটোকে দেখুৱাই দিয়ে যে শিক্ষা সৰ্ব্বতোমুখী হব লাগে আৰু তাত মনৰ জিৰণি বেছিকৈ দিব লাগে। নহলে নো আঠমী, পূৰ্ণিমা, সংক্ৰান্তি, প্ৰতিপদ, সপ্তমী, পূজাপৰ্ব্ব এইবিলাকত অনধ্যায় অৰ্থাৎ পঢ়িব নোৱাৰি। অনেকে হিচাপ কৰি চালে দেখা যাব যে তিনি শ ষাঠি দিনৰ ভিতৰত মুঠতে কিঞ্চিন্ন এশ দিনমানহে কিতাপ পঢ়োৱা হৈছিল। মেঘে সন্ধ্যাৰ সময়ত আৰু অকালত গাজিলে আৰু অকালত বৰষুণ দিলেও পঢ়া বন্ধ থাকে। আকাশ মুকলি নাথাকিলে মন মুকলি নাথাকে; বিশেষকৈ ভাৰতীয় দিনত মস্তিষ্ক উত্তেজিত হয়; তেনে অৱস্থাত শিক্ষাই সুফল নিদি আধ্যাত্মিক, মানসিক আৰু শাৰীৰিক অৱনতিহে কৰে। সেই বাবে ভাৰতীয় আৰ্য্যসকলে শিক্ষাতকৈও লৰাৰ স্বাস্থ্যৰ সৰ্ব্বতোৰকম উন্নতিৰ ফালে লক্ষ্য ৰাখিছিল। আৰু তাৰ ফলত দেশত প্ৰকৃত শিক্ষিত ধৰ্ম্ম-কৰ্ম্মবীৰ ওলাইছিল। সেই বিলাকলৈ অৱকাশ কৰা বাবেহে বৰ্ত্তমান দেশত মহামাৰীৰ উদ্ভৱ হৈছে। বৰ্ত্তমান বিশ্ববিদ্যালয়ে যেনেকৈ শিক্ষাৰ প্ৰণালী অনেক ৰকমে কৰিব খুজিছে, তেনেকৈ সময়, স্বাস্থ্য, ধৰ্ম্মনীতি শিক্ষা আৰু আন আৱশ্যকীয় বিষয় ভাবি ভাৰ চালে ভাৰতৰ প্ৰকৃত মঙ্গল হব। আৰু বৰ্ত্তমান বিশ্ববিদ্যালয় কমিছনৰ উক্ত বিত প্ৰাদেশিক ভাষাৰ জৰিয়তে দিব খোজা শিক্ষাৰ অভিনৱ প্ৰণালীয়ে দেশত মহৎ উপকাৰ সাধিব। মাত্ৰ আইনত পৰিণত হলেহে হয়। তেতিয়া শিক্ষা সৰ্ব্বসাধাৰণৰ হব আৰু শতকৰা শিক্ষিতৰ সংখ্যাও বৃদ্ধি হব। আৰু ওপৰত উল্লেখিয়াই অহা দোষবোৰৰ পৰাও যে শিক্ষা কিছু পৰিমাণে দোষমুক্ত হব সেইটো ডাঠি কব পাৰি। আৰু শিক্ষাক সৰ্ব্বসাধাৰণ বাইজৰ সম্পত্তি কৰিবলৈ হলে প্ৰাইমেৰী শিক্ষা বাধ্যতামূলক হোৱা উচিত।

যেতিয়া অনুমান ১৫, ১৬ শতিকাৰ ভিতৰত ইংৰাজ জাতিয়ে ইটালীত গৈ লাটিন ভাষাত শিক্ষা লাভ কৰিছিল আৰু লাটিন শিক্ষাকেই প্ৰকৃত শিক্ষা বুলি ধৰিছিল, তেতিয়া ইংৰাজবিলাক শতকৰা কেইজন শিক্ষিত আছিল ?— যি সময়ত গাওঁৰ, আন কি নগৰৰো প্ৰায় আধা মানুহেই বৰ্ত্তমান আমাৰ গাওঁৰ পণ্ডিতৰ ওচৰত বিধি-ব্যৱস্থা চোৱা, পৰা পিণ্ডা কৰা আৰু আজিও লেপেটাৰ দৰে পণ্ডিত মহাশয়সকলৰ ঘৰে ঘৰে আঠু কাঢ়ি ফুৰিছিল, আৰু যেতিয়া উক্ত শতিকাৰ ভিতৰত অনুমান দুশ তিনি শ বছৰলৈ য়ুৰোপত ফৰাচী জাতিৰ মহান অভ্যুত্থান হয়; যি সময়ত লণ্ডনতো কোৰ্টৰ ভাষা ফৰাচী ভাষাহে আছিল সেই সময়ত লণ্ডনত শতকৰা শিক্ষিত মানুহৰ সংখ্যা কিমান আছিল? যেতিয়া

ইংৰাজ জাতিয়ে বুজিলে যে নিজ মাতৃ-ভাষাত যেতিয়ালৈকে শিক্ষা নহয় তেতিয়ালৈকে শিক্ষা কেইজনমান মুষ্টিমেয় শিক্ষিত মানুহৰ সম্পত্তি, ই সাধাৰণ বাইজৰ হব নোৱাৰে আৰু তেতিয়ালৈকে দেশত প্ৰকৃত শিক্ষিত মানুহ গঢ়িব নোৱাৰি, তেতিয়া দেশত ইংৰাজী ভাষাত শিক্ষা-প্ৰণালীৰ ব্যৱস্থা কৰিলে। সোতৰ শতিকাত ডাক্তৰ জনছন চাহাবে প্ৰথম ইংৰাজী ভাষাত অভিধান ৰচনা কৰে। ১৮৭৫ খৃষ্টাব্দত মাতৃ-ভাষাত বাধ্যতামূলক প্ৰাইমেৰী শিক্ষা বিল পাছ হয়। তাৰ ফলত ইংৰাজ জাতিৰ ভাগ্য-চক্ৰ ঘূৰে; — যি জাতি বৰ্ত্তমান সসাগৰা পৃথিৱীৰ অধিপতি হৈ উন্নতিৰ শেষ খোপত উঠিছে গৈ আৰু গোটেই পৃথিৱীত এই কুৰি শতিকাত যি ভাষা সৰ্ব্বসাধাৰণৰ ভাষা হৈছে আৰু যি ভাষাৰ সাহিত্য-ভঁৰাল দৰ্শন, বিজ্ঞান, ইতিহাস, ৰসায়ন, ফলিত গণিত প্ৰভৃতি সকলো বিষয়তে ইমান বেছি চহকী—যি সাহিত্য আৰু বিজ্ঞানে আজি পৃথিৱীত এটি মহাজাতি গঢ়িছে, যি জাতিৰ ভিতৰত কউ কিচেনাৰ প্ৰভৃতিৰ নিচিনা কৰ্ম্মবীৰ ওলাল। জাৰ্ম্মাণ জাতিৰ উন্নতিৰ ফালে চালে কোনেও দূৰ নকৰিব যে যেতিয়াৰে পৰা মহামতি লুথাৰে জাৰ্ম্মাণ ভাষাত জীৱনী শক্তি দিলে তেতিয়াৰে পৰা জাৰ্ম্মাণ জাতি জীৱিত হৈ পৃথিৱীত এটি মহা জাতি ৰূপে চিনাকি দিলে। এইবিলাক বুৰঞ্জীৰ সত্য অপলাপ নকৰিলে চিন্তাশীল মাত্ৰেই মুক্ত কণ্ঠে স্বীকাৰ কৰিব যে মাতৃভাষাতে শিক্ষা পালে। ভাৰতীয় জাতিবিলাকে দেশত দোপে দোপে উন্নত হৈ নিজৰ যোগ্যতাৰ চিনাকি দিব।

শ্ৰীধনঞ্জয় শৰ্ম্মা,
স্মৃতিৰত্ন ব্যাকৰণতীৰ্থ।

জগতৰ কথা।

মানুহ চিনা বৰ টান। সকলো মানুহৰ আশা আকাঙ্ক্ষা গতি মতি একে নহয়। বাহ্যৰূপ বা আকৃতি প্ৰকৃতি চাই মানুহৰ গুণ ঠাৱৰাব নোৱাৰি। ভাল বেয়া, জনা নজনা মানুহ দেখিলেই থামাখা কব নোৱাৰি, সংসাৰ পৰিবৰ্ত্তনশীল, সময়ৰ সোঁতত মানুহৰ মন আৰু ভাব সলনি হয়, চিৰকাল কোনো একেটা গতিতে নথাকে, যি সকলে খেৰেলা-মেৰেলা, লেটেৰা খেহেটা, সময়ত তেওঁ উপযুক্ত সুন্দৰ পুৰুষ, যাক আজি দুষ্ট ডটাটিয়া, দগাবাজ আৰু কাঠুৰা বুলিছো সি সকলে নম্ৰ, শান্ত আৰু সৎ বুলি পৰিচয় দিয়া একো অসম্ভৱ নহয়।

জগতৰ কথা বহুতে জানে। দেখা নাই যদিও অনেকে নাম শুনিছে। জগত বেছি শকত-আৱত নহয়। কটাৰি-নলীয়া বুলি ভাবিলেও একো ভুল নহয়, ওখ চাই শকত, আকোঁৱা নহয়, লনি, চুলি বোৰ ঠিয় আৰু বগাচানেকীয়া, দেখিবলৈ শুৱনি, গোৰা নহয়, শাঁওবৰণীয়া। সোৰাৰলি চালে কি হয় কব নোৱাৰো। আমি হলে জগতৰ বয়স কুৰি বা তাৰ ইফাল সিফাল হব বুলিয়েই ভাবিছোঁ। সৰুতে জগত দুট-মুটীয়া আছিল। এতিয়া বয়সত ডেকা হৈছে, কলমো বঢ়া দি বাঢ়িছে। আগেয়ে জগত পাতলীয়া আছিল, দেখিলেই মৰম লাগে, এতিয়াহে মানুহটো শিং খিলৌয়া হল। পঢ়াশালাত ভাল লৰা বিলাকৰ লগতে জগতো এটা আছিল, শিক্ষকে তাক বৰ ভাল পাইছিল। লৰাই চোঁ দুটি বোলে পাৰ, জগতে মৌখিক অঙ্ক কৰি তেনে ভাল পাইছিল, হাতৰ আখৰ বিচে ছাপাৰ আখৰ নেওচালে বক। জগতৰ পঢ়াত বৰ বাউৰ আৰু মনযোগ আছিল। কথা মুচাৰৰ পৰা কোপ কৰিবলৈ শিকিছিল যেন হে লাগে। মেহনত কৰি ঘিয়ৰ দৰে পঢ়িছিল, তাৰ ফলো পাইছিল, যত্ন কৰিলে ৰত্ন পায় বুলি কয়। বিশেষ চেষ্টা কৰিলে বুজি নো নাপাৰ কিয়?

এতিয়া জগতৰ কথা শুনিলে দুখ লাগে। মানুহটো দেখিলে সঁচাকৈয়ে বেজাৰ লাগে। জগতৰ স্বভাৱ চৰিত্ৰ বেয়া বাবেহে মানুহটো

অকল্পনা আৰু অকামিলা। তেওঁৰ দুৰ্গতিৰ কথা কবলৈকে বেয়া লাগে। সৰ্হাৰ মুখত কোনে সোপা দিব? আমি নৈকে থাকিলে আনৰ মুখে জানো কথা নোলাব। কথা বুলিলে বতাহ, যেনে তেনে মতে প্ৰকাশ পাব। এতিয়াকে জগতৰ সম্বন্ধে বেছ কথা ওলাই পৰিছে। জগতক আগৰ নিচিনাকৈ মানুহে এতিয়া বিশ্বাস নকৰে আৰু কথা নকয়, জগতৰ গতি এনেকুৱা হব বুলি কোনেও সপোনতো নেভাবিছিল। কালৰ গতি বিচিত্ৰ, আৰু বাকি হব লগা আছে তাক কোনে জানিছে?

নগৰত পঢ়োঁতেই কিছুমান ওভতাৰ সঙ্গত পৰি জগতৰ ভবিষ্যত জীৱন মাটি হল। স্কুলৰ ওপৰ শ্ৰেণীৰপৰা খেদা খালে যদিও চৰিত্ৰ ভালে থকা হলে কোনো মস্কিল নাছিল। ভালৈকৈ নে বেয়াকৈ কব নোৱাৰি, জগতে ৰেলৰ গাৰ্ড কামটো টপ্‌কৰে পাইছিল। দুখৰ কথা তাত সৰহ দিন টিকিব নোৱাৰিলে, গাল মাৰোঁতে গাল কাটিল, ৰেলত যি কেইদিন গাৰ্ড হৈ ফুৰিছিল সেই কেইদিনত জগত ভুতি ৰজা, থলিহনা মাছৰ দৰে চটি-ফটনি দেখিলে ভয় লাগে। নীলৰ পানীত বোল লগা শিয়াল নো কিমান দিন লুকা হৈ থাকে? হোৱা দিওঁতে শিয়ালই একে ঠেকেচাই মাৰিলে। ৰেলত ফুৰোঁতে জগতেও সৰহ দিন মনটো ছুঞ্জালি ৰাখিব নোৱাৰিলে। চলমান কথাত জগতৰ মনটো সদায় কিক্‌লকাই থাকে। চৰিত্ৰ দোষ লুকুৱা মানে ঢাকনি দি ৰখোৱা। এদিন জগত ফান্দত পৰিল। এগৰাকী তিৰোতা যাত্ৰীৰ মোট জগতক চোৰ ধৰা পেলালে। যাত্ৰী গৰাকীৰ ওচৰত যে শৰত আছিল এই কথা জগতে আগেয়ে ভু নেপাইছিল। ধন জন একো অপহৰণ কৰা নহল যদিও, জগত এৰাব নোৱাৰা হল। সেই ঘটনাৰ কেইবা দাগাও মোকৰ্দ্দমাই জগতক মকৰা-জালৰ দৰে ছাটি পেলালে। উৰ ভেটি-বধীয়া ভাগিল। ভালেমান খৰচ কৰিও জগতে উদ্ধাৰ নেপালে। দোষৰ দণ্ড এৰাবৰ কাৰো সাধ্য নহল। জগত ভাল মানুহৰ লৰা, সেইহে আজি কলঙ্কিত হৈ মানুহৰ আগত মুখ দেখুৱাবলৈ লাজ। জগতৰ পৰাই সিহঁতৰ ঘৰখন কৈ-কৈ খৈ-খৈ হল। সেইবোৰ কথা কলে কি হব? বাপেমাকৰ মনত বৰ দুখ। এতিয়া জগতৰ মনত সদায় অনুতাপ।

জগত কোনকৈ দুষ্টৰ সঙ্গত পৰিছিল আৰু কত কিকি কাম কৰি স্কুলৰপৰা খেদা খালে আৰু চৰিত্ৰ কলুষিত কৰিছিল—সেইবোৰ কথা এতিয়া নকওঁ।

জগত আগেয়ে হোজা আৰু চোকা লৰা আছিল যদিও, তাৰ এটা বেয়া দস্তুৰ আছিল। আমৰ ভিতৰখন কেনে বাহিৰৰপৰা চিনিবলৈ টান। নিমুৱা জগতৰ হাতখন লৰ আছিল, লোকৰ বস্তু আনকি নিজৰ শ্ৰেণীৰ কিতাপো কেওঁৰে গম নোপোৱাকৈ ঘৰলৈ নি থৈছিলগৈ। সেয়ে আথৰা। তাৰ মজাটো পৰস্তেহে বুজিছে।

শ্ৰীভ্ৰমৰ চন্দ্ৰ শইকীয়া।

৬৩৭২/অ:

শুধৰণী।

অশুদ্ধ	শুদ্ধ	পৃষ্ঠা
আদাতিতা বৰাদপি.	আদদীতাৱৰাদপি,	১৪৭ পংক্তি ৩২।